

DVT

2018/2
ročník/volume LI

Dějiny věd a techniky
History of Sciences and Technology

Společnost pro dějiny věd a techniky
www.sdvt.cz

OBSAH

ÚVOD

- 67 Proudné Labe, zlatá žíla. Několik slov na vysvětlenou • MAREK
ĎURČANSKÝ, MICHAL PLAVEC

ČLÁNKY

- 68 Voroplavba mezi Kolínem a Nymburkem od doby Karla IV.
do začátku třicetileté války • MICHAL PLAVEC
- 91 Zpráva o jezech na horním a středním Labi z roku 1554 (a jejich
způsobivosti k voroplavbě) • FRANTIŠEK IŠA
- 114 Dopravní trasa, zdroj obživy i strategický prvek. Labe za třicetileté
války • MAREK ĎURČANSKÝ
- 132 Labe a Brandýsko v raném novověku • ROMAN KOLEK

RECENZE

- 157 Josef Říman, František Houdek. Od pluhu >do senátu< a zpátky.
Praha, Galén, 2017 • JINDŘICH SCHWIPPEL
- 159 Paul Weindling (ed.). From Clinic to Concentration Camp.
London and New York, Routledge, 2017 • MILAN NOVÁK

KRONIKA

- 161 Pochopit vteřinu. Prožívání času v české kultuře 19. století •
HANA MÁŠOVÁ

ZPRÁVY

- 166 Zprávy z literatury

OBÁLKA *Pět set let Klaudyánovy mapy Čech*

CONTENTS

INTRODUCTION

- 67 Streamy Elbe river, gold vein. Several words for explanation •
MAREK ĎURČANSKÝ, MICHAL PLAVEC

PAPERS

- 68 Floating of timber between two Bohemian towns, Kolín and
Nymburk, since the time of Emperor Charles IV • MICHAL PLAVEC
- 91 Report on the weirs situated on the upper and middle course of
Elbe (Labe) from 1554 (and their capacity for timber rafting) •
FRANTIŠEK IŠA
- 114 The transportation route, the source of livelihood and the element
of strategy. The Elbe river during the Thirty Years' War •
MAREK ĎURČANSKÝ
- 132 The Elbe river and Brandýs region in Early Modern Ages •
ROMAN KOLEK

REVIEWS

- 157 Josef Říman, František Houdek. From plow to „senate“ and back.
Praha, Galén, 2017 • JINDŘICH SCHWIPPEL
- 158 Paul Weindling (ed.). From Clinic to Concentration Camp.
London and New York, Routledge, 2017 • MILAN NOVÁK

CHRONICLE

- 161 Percieve a second. Experiencing time in the Czech culture
in 19th century • HANA MÁŠOVÁ

REPORTS

- 166 Reports from literature

Proudné Labe, zlatá žíla

Několik slov na vysvětlenou

Předkládané monotematické číslo časopisu Dějiny věd a techniky má svůj původ v semináři s názvem „Proudné Labe, zlatá žíla. Plavba a obchod od počátků do industriální revoluce na území Čech“, který se konal 7. října 2014 v Křížkově sále Národního technického muzea. Jeho organizátoři byli překvapeni poměrně silnou odezvou, kterou tato komorní akce vyvolala mimo úzký okruh odborníků, jež zamýšleli oslovit. Překvapení bylo o to větší, že seminář byl zaměřen pouze na starší období před nástupem parní a motorové plavby. Odezva organizátory inspirovala k realizaci dalšího setkání zájemců o problematiku různých aspektů dopravy a vůbec života na největší české řece, které již bylo koncipováno s podstatně širším záběrem („Labe v proměnách věků“, Ústí nad Labem, 30. dubna 2016). Přepracované a doplněné příspěvky z tohoto druhého semináře se staly základem pro stejnojmennou kolektivní monografii vydávanou Národním technickým muzeem v době psaní těchto řádků.

Od „labského semináře“ z roku 2014 až do definitivní přípravy příspěvků k tisku uběhla poměrně dlouhá doba. Budiž řečeno, že během ní byla původně jen v hrubých obrysech načrtnutá témata autory podstatně doplněna; navíc ne všechny referáty přednesené na semináři byly nakonec zpracovány do podoby určené k otištění.

Rádi bychom poděkovali Společnosti pro dějiny věd a techniky a redakci časopisu Dějiny věd a techniky, že vydání těchto vzájemně souvisejících příspěvků umožnily. Jsme přesvědčení o tom, že zájem české historiografie o problematiku Labe jako dávné i moderní dopravní tepny, ale také jako krajinného prvku ovlivňujícího zásadním způsobem dějiny českých zemí, byl dosud neúměrný jeho významu – svou roli v tom jistě odehrál i „kosmopolitní“ charakter řeky oproti „ryze české“ Vltavě. To se ovšem v posledních letech pomalu mění k lepšímu. Snad se v tomto ohledu neminou cílem také následující texty. Připojujeme těchto několik slov na vysvětlenou, aby byla zřejmá jejich geneze a aby bylo jasné, na koho je třeba v první řadě směřovat případnou kritiku.

MAREK ĎURČANSKÝ – MICHAL PLAVEC

Voroplavba mezi Kolínem a Nymburkem od doby Karla IV. do začátku třicetileté války

Michal Plavec

Floating of timber between two Bohemian towns, Kolín and Nymburk, since the time of Emperor Charles IV. The paper deals with the question of floating of timber on the river Elbe between Kolín and Nymburk in Bohemia from 14th century until the end of the Thirty-Years War. This part of the river is known as the middle Elbe. Majority of timber was rafted only to Veletov and/or Starý Kolín and transported from there to Kutná Hora for use in mines. Kutná Hora had the privilege to buy all of the rafted timber for the use in the mines. Only small amount of timber was allowed to float down the river, to Kolín, Poděbrady and/or Nymburk. There were no need to float more rafts until 1548 when property of royal towns was confiscated by the king because their participation in the resistance. Royal towns became lack of a timber due to the confiscation of municipal property. They had to buy timber at Giant Mountains and/or Eagle Mountains and float them down the river. Nymburk had been often at loggerheads with Kolín to get free held rafts and allow them to be floated forth. Kolín was – after the confiscation – in need for timber as well.

Keywords: Bohemia • middle Elbe • Nymburk • Kolín • Poděbrady • floating of timber • 14th – 17th century

Českým středním Labem rozumíme tok řeky Labe od soutoku s Orlicí až po soutok s Vltavou. První písemné zmínky o voroplavbě na středním Labi máme z doby panování Karla IV. Většina studií o voroplavbě a obecně plavbě na Labi se ale věnuje v předbělohorské době především dění na dolním Labi.¹ Voroplavba na horním

¹ Jako první se problematikou zabýval Fr. J. ZOUBEK. O plavbě po Labi v 14. století. *Památky archeologické a místopisné*. Díl VIII, svazek 8, 1870, s. 576–580. Dále srov. Jindřich TOMAS. Labský obchod v Litoměřicích do Bílé hory. In *Historie plavby a obchodu po Labi*. Praha, Národní technické muzeum, 1971, s. 137–142, Josef KRIVKA. Obchod zemědělskými produkty po Labi před Bílou horou. In *Historie plavby a obchodu po Labi*. Praha, Národní technické muzeum Praha, s. 145–148 a Miroslav VOLF. Labský zahraniční obchod před Bílou horou a po ní. *Časopis přátel starožitností českých*, 66, 1958, s. 218–227. Nejstarším dějinám plavby na Labi, převážně v laténské době, se věnuje Vladimír SALAČ. Význam Labe pro česko-saské kontakty v době laténské (úvod do problematiky). *Archeologické rozhledy*, 3, 1997, s. 464–494, TÝŽ. Zum Transport und Handel an der Elbe in der Latènezeit. Raum- und Funktionskontinuität der latènezeitlichen Fundstellen im Elbdurchbruch. In Stephan FREUND, Matthias HARDT, Petra

a středním Labi vždy zůstávala na okraji zájmu badatelů.² Větší pozornost věnovali autoři pouze důmyslné síti umělých kanálů, které umožňovaly splavit dříví od Starého Kolína, respektive Veletova, ke Kutné Hoře.³

Základní překážku rozšíření voroplavy do Kolína a Nymburka představovala obrovská spotřeba dřeva v kutnohorské důlní oblasti. Již ve 14. století máme prokazatelné zprávy, že zvláště sedlecký klášter bránil svobodné plavbě po proudu řeky dále než do Starého Kolína, respektive Veletova. Zde se také nacházel povinný sklad

WEIGEL (hrsg.). Flüsse und Flusstäler als Wirtschafts- und Kommunikationswege. *Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie*, 25. Bonn, Selbstverlag Arkunde. V., 2007, s. 75–94. TÝŽ. Bohemia as a model territory for research on transport and trade in prehistory. In Tim KERIG, Andreas ZIMMERMANN (eds.). *Economic archaeology: from structure to performance*. Bonn, Habelt, 2013, s. 265–284 a TÝŽ. O rychlosti dopravy v době laténské a jejich hospodářských, politických a kulturních dopadech na společnost. *Archeologické rozhledy LXV*, 2013, s. 89–132. Některé poznatky Vladimíra Salače jsou platné i pro plavbu na Labi ve středověku a novověku. Jeho studiím předcházeli např. Milan ZÁPOTOCKÝ. K významu Labe jako spojovací a dopravní cesty. *Památky archeologické*, 2, 1969, s. 277–360. Obecně k plavbě a obchodu na řekách v raném středověku v Evropě Detlev ELLMERS. *Frühmittelalterliche Handelsschifffahrt in Mittel- und Nordeuropa*. Neumünster, Offa-Bücher, 1984.

- ² Nejobširněji se plavení dříví v předbělohorské době na středním Labi věnoval zatím Miroslav LANDA. Vývoj plavby dřeva na Labi, dnešní stav a možnosti. In *Historie plavby a obchodu po Labi*. Praha, Národní technické muzeum, 1971, s. 107–118, zvláště na stranách 108–110. Studie Zdeněk BIČÍK. Plavení dříví na Pardubicku. In *Historie plavby a obchodu po Labi*. Praha, Národní technické muzeum Praha, s. 129–132, zůstala bohužel na půl cesty a její autor zdaleka nevyužil všechny možnosti, které mu nabízelo studium pramenů v pardubickém archivu. Za nosnou naopak musíme považovat studii Zdeněk BISINGER, Jaroslav SCHNEIDER. Labe a Kolíňané. Od raných dob dějinných do poloviny 19. století, II. *Práce muzea v Kolíně*, 5, 1989, s. 93–105, která přináší k voroplavbě několik důležitých poznatků, zejména na stranách 99–102. K plavení dřeva na horním Labi zatím nejuplněji Karel HERČÍK. Těžba dřeva pro kutnohorské báňské podniky v trutnovských a rychnovských lesích ve druhé polovině 16. a počátkem 17. stol. *Práce Krajského muzea v Hradci Králové*, série B, 3, 1959, s. 185–207 a TÝŽ. Z dějin těžby a plavení dřeva v Krkonoších v 16. a 17. století. *Vlastivědný sborník Krkonoše – Podkrkonoší*, 3, 1967, s. 83–94. Do tisku je připravena studie Marka Ďurčanského a Michala Plavce s názvem *Die Schifffahrt auf der böhmischen Mittelelbe im 19. und 20. Jahrhundert*, která vyjde v kolektivní monografii z hamburského semináře *Elbe – Fluss ohne Grenzen 1815–2015*.
- ³ Petra NAČERADSKÁ, Alfréd SCHUBERT. O staré vodní cestě ke kutnohorským dolům. *Památky středních Čech*, 2, 2003, s. 56–61 a Martin BARTOŠ. Vodní náhony a plavební kanály v kutnohorském rudním revíru. *Vlastivědný sborník Kutnohorsko. Příspěvky k dějinám dolování stříbra*, 7, 2004, s. 18–24.

dřeva (nýdrlág), odkud přednostně dříví odebírali horníci. Dřevo potřebovali především na výdřevu šachet, jako palivové pro sázení ohněm a na výrobu dřevěného uhlí pro hutě. Ze dřeva se ovšem vyráběly také stoupy, vodní kola, splavy, žlaby, koryta, jeřáby, kádě, kbelíky a košíky. Sedlecký klášter i kutnohorští šepmistři proto měli velký zájem na tom, aby nebyla těžba a související provozy ohroženy, či dokonce zastaveny kvůli nedostatku dřeva a snažili se bránit svobodné voroplavbě dále po toku řeky. Odtud také pochází jádro všech sporů, zvláště mezi Sedlcem, Kutnou Horou a Kolínem.⁴

Od doby Karla IV. do doby jagellonské

Český král Karel IV. věnoval otázkám voroplavy a plavby velkou pozornost. Potvrzuje to i návrh zákoníku *Majestas Carolina*. Voroplavy se týkal článek LVII. Podle něho měli královští purkrabí a majitelé hradů u řek, kolem kterých proplouvaly vory, za povinnost takové vory zastavit. Pokud se plavci neprokázali královskými otevřenými listy, měli je purkrabí nebo majitelé hradů zadržet na tak dlouho, dokud nepřijde odpověď z královské komory, že mohou dříví plavit. Pokud by je purkrabí úmyslně propustili, měli být zbaveni svého úřadu a zaplatit pokutu ve výši dvojnásobku ceny plaveného dříví. Pokud by jim dovolili pokračovat v plavbě z nedbalosti, měli v úřadu zůstat, ale museli zaplatit pokutu ve stejné výši, jako kdyby to dělali vědomě.⁵

První doklad voroplavy na středním Labi máme ze srpna 1357, kdy Karel IV. potvrzuje výběr mýta z vorů pod pardubickým hradem arcibiskupovi Arnoštovi z Pardubic a jeho bratrům Smilovi a Bohušovi z Pardubic. Výběr mýta z vorů stanovil na čtyři a půl grošů pražských z jednoho voru. Mýto před nimi již držel jejich otec Arnošt z Hostýně, Czerho z Dubé a Hayman z Náchoda. V této listině je také potvrzen staročeský výraz pluč (*pluthi*) pro vor.⁶

Stejný panovník vydal 13. června 1363 v Praze listinu, kterou potvrzuje povinný sklad dřeva u Veletova; nacházel se na protějším břehu řeky, naproti Starému

⁴ LANDA, *Vývoj plavby*, c. d., s. 108.

⁵ František PALACKÝ (ed.). *Majestas Carolina*. In *Archiv český*. Díl třetí, swazek 1. Praha, 1844, s. 137, Articulus LVII – De custodia silvarum, quae succissae furtim ducuntur per aquas.

⁶ Josef KALOUSEK (ed.). *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské sebrané z archivů domácích i cizích*. Díl XVI. Praha, 1897, s. 76. Část textu zní: „... et specialiter cum theloneo, quod super fluuiu Albee penes opidum dictum in Pordubicz de qualibet strue lignorum, que pluthi uulgariter dicitur, per quatuor grossos cum dimidio recipi est solitum et consuetum...“

Kolínu. Podle této listiny mohli zde dříví volně kupovat pouze Kutnohorští, a to pro své potřeby v hradbách města i v jeho okolí. Kutnohorští ale nesměli s dřívím dále obchodovat a mohli ho používat pouze pro potřeby města a dolů.⁷

Karel IV. se zastal Kolínských další listinou z 6. května 1375, v níž nařizuje purkmistru a radě města Kolína nad Labem, aby přiměli opata a konvent sedleckého kláštera odstranit překážku svobodné plavbě dříví na Labi. V blíže neurčeném místě klášter přehradil řeku a znemožnil plavení dřeva, neboť v jezu nebyla vybudována vorová propust'. Král rozhodl, aby zde propust' či nějaké umělé koryto („*flutrynnen*“, die Flutrinne), umožňující hladké proplutí, byly vybudovány. V případě, že by sedlecký klášter otálel s jeho vybudováním, měli tak učinit Kolínští na finanční náklad klášterství.⁸

Císař Karel IV. za svého panování také vydal listinu blíže neznámého znění o plavbě dříví pro Nymburk z Hradce Králové. Víme o ní pouze ze seznamu městských privilegií z konce 15. století (*Item littera regis Karoli super deducione lignorum per Albeam a Greczensi*).⁹ Můžeme se domnívat, že se jednalo o listinu podobného znění, jakou má dochovaná listina Zikmunda Lucemburského, vydaná v Praze 8. prosince 1436. V ní se píše o tom, že Nymburští mohou svobodně připlavit od Hradce Králové čtyři vory dřeva ročně k opravě mostu a mlýna. Zvláště panovník zdůraznil, že jim překážky nemají činit ve Starém a Novém Kolíně ani v Poděbradech.¹⁰

Naši domněnku, že listina Karla IV. pro Nymburk měla stejné znění jako listina Zikmundova, trochu oslabuje skutečnost, že již 1. prosince 1436 vydal Zikmund Lucemburský v Praze listinu, kterou královskému městu Nymburk potvrzuje veškerá privilegia předchozích panovníků.¹¹

Presto spory mezi Kolínem a Nymburkem o plavení dříví neutichly. Dokonce se i rozšířily o otázku, zda mají Nymburští v Kolíně platit clo z vozů a zboží. My

⁷ Jaromír ČELAKOVSKÝ (ed.). *Codex iuris municipalis regni Bohemiae. Tomus II. Privilegia regalium civitatum provincialium Annorum 1225–1419* (dále jen CIM II.). Praha, 1895, č. 404, s. 585–587.

⁸ CIM II., s. 686–687, č. 527. Znění listiny týkající se oné překážky na Labi: „... ut ipsi sua super Albea, que habere dicuntur, suo tempore propter lignorum adducionem, foramina videlicet inibi faciendo, que flutrynnen wlgariter nuncupantur, rumpant obstacula, ne ciuitates nostra prefate ex lignorum carencia talibus ammodo videantur periculis subiacere.“

⁹ Karel DOLISTA. Předhusitský Nymburk a jeho nejstarší kniha městského soudu. *Sborník archivních prací*, 1, 1976, s. 177.

¹⁰ Jaromír ČELAKOVSKÝ, Gustav FIEDRICH (edd.). *Codex iuris municipalis regni Bohemiae. Tomus II. Privilegia regalium civitatum provincialium Annorum 1420–1526* (dále CIM III.). Praha, 1948, s. 139–140, č. 89.

¹¹ Tamtéž, s. 138–139, č. 88.

zde ale budeme sledovat pouze labskou linku a problematiku volné plavby. Dlouholetý spor mezi Kolínskými a Nymburskými rozhodli 9. ledna 1459 podkomoří království českého Vaněk z Valečova, kancléř království Prokop z Rabštejna, Zbyněk Zajíc z Házmburku, Vilém z Rábí a Calta z Rabštejna ve prospěch Nymburka: „... Jakož Nymburští mají obdarování od předešlých králův vo splavení lesu ku potřebám mostuov, mlýnu a kterýchkoli potřeb obecních, aby čtyři polulesy jim byly puštěny po vodě, kteréž sobě kúpí aneb zjednají u Hradce aneb nad Hradcem, ty aby jim bez překážky všech lidí puštěny byly. A zvláště Kolínským prikazujem znamenitě, aby jim v tom nepřekáželi.“¹²

Král Jiří Poděbradský vystoupil 13. prosince 1459 znovu ve sporu mezi Kutnohorskými a Kolínskými o povinný sklad dříví u Starého Kolína (Veletova). Panovník listinou zpřesnil podmínky povinného skladu tak, že plavci byli povinni se zdržet u Starého Kolína po čtyři dny. Pokud by do té doby nikdo z Kutnohorských od nich dříví nekoupil, mohli odplout dále po toku řeky. S předstihem můžeme poznamenat, že tuto předchozí Karlovu listinu si nechalo město Kolín znovu potvrdit 25. srpna 1615 od Matyáše II.¹³

Kolíňští ale toto ustanovení nedodržovali, na což si stěžoval nejvyšší mincmistr Zdeněk Kostka z Postupic 10. dubna 1466, když do Kutné Hory přijel český král Jiří z Poděbrad. Horníci si stěžovali především na to, že plavci se u Starého Kolína nezdržují určené čtyři dny a odplouvají dříve. Panovník znovu potvrdil Kutnohorským, že se vory musejí u Starého Kolína zastavit na čtyři dny, přičemž se do nich nezapočítával den, kdy připluli. Nově ustanovil, že dříví, o které nebude mít během těchto dnů nikdo zájem a neprodá se, musí označit cejchem kolínským a kutnohorským hajní. Kdo by plul dolů po proudu s neocejchovanými vory, měl být zadržen a vor zabaven. Plavec pak měl být předán šepmistrům a potrestán podle jejich rozhodnutí.¹⁴

V roce 1472 vstoupilo do hry o svobodnou plavbu po Labi také nově založené poddanské město Poděbrady. Plavení dříví sice není v zakládací listině (která ovšem byla vydána se zpožděním) zmíněno, ale píše se v něm v listině Vladislava Jagellonského z 25. listopadu 1502, kterou český král vydal v Budíně. Musíme zde podotknout, že Poděbrady zůstaly poddanským městem, ovšem byly již součástí komorního panství. Plavení dřeva se týká až samotný konec listiny: „Tuto milost jim [Poděbradským] také činíme, jestliže by kdy pro stavenie a opravenie nadepsaného města obyvatelé nynější a budoucí chtěli sobě co k stavení lesů koupiti, kteříž se po Labi dolů plaví nad Kolínem, že jim toho Kolíňští příti mají, aby sobě to splaviti mohli bez překážky,

¹² Tamtéž, s. 391, pozn. k č. 226. Dále srov. Státní oblastní archiv Praha, Státní okresní archiv Kolín (dále jen SOkA Kolín), fond Archiv města Kolína (dále jen AMK), listina inv. č. I29.

¹³ Tamtéž, s. 388–390, č. 226.

¹⁴ Petr Mil. VESELSKÝ. *Staré paměti kutnohorské*. Kutná Hora, 1890, s. 152–154.

však v ty časy a v tu chvíli, kdyby vody veliké byly, aby jim Kolínským i jiným na jich jezích z úmyslu škody nečinili.¹⁵

Člen královské rady Mikuláš mladší Trčka z Lípy a na Lichtemburce znovu potvrdil v roce 1505 právo Nymburských na volné splavení čtyř vorů ročně, ovšem neopomněl k tomu připsat podobnou výhradu jako v případě Poděbradských: „Než také páni Limburští mají to tak opatřiti, aby to polulesí spúšťieno bylo bez škody mostu a jezuov u města Kolína.“¹⁶

Na škody způsobené plavením dřeva si ale stěžovala i jiná města. Jaroměřským se právě z těchto důvodů podařilo přesvědčit českého krále Ludvíka Jagellonského, aby jim povolil vybírat clo z plavení vorů. Panovník jim takovou výsadu udělil listinou z 13. července 1521.¹⁷

Královská města a okolní vrchnosti se bránili výstavbě nových staveb na řece, především mostů a mlýnů. Mosty omezovaly také plavení dříví, což se obvykle řešilo podmínkami v panovníkově listině, který stavbu mostů povoloval. Z roku 1485 známe takový spor mezi Ctiborem Tovačovským z Tovačova, Nymburskými a jakýmsi Bradáčem s jedním z pánů Smiřických ze Smiřic, zřejmě leníkem lyského panství Albrechtem Smiřickým ze Smiřic. Celý spor byl předložen na zemském sněmu v Kutné Hoře. Zemští úředníci nakonec vydali tento nález: „...co se toho mostu dělání dotýče, ježto pan Ctibor s stranou svou praví, že ten most jim ke škodě dělán byl; proti tomu pan Smiřický zastírá se listem JM^{ti}, kterýž mu jest ráčil dáti, aby ten most dělán byl; i JKM váživ ty žaloby a odpory: poněvadž by ten most jim ke škodě

¹⁵ Antonín HAAS (ed.), *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1453–1500. Díl IV-2.* Praha, Nakladatelství ČSAV, 1960, s. 145–147, č. 419 a TÝŽ (ed.), *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1501–1526. Díl IV-3.* Praha, Nakladatelství ČSAV, 1961, s. 38–39, č. 677.

¹⁶ CIM III., s. 393, pozn. k č. 226. Polulesí (poloulesí, polaulesí) je dalším známým výrazem pro vor, běžně užívaným po celé 16. století.

¹⁷ Tamtéž, s. 1205–1206, č. 676. V listině se píše: „... Oznamujem tiemto listem všem, kterak majiece správu, že by dříví z těch stran, od kterýž prvé k Horám Kutnám i jiným městuom ku potřebě bylo, plaveno bylo, již se nedostávalo a z jiné strany totiž po Labi, že by se zjednalo, aby takověž plavení a pro túž potrebu pod Jaromír město naše bylo spraveno, kudyž témuž městu našemu a téhož města měšťanuom i vši obci škody nemalé dieti by se mohly, chtiece tomu, aby jmenovaní měšťané a obec tiem nehynuli a skrze to k škodě nepicházeli, poněvadž to k užitku a potřebě Horám našim Kutnám neb jiným městům v královstvie Českém našem býti má, tiemto listem z milosti naše královské a radú věrných našich milých dotčenému městu, všie obci a obyvateluom jeho dáti jsme ráčili a mocně dáváme moci naši královskou v Čechách na věčné i budúci časy clo na vodě z dříví toho, kteréž tudy pod též město Jaromír od kohožkoliv z lidí po Labi bude plaveno, tak a tiem všiem právem a spuosobem, jakž na jiných městech v království našem Českém z plavení dříví na Labi clo se bere, budto k Horám našim aneb k jiným městuom že by se kdežkoliv plavilo bez umenšenie...“

byl, tak JM rozkazuje, aby více dělán nebyl; neb JM žádnému milosti nečiní než tak, aby byla každému beze škody a újmy na jeho spravedlnosti.“¹⁸

Nevíme sice, kde mohl most stát, ale budeme předpokládat, že by se mohlo jednat o nějaký most v blízkosti obce Litol, dnes části Lysé nad Labem. Přes Lysou sice vedla část takzvané Kladské cesty, ale samotné město nemělo kromě přívozu žádné spojení s druhým břehem. Až do doby panování Marie Terezie totiž stezka vedla z měst pražských přes Brandýs nad Labem do Lysé nad Labem a Nymburka a odtud přes Městec Králové do Hradce Králové, jak o tom kromě jiných pramenů svědčí Klaudyánova mapa Království českého. Málo známé je, že do druhé poloviny 18. století dokonce vůbec nevedla přes Poděbrady.

Úloha Ctibora Tovačovského z Tovačova, ani blíže neznámého Bradáče v tomto sporu nám není zřejmá. Co se týče královského města Nymburka, jeho měšťanům patrně především ležel na srdci výběr mýtného z městského mostu, který by nepochybně poklesl.

O lepší přístup ke svému hradu v Kostomlatech nad Labem, který leží na pravém břehu Labe mezi Nymburkem a Lysou nad Labem, se snažil také nejvyšší kancléř Jan z Šelmberka. Zadlužený panství vyplatil a v srpnu 1495 ho získal od Vladislava Jagelonského. O čtyři roky později, v srpnu 1499, mu povolil stejný panovník, aby „... prám i jiné lodie na Labi proti Kostomlatóm, zámku svém, jmieti a na nich všecky a všelijaké potřeby své na zámek i s zámku voziti a plaviti mohli a moc jměli tolikrát, kolikrát by jim toho potřeba kázala“. Ze strany Šelmberka to byl logický krok, neboť již v dubnu 1498 dostal od panovníka část břehu řeky Labe na dnešním katastru obce Hradištko, na druhé straně řeky proti hradu Kostomlaty nad Labem (Mydlovar). Zároveň mu dovolil Vladislav Jagelonský volný průjezd královským lesem Kersko až k silnici. Pro Jana z Šelmberka tyto dvě listiny znamenaly lepší dopravu zboží do sídla svého panství a kratší spojení mezi jeho hradem Kostomlaty nad Labem a dalším sídlem v Přerově nad Labem. Vyhnul se tím také nucenému průjezdu městy na Kladské stezce a placení mýta.¹⁹

Ze všech listin a písemných zmínek dokážeme alespoň částečně pochopit problémy voroplavby na středním Labi, ale nedostává se nám bližších podrobností o organizaci plavby, ani neznáme konkrétní jména plavců či způsob svazování vorů.

¹⁸ Josef EMLER (ed.). *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae Anno MDXLI igne consumptarum. Tomus II.* Praeae, 1872, s. 462.

¹⁹ Josef KALOUSEK (ed.). *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XVIII.* Praha, 1900, s. 38 a 142. Dále srov. František PALACKÝ (ed.). *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl 6, svazek 26.* Praha, 1872, s. 577. K získání kostomlatského panství viz Josef EMLER (ed.). *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae Anno MDXLI igne consumptarum. Tomus II.* Praeae, 1872, s. 470–472.

K tomuto období můžeme pouze podotknout, že plavce s výkladem o jejich činnosti uvádí Pavel Žídek ve své encyklopedii řemesel z 60. let 15. století. Pro vor zná výraz splav (*nautalium*). Netroufáme si na tomto místě ale tvrdit, že Žídkem uvedená terminologie měla obecnou platnost na všechny říční toky v království Českém.²⁰

Pro sledované období neznáme žádný narativní pramen, který by nám přiblížil voroplavbu na Labi. Romanovi Kolkovi se podařilo objevit pozdější dokument z roku 1649. Mezi Kolínem a Poděbrady se nacházel jez v Klavarech a v Poděbradech pod zámkem, pokud nebudeme počítat jez v samotném Kolíně. Tento úsek, který měřil podle této zprávy dvě míle (přibližně 22,5 km), urazili plavci za osm a půl hodiny. Z Poděbrad do Nymburka se plavily vory tři a půl hodiny. Úsek měřil podle této zprávy jednu míli (přibližně 11,25 km) a kromě nymburského jezu u městského mlýna na něm nebyla žádná jiná vodní stavba.²¹

Stavovské povstání a konec zlaté doby českých měst

Bohaté královské město Nymburk, kterému patřily lesy v okolí města a další majetek včetně poddaných v hodnotě přes 35 tisíc kop grošů českých, nebylo až do konfiskace majetku nijak tlačeno do nákupu dříví z vorů. Vlastní lesy dokázaly pokrýt většinu spotřeby. V nejstarší dochované nymburské knize městského důchodu z roku 1542 nalezneme pouze jediný zápis, podle něhož úředníci městského důchodu Jiřík kramář a Vít Hlavnice 22. května „dodali ... za poloulesí“ jakémusi Zikmundovi Špindráčkovi dvě kopy grošů českých.²²

²⁰ Alena HADRAVOVÁ (ed.). *Paulerinus (Pavel Žídek) – Liber viginti arcium*. Praha, Koeniasch Latin Press, 1997. ISBN 80-85917-21-1, s. 46. Encyklopedické heslo zní: „Nauta (in mg.: plawecz) est omnis artifex navigans in aquis sive per naves aut ligna colligata, que dicuntur nautalia (gl.: splawy). Qui si in navibus navigat aut remigat, dicitur nauclerus. Cuius instrumenta sunt: remus, velum, amplustra. Qui si fuerit piscator, indiget hamo, reticulo, barsa, sagena, reciaculo (gl.: newodu), rapticulo (gl.: czerzen); si vero fuerit nautalis (gl.: cum ligna per aquas), indiget ligno, securi, suberato (gl.: halze) et exsecubine (gl.: wyton).“

²¹ Marek ĎURČANSKÝ, Roman KOLEK. Městečko, řeka a konec dlouhé války. Labe ve svědectví čelákovického Ježdíkova radního manuálu (1639–1654). In Marek ĎURČANSKÝ, Michal PLAVEC (edd.). *Labe v proměnách věků*. Praha, Národní technické muzeum, v tisku. Pro přepočítání staročeské míle na současné jednotky SI používáme práci Gustava HOFMANN. *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Plzeň, Státní oblastní archiv v Plzni – Muzeum Šumavy v Sušici, 1984, s. 75.

²² Státní oblastní archiv Praha, Státní okresní archiv Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem (dále jen SOkA Nymburk), fond Archiv města Nymburka (dále jen AMN), Registra městského důchodu 1542, fol. 48r.

Povstání českých stavů v roce 1547 a následná konfiskace městského majetku značně ovlivnila vývoj voroplavby na středním Labi od Starého Kolína. Obě královská města, Kolín a Nymburk, kterými se v této studii zabýváme, přišla prakticky o veškerý majetek, včetně polností, lesů a rybníků. Obě měla velkou spotřebu dřeva, od dřeva k opravám mostů, mlýnů a hradeb přes šindele k pokrytí střech až po dřevo k vaření piva, které musela nakupovat v okolních, především komorních panstvích. V rámci konfiskace přišla také o přešlé privilegia panovníků, jež byla až později alespoň z části těmto královským městům navracena.

Pro naši sondu k voroplavbě mezi Kolínem a Nymburkem jsme si vybrali období od padesátých let 16. století až do samého počátku třicetileté války. Není to nahodilá volba, neboť pro toto období se ve fondech obou měst zachovala řada register (kopiářů), které se časově překrývají. Domnívali jsme se, že se podaří v konceptech dopisů vystopovat vzájemnou korespondenci. Bohužel, tento předpoklad nevyšel. Přesto se alespoň rámcově podařilo zmapovat, co se tehdy na vlnách Labe odehrávalo.

O Poděbradech a voroplavbě nemáme příliš mnoho zpráv, ale v naší časové ose se jich týká hned první list. Purkmistr a rada města Poděbrad požádali v neděli 5. května 1555 kolínskou radu, aby umožnila splavit do Poděbrad čtvero poloulesí. Poděbradští radní Jan Svatoš a Václav Jáhlík (?) potřebovali každý po jednom voru ke svým potřebám a stavbě dvorů a další poděbradský soused Ondřej Petera chtěl použít dva vory dřeva na vybudování svého shořelého dvoru v Libici nad Cidlinou. Jak odpověděla kolínská rada na tuto žádost, nevíme.²³

Kolínská městská rada se zastala dopisem Zikmundovi Lickovi z Rýzmburka a na Borohrádku z 16. listopadu 1564 souseda Šimona Kašpara. Kašpar koupil někdy kolem 20. května 1564 čtyři poloulesí od šlechticova služebníka Jana Maxanta. Hotově za ně zaplatil 36 kop 15 grošů českých a Maxant se zavázal, že vory, které tehdy stály u Telčic, splaví pod jez v Týnci nad Labem. Vzhledem k tomu, že se tak do listopadu nestalo, požadovala městská rada po šlechtici, aby dříví jeho služebníci splavili, případně vrátili peníze v hotovosti. Opět bohužel rozuzlení tohoto sporu neznáme.²⁴ K tomuto sporu můžeme pouze poznamenat, že se v něm skrývá jeden z dokladů toho, jak se královská města a obchodníci snažili obejít povinnost složení dříví u Starého Kolína (Veletova). Dřevo totiž nakupovali od plavců ještě před Starým Kolínem, nejčastěji právě u labskotýneckého jezu, a odtud ho dopravovali na místo určení po zemi.

Také Nymburští žádali Kolínské o svobodnou plavbu dvou poloulesí listem z 21. dubna 1570. Dříví k opravě mostu plavil městský mlynář Diviš se svými pomocníky. Nebyla to zřejmě první plavba pro Nymburk v tomto roce. Alespoň k takovému

²³ SOkA Kolín, fond AMK, spis inv. č. XIII/6.

²⁴ Tamtéž, Registra 1564, pag. 96.

závěru dojdeme, když si přečteme úvodní slova tohoto listu: „Psaní od Vaší Opatrnosti nám učiněnému o pobrání šrytův a haluzí od plavcův od Vaší Opatrnosti puštěných, a co v sobě šířeji obsahuje, tomu jsme porozuměli. I oznamujem Vaší Opatrnosti, že při těchto plavcích, ukazatelův listu tohoto, kteříž ku potřebě naší dříví plavili, nic jiného se nenašlo, než jedno dřevo znamenáné a to číbykoliv bylo, má mu navraceno bejti a nepochybujem, že tíž plavci, kterak jim to dřevo přibylo, a měli-li by o čem další vědomost jakú, že Vaší Opatrnosti tejna neučiní, a o jiných plavcích na tento čas my nevíme.“²⁵

Bez bližších podrobností zaznamenáváme i další žádost nymburského měšťana a spoluradního Adama Mělnického. V dopise, který je datován v sobotu na den sv. Melchisedecha roku 1575, se píše, „že jest koupil les nějaký k stavení na Labi u města Kolína Nového, žádaje nás k Vaším opatrnostem za toto přímluvné připsání a propuštění takového lesu“.²⁶

Spory Nymburka s Kolínem o právo svobodné plavby zdaleka neskončily. Bohatý nymburský měšťan Blažej Hlava žádal prostřednictvím městské rady Kolínské, aby mu dovolili splavit do Nymburka vory s šindelem. Hlava podle tohoto dopisu z 8. května 1584 „... půjčil Václavovi Bašváškovi z Vamberka 20 kop grošů českých na ten způsob, aby mu za tíž summu dva spodky šindele spravil a k nám do Nymburka připlaval, kterému že by takového šindele již přihotoveného k nám dodati zbraňováno býti mělo, žádaje nás tímto za toto přímluvné připsání a propuštění. I poněvadž téhož šindele k obecním důležitým a pilným potřebám nemálo potřebovati se bude, žádáme, že dotčenému Václavovi Bašváškovi, aby takovej šindel sem k Nymburku, nedadauc mu v tom překážky činiti, volně splaviti mohl, dovoliti ráčíte“.²⁷

Ani takový dopis ale nepomohl. Ve středu 10. července 1585 žádal totiž Blažej Hlava prostřednictvím městské rady znovu, aby mu propustili vory s šindelem, které zakoupil již na podzim 1584 od Václava kováře z Vamberka. V konceptu dopisu opět čteme: „Žádaje nás za přímluvu k Vaší opatrnosti, i poněvadž jest takový šindel prve koupený a zaplacený, a my také ho potřebujeme na zdi městské, k Vaší opatrnosti se přimlouváme, že jej plaviti k nám propustiti ráčíte bez dalšího zdržování.“ Přestože jméno adresáta v registrech chybí, je jisté, že se jedná o kolínskou městskou radu.²⁸

Podobně se nymburská městská rada zastala souseda Samuela Přecha v dopise Tobiášovi Šafrovi z Šafendorfu dopisem z 12. června 1593. Zatím nevíme, jakou pozici zastával tento šlechtic, tudíž ani nevíme, o jakou lokalitu na Labi se mohlo

²⁵ Tamtéž, spis inv. č. XIII/11.

²⁶ SOkA Nymburk, fond AMN, Registra 1572–1575, fol. 420r.

²⁷ Tamtéž, Registra 1583–1585, fol 93r.

²⁸ Tamtéž, fol. 213v.

jednat. Jednalo se o „... něco krokví, latí a vor jeden dříví dlouhýho, čehož všeho jest pět vorův a kaciřík.“ Přestože známe výraz kaciřík (kaciřík) i z jiných písemností, zatím netušíme, o co se mohlo jednat.²⁹

Z roku 1593 se nám dochoval koncept plnomocného listu nymburské rady, aby byly bez překážek splaveny do Nymburka vory: „My. Že p. Havel Silenej, úředník důchodní náš, koupil jest obci naší dvoje polaulesí, na němž habří jest, od Matouše Efmerka, mlynáře těšnovského, ze vsi Třemešnic, ukazatele listu tohoto. I poněvadž též dříví jemu zaplaceno jest a k důležité pilé potřebě obecní obrátiti se má, všech vůbec i jednoho každého obzvláštěně žádáme kdybykoliv dotčený Matouše po Labi plavě takové dříví se dostal, že mu zdržováním, ani kterak jináč, překážky v svobodném a volném k nám doplavení a kdež náleží na místě postavení téhož dříví činiti dopustiti neráčíte a nedopustíte. Pro naše...“. List není datován, podle předchozího a následujícího konceptu dopisu můžeme soudit, že se tak stalo někdy mezi 12. březnem a 5. dubnem. Mlýn Těšnov ležel nad Dvorem Královým nad Labem, ves Třemešnice známe dnes jako Bílou Třemošnou.³⁰

Bohatá a vlivná nymburská měštká Kateřina Hlavová z Kyršfeldu přiměla nymburskou městskou radu, aby zaslala v neděli 17. července 1594 dopis kolínské městské radě s žádostí o propuštění osmi vorů „dříví splaveného a 22 kop latí na těch lesích“. Dříví zakoupil od Matouše Matouška z Týniště nad Orlicí (v konceptu dopisu chybně napsáno „z Týniště na Labi“) ještě její nebožtík manžel Václav Hlava z Kyršfeldu.

Nymburští v listu připomínají, že „... my i sousedé naši jak od slavných pamětí králův českých, tak od císaře Ferdinanda, J. M. císařské p. p. n. nej., stvrzené obdarování na svobodný k nám splav dříví všelikého, k piva vaření i k stavění, po všem Labi hned od začátku, máme“.³¹

Matouš Matouška (Matuška) z Týniště nad Orlicí s Kateřinou Hlavovou z Kyršfeldu, která se po smrti manžela provdala za Matyáše Hanyka z Nixdorfu, obchodoval i v dalších letech. Na začátku roku 1596 se Kateřina dozvěděla, že Matouš Matuška zemřel, a proto požádala nymburskou městskou radu, aby napsala dopis „panu purkmistru a pánům“ do Týniště nad Orlicí a požádala jejím jménem pozůstalé o vyplacení dlužné částky. Jednalo se o tři kopy grošů míšeňských půjčených v hotovosti a šest kop grošů míšeňských za tři vory. Nymburští toto vše zaznamenali v dopise datovaném 23. března 1596.³²

²⁹ Tamtéž, fond AMN, Registra 1591–1595, fol. 53v.

³⁰ Tamtéž, fol. 250r-v.

³¹ Tamtéž, fol. 82v.

³² Tamtéž, fol. 137r.

Pouze v jednom případě se nám objevuje jméno jednoho plavce v městských knihách obou měst. Podobně jako Nymburští i Kolínští vydali 19. dubna 1599 plnomocný list ke splavení dřeva. Dovolujeme si ho ocitovat v plném znění: „List otevřený, o propuštění lesu kornatého. My purkmistr a rada města Kolína Nového nad Labem známo činíme tímto listem obecně přede všemi a vzláště tu, kdež náležeti bude, že jsme ku potřebě obce naší na břehu u Týniště vosm vorův borových na trouby koupily, a ty aby nám od Martina Hejtmánka plavce, listu tohoto ukazatele, proti jisté záplatě připraveni byli, se dožádali. Protož všech vůbec přátelsky žádáme, kdežby kolivěk týž Martin Hejtmánek plavec s takovými vory borovými připlul, že jeho žádným clem obtěžovati a zdržovati neráčíte. Pro naši toho zase vám v podobné i jiné příčině přátelské odměnění. Tomu na svědomí a pro lepší toho jemu důvěrnost tento list pečeti naší městskou menší upečetiti jsem dali vědomě. Kderéhož jest datum v nadepsaném městě Kolíně Novém nad Labem v pondělí po neděli provodní léta Páně 99.“³³

Nepochybně je totožný s „Hejtmánkem plavcem“, který vyvolal spor mezi hejtmánem poděbradského komorního panství a nymburskou městskou radou. Hejtmán poslal 13. května 1602 k nymburskému primasovi pojezdného, který mu sdělil, že Nymburští koupili od Hejtmánka splavené dříví, jež mělo sloužit potřebě poděbradského komorního panství. Nymburští odpověděli ještě týž den. V dopise se dušovali, že neměli potuchu o tom, že by dříví mělo patřit komornímu panství a že je ke koupi dříví vyběhl samotný Hejtmánek. Poukazovali také, že dříví potřebují „k napravení té škody, kteráž se nám na stavu a na mostě stala“, škody nepochybně způsobené povodní. Omlouvali se a žádali hejtmana, aby jim nebránil ve splavení dřeva. Zároveň připomněli, že „spředpsaný Hejtmánek několik spodků a jiných pololesí u Kolína na prodej má.“³⁴

Podobné potíže měl bohatý kolínský soused Havel Rorejc, obchodník a správce několika obecních důchodů. Neznáme sice přesnou příčinu, ale jádrem sporu zřejmě bylo splavení dřeva do Kolína z Břehů u Přelouče. Rorejc dostal zřejmě velmi tvrdý dopis od Jana Růži Chlumeckého a Jana Hejného, komorních správců při Labi v Březích („Coby v sobě psaní vaše mně odeslané zavíralo a obsahovalo, z přečtení jemu jsem vyrozuměl. A v pravdě se nenadál sem se toho, aby mi se takové psaní od vás odeslati jmělo, nebo kdyby mi se bylo podobné psaní předešle učinilo, tehdy byl bych se dle téhož psaní vašeho tak zachoval, a týmž plavcům nic nevěřil.“). Rorejc souhlasil, že za dříví zaplatí po 48 groších českých. Z částky si strhl tři toлары, „které jsou ti pacholci u mne při splavení toho dříví protrávili“. Správcům spolu s dopisem odeslal 13 kop mišeňských, částku rozhodně nezanedbatelnou. Pokud jsme

³³ SOkA Kolín, fond AMK, Registra 1597–1599, pag. 561.

³⁴ SOkA Nymburk, fond AMN, Registra 1602–1605, fol. 17r.

se nedopustili chyby při výpočtu a správně pochopili obsah dopisu, vychází nám, že Havel Rorejc zakoupil devět vorů dřeva. Koncept dopisu, datovaný 8. května 1599, má ryze soukromý charakter a i jeho zařazení v městské knize tomu napovídá. Havel Rorejc s vysokou pravděpodobností nekupoval dříví pro městskou potřebu.³⁵

Dřevem se chtěl na delší dobu zaopatřit také Václav Perger z Altemberku, bohatý nymburský várečný měšťan, císařský rychtář v Nymburce a v devadesátých letech 16. století krajský výběrčí posudného v Hradeckém kraji. Kromě toho za hradbami královského města Nymburka vlastnil statek Bílý dvůr nad Mrlinou. Tento protřelý obchodník také provozoval v Nymburce na rynku zájezdni hostinec na Kladské stezce, kde se často zastavovali šlechtici a vyšší duchovní. Jako všichni ostatní ve městě potřeboval dřevo, a to v množství vyšším než běžní sousedé.³⁶ Po konfiskaci městského majetku se snažil si opatřit levnější dřevo, než nakupoval z okolních komorních panství.

Jakkoliv to z listů přesně nevyplývá, Hrzán zřejmě zůstal dlužen královské komoře na posudném, které za něj Perger zaplatil. V roce 1589 v pátek po svatých Filipu a Jakubu s Hrzánem Perger uzavřel smlouvu, podle níž mu za tuto částku dodá jednu klisnu a bude mu pravidelně dodávat dřevo až do uhrazení celého dluhu. Hrzán z Harasova ale smlouvu nedodržel. Podle všeho poslal Pergerovi pouze dva vory („lesy“), patrně každý po 22 kopách grošů míšeňských. V roce 1595 se Perger ohrazoval, neboť mu Václav Zloutek, služebník Adama Šťastného Hrzána z Harasova, sice připravil do Nymburka dříví, ale požadoval po něm, aby mu zaplatil nenadálé výdaje, neboť si cestou musel vypůjčit od jiných lidí, aby vor vůbec splavil. Pergerovi se to ale vůbec nelíbilo a žádal Hrzána o osobní schůzku. Hrzán mu neodpověděl.³⁷

V lednu 1598 si Perger zapsal: „Urozený pan Adam Šťastný Hrzán z Harasova a na Potnštejně zůstává mi dluhu 116 kop 14 grošů vše míšeňských, na to pan sám poslal splavní dříví na výražku za 24 kop grošů míšeňských, a tak zůstává ještě rejstru za panem 92 kop 14 grošů vše míšeňských, který jest dluh bohdá spravedlivý, o něm sem mu mnoství [sic] psaní učinil, žádný odpovědi psaní od něho dostati nemohu, než oustně mně vždycky mi připovídá.“ Z tohoto zápisu vyplývá, že mu

³⁵ SOkA Kolín, fond AMK, Kopiař 1597–1599, pag. 562. K osobě Havla Rorejce viz tamtéž, pag. 586–587. Dále srov. Josef VÁVRA. *Dějiny královského města Kolína nad Labem*. Kolín, 1888, s. 265–268.

³⁶ K Václavovi Pergerovi z Altemberku srov. např. Vladislava KRÍŽOVÁ. Vybírání posudného v kraji hradeckém podle kopiáře Václava Pergera z Altemperka z let 1594–1601. *Východočeský sborník historický*, 8, 1999, s. 65–85.

³⁷ Archiv Národního muzea Praha, Sběrka rukopisů, sign. č. 1210, Registra Václava Pergera z Altenberku, měšťana a hostinského v Nymburce, fol. 98v–99v a 109r–109v.

někdy v roce 1597 po četných upomínkách pán z Potštejna poslal ještě jeden vor za 24 kop grošů míšeňských.³⁸

Adam Šťastný Hrzán z Harasova dluh neuhradil a v roce 1597 zemřel. Perger vymáhal dluh po jeho dědici Václavovi Hrzánovi z Harasova ještě v dubnu 1600. Další listy k tomuto sporu neznáme, ale můžeme s vysokou pravděpodobností předpokládat, že se Václav Perger z Altenberku úhrady pohledávky nedočkal.³⁹

Labe jako svobodná silnice

Právo svobodné plavby a voroplavby na Labi bylo prvně kodifikováno až v článku 574 Vladislavského zřízení zemského: „A také silnice na vodách, jezích v prostředku mají býti odevřieny svobodně tak, jakž od starodávna vždycky to bývalo, bez překážky, tak aby lidé mohli doluov i nahoru jezdit bez útiskuov i bez překážky s lodimi i s lesy.“⁴⁰

Právě Labe jako svobodné silnice se týkaly další dopisy mezi městskými radami, správci komorních panství a dalšími vlastníky statků u řeky. Častým předmětem jednání byla oprava jezů na řece. Po konfiskaci městského majetku v roce 1548 nastala v Kolíně i Nymburce podobná situace, neboť v obou městech stál na jednom břehu městský a na druhém komorní mlýn. O náklady na opravu jezů se dělilo město a komora prostřednictvím příslušných panství. Vedlo to k častým sporům o výši finančního podílu. Například 22. února 1584 napsal nymburský městský písař dopis Michaelovi Albrechtovi z Šontálu, jenž tehdy spravoval komorní přerovské a lyské panství. Městská rada se v konceptu dopisu omlouvá za mlýnské úředníky z Nového mlýna (Komárna), kteří nechtěli vyplatit peníze na opravu společného jezu mezi Novým mlýnem a mlýnem Baštou, neboť nedostali takový příkaz. Jez poškodila povodeň. Nymburští radní proto neprodleně poslali po poslovi požadovanou částku tří kop čtrnácti grošů a sedmi denárů.⁴¹

Průměrně platilo město ročně za opravu společného stavu mezi Baštou a Komárnem v letech 1611 a 1612 kolem 24 kop grošů českých, přičemž výdaje v podobné výši mělo i komorní panství.⁴² K zjištění škod na jezu a březích řeky například poslala

³⁸ Tamtéž, fol. 160r–161r.

³⁹ Tamtéž, fol. 196r–197r.

⁴⁰ Petr KREUZ, Ivan MARTINOVSKÝ (edd.). *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Scriptorium, 2007, s. 265, čl. 574.

⁴¹ SOkA Nymburk, fond AMN, Registra 1583–1585, fol. 86r.

⁴² Tamtéž. Příjem a vydání na důchodě obecním, zádušním a špitálském 1611–1613, fol. 57r, fol. 152r–153v.

městská rada 28. dubna 1612 ze svého středu komisi. Nymburská městská rada často vysílala také posly s dopisy kvůli společnému jezu. Do roku 1613 chodili za hejtmanem do Lysé nad Labem, ale pro léta 1614 až 1618 máme zprávy, že v těchto letech chodili až do Brandýsa nad Labem za tamějším hejtmanem, pod něhož spadalo i lyské komorní panství. V letech 1615 a 1618 šel takový posel do Brandýsa dokonce dvakrát. V posledně uvedeném roce se posel vypravil za hejtmanem 8. července a 24. srpna. V obou případech je v registrech městského důchodu uvedeno, že se jednalo „vo strž dolejšího stavu“. V druhém případě dokonce posel marně hledal hejtmana v Brandýse a musel za ním jít až do měst pražských.⁴³

Otázku řeky ale Nymburští neprojednávali pouze s hejtmanem lyského, respektive brandýského komorního panství. V roce 1612 zpravila například nymburská městská rada Kolínské „o protržení břehu“ a v červnu 1617 poslala dopis do Poděbrad (zřejmě hejtmanovi panství) „o zdržení vod“.⁴⁴

Podobně kolínská městská rada oslovila ve středu 27. října 1599 hejtmana komorních panství přerovského, poděbradského a kolínského Jana staršího Habartického z Habartic. Nešlo o žádné škody, ale o návrh společné opravy: „... stav, jinak jez, jak po straně mlejna našeho, tak i po druhé straně mlejna JMC, na veliké opravě pozůstává. I jsouce my nyní toho úmyslu v tak příhodný čas po straně naší takový stav dáti opraviti, vašimi milosti o tom, abyste to buď sami opatřiti, aneb panu purkrabímu zámku kolínského jako by opravy potřeboval, vyzvěděti a jej náležitě opraviti dáti poručiti ráčili. Tak aby se budoucně jedné i druhé straně na mlejních žádná škoda neučinila a snad potomně mnohem většího nákladu nespůsobila.“⁴⁵

K dalším ukázkám vzájemné komunikace kvůli opravě jezu patří i žádost nymburské městské rady k lyskému hejtmanovi, aby obci povolil nalámat jednu nebo jednu a půl šichty kamene v baštecké skále (nedaleko od mlýna Bašta). Kámen měl sloužit právě k opravě společného jezu mezi mlýny Bašta a Komárno. Žádost byla datována 12. listopadu 1602.⁴⁶

Dva dopisy také zachycují nestandardní situaci, kdy velká voda odnesla z Nymburka dříví až na území lyského komorního panství. Městská rada odeslala 7. května 1602 lyskému hejtmanovi dopis tohoto znění: „Doptali jsme se, že těmi povodněmi, kteréž pan Bůh na nás pominulého času tohoto roku 1602 dopustiti ráčil, dvě velká dřeva, jenž kobyli slují, která v vratech stavu společního při Baště a Komárnem mlejnem,

⁴³ Tamtéž, fol. 14r, 126r, Registra městského důchodu 1614–1616, fol. 14r, 127v, 128r a Registra městského důchodu 1617–1618, fol. 163v.

⁴⁴ Tamtéž. Příjem a vydání na důchodě obecním, zádušním a špitálském 1611–1613, fol. 110v a Registra městského důchodu 1617–1618, fol. 22r.

⁴⁵ SOkA Kolín, fond AMK, Kopiař 1599–1600, pag. 64.

⁴⁶ SOkA Nymburk, fond AMN, Registra 1602–1605, fol. 42v.

pro zbraň postaveny byly, k Hradišti a něco dále na grunty Jeho Milosti císařské panství lyského pod správou Vaší zanesla. I poněvadž nemalý náklad každoročně se na týž stav od obojí strany děje, přátelsky žádáme, že poddaným JMC v těch místech obývajícím poručiti ráčíte, aby kdežby dotčená dřeva nalezena byly, bez odpornosti je propustili, a pokudž by je svou fúrou, kdež náleží odvésti chtěli, nejsme od toho, abych jim podle slušnosti zaplatiti neměli.⁴⁷ V citovaném dopise z května 1602 se sice píše o „Hradišti“, ale určitě se nedopustíme chyby, pokud ztotožníme tento pomístní název s dnešní obcí Hradištko, která leží na levém břehu řeky Labe.

Nymburský purkmistr s radou se v dopise hejtmanovi lyského panství Václavu Zálužskému z Vostroskal z 23. března 1595 zastal nám již známé Kateřiny Hanykové z Nixdorfu (dříve provdané Hlavové) a radního písaře Samuela Píseckého, kteří „... dali nám správu, jakož jest se jim o přepuštění Božího v sobotu v noci a v neděli minulou skrz povodeň na obci strany cihelny vaší [?], když Labe na dříví sejtovém k vaření piva spraveném veliká škoda stala, tak že jí Kateřině tři veliké štusy a Samuelovi padesát dvě hranice, touž vodou zanešeny jsou, že jsou něco téhož dříví v Drahelicích a u Drahelic, něco pak v lesích a v ohozích neb mýtech za Kostomlátky, vše na gruntech Jeho Milosti císařské pod správou Vaší náležející se doptali, jsouce toho úmyslu, pokudžby zde co dostati mohli, zase je shledávati. I aby to s vědomím Vaším a opovědí náleží tu státi se mohlo. Prosí a my se k Vám přimlouváme, že majíce nad nimi křesťanskou spoluotrpnost, jim k tomu, aby volně to učinili, na gruntech Jeho Milosti císařské zase takové dříví své zbírati i odvézti dali, a tudý vždy k něčemu na díle v té velké strátě přijíti i své škody polehčení míti mohli, k tomu laskavě dovoliti i poddaným JMC, u kterýž by se co toho našlo, aby proti záplatě a spropitnému, co ho nachytali, poručiti ráčíte. Čehož my se Vám každou nám možnou přátelskou volností všelikterak příjemně odměniti nepominem.“⁴⁸

Nevíme bohužel, zda Václav Zálužský z Vostroskal žádosti vyhověl. V podobném případě, který se stal v roce 1634, za třicetileté války, ale poděbradský hejtman na podobný dopis kolínské městské rady reagoval odmítavě slovy „... než co takového komu voda přinese, by to zase navracovati povinen byl, nevím, jsou-li to příklad a druhého povinnosti.“ Můžeme se v této souvislosti pouze dohadovat, nakolik byla odmítavá odpověď ovlivněna tíživou ekonomickou situací za třicetileté války.⁴⁹

Kolínští bránili svá privilegia v častých sporech s majiteli konárovickeho panství. Jeden ze sporů se vlekl kolem toho, že si majitel panství Jiří Háša z Újezda a na Konárovicích nechal zřídit mezi vsí Souškou (zaniklá obec, která se nacházela u Konárovic na samém břehu Labe) a Starým Kolínem přívoz. Městská rada proti tomu

⁴⁷ Tamtéž, fol. 16v.

⁴⁸ Tamtéž, Registra 1591–1595, fol. 99v–100r.

⁴⁹ Z. BISINGER, J. SCHNEIDER. Labe a Kolíňané, c. d., s. 99.

samozřejmě protestovala, neboť přicházela o mýto na městském mostě. Samotný Háša ale argumentoval v listu z 16. března 1574, „... že při sobě toho neuznávám, abych co mimo starobylej způsob nového, vzláště nějakou novou silnici, což by Vám k ublížení bylo, na Labi svým nezačínám. Toliko jakousi lodí neb prámec ku pohodlí svému vlastnímu udělati sem sobě poručil, tak abych sebe i své převéztí mohl pro příčinu tu majíce z druhé strany Labe jakési dvorček. Tím sebe budete moci spraviti a takovým omylnejm správám nevěřiti.“⁵⁰

Z následujících zpráv vyplývá, že takzvaný soušecký přívoz se podařilo zrušit až Kašparovi Melicharovi z Žerotína, který se ujal správy kolínského panství v roce 1579. V roce 1591 chtěl přívoz v těchto místech obnovit další z majitelů konárovičského panství, Zikmund Freisichselbst z Freydnpachu a na Konárovicích. Purkmistr a rada města Kolína v listu Rudolfovi II. z 29. dubna 1591 jasně podtrhují, že si šlechtic nechal zřídit takový přívoz výhradně kvůli tomu, aby nemusel platit mýto na kolínském mostě. Krátce po odeslání této stížnosti vyjádřili nesouhlas i Starokolínští. Ti se proti zřízení přívozu vymezili v listu hejtmanovi poděbradského a kolínského komorního panství Kryštofovi Metychovi z Čečova. Připouštěli sice, že zde přívoz byl za Jiřího Háši z Újezda, ale zároveň připomněli, že ho nechal zrušit Kašpar Melichar z Žerotína. Neuvedli ale již, že sami byli poškozeni na výnosu z mýta kolínského mostu, neboť jim náležela jeho desetina.⁵¹

Kolínští vedli od roku 1605 až do roku 1614 hned několik vleklých sporů s majiteli konárovičského panství, bratry Albrechtem Jiřím a Janem Oldřichem Klusáky z Kostelce a na Konárovicích. Vzájemné neshody zřejmě přiměly bratry Klusáky, že v roce 1614 panství prodali. Jádrem sporů byla především otázka pivovaru a krčmy na jejich panství, které podle názoru Kolínských porušovaly jejich milové právo.

V roce 1611 se mezi bratry Klusáky a městem rozhořel spor o výstavbu nového mlýna v Konárovicích a proražení a vybudování nové strouhy u vesnice Tři Dvory, jíž byla k mlýnu přivedena voda z řeky. Součástí její výstavby byla i stavba jezu. Spor se týkal zřejmě toho, aby byla v jezu vybudována vorová propust, kterou by se mohly plavit vory. Kromě majetkové roviny číší z dopisu, který odeslali bratři Klusákové kolínské městské radě 27. července 1611, i osobní rovina vztahu. Klusákové z Kostelce v dopise trvali na tom, že nikomu žádné škody nečiní: „Protož uradivše se a uváživše to vše bedlivě, že týmž stavením téhož mlejna v kruntech našich dědičných ani vzeti tím malého dílu z Labe toku vody a zase jí přivedením do jejího toku, vše na kruntech našich, jak obci vaší, tak žádnýmu na škodu nebude a bejti nemá.“⁵²

⁵⁰ SOKA Kolín, fond AMK, spis inv. č. XIII/13.

⁵¹ Stanislav PETR. Pamětní kniha města Kolína od roku 1501. *Práce muzea v Kolíně*, 3, 1984, s. 58, zápis č. 143 a 144.

⁵² SOKA Kolín, fond AMK, spis inv. č. XIII/51.

Kolínští sháněli podporu i u okolních měst. Listem z 19. července 1611 je podpořili také Nymburští. Doporučovali se obrátit na hejtmany komorních panství při řece a dokonce až k nejvyšším úředníkům království. Svůj postoj zdůvodnili, „... an se tu netoliko silnice JMC svobodné, ale i svobod a obdarování obci naší od slavných paměti králův českých na svobodný plav a dodávání všelikého dříví splavního daných, dotýkati by chtělo“.⁵³

Ve středu 30. května 1612 zaslala kolínská rada do Nymburka dopis s prosbou o společný postup „za ochránění svobodného starodávného toku Labe, jakožto silnice Kladské a zemské“. Kolínští vybízeli Nymburské, aby se sami přijeli na místo podívat a zhodnotit situaci.⁵⁴ Reakce Nymburských se nedochovala, ovšem považujeme za jisté, že Kolínské podpořili. Záhy po zaslání tohoto listu se sešla na místě komise za přítomnosti zemských komisařů. Ti nakonec nařídili 25. června 1612, že ten jez má býti náležitými vraty opatřen.⁵⁵

Voroplavba v nymburských knihách městského důchodu

Oproti registrům (kopiářům), o nichž jsme se domnívali, že mají vyšší výpovědní hodnotu, nás překvapilo v dobrém slova smyslu studium knih městského důchodu královského města Nymburka. Jsou velice podrobné a pokrývají bez mezer léta 1611 až 1618. Z nich se dozvídáme především o ekonomických aspektech voroplavby, včetně toho, že nám údaje z těchto knih počtů potvrzují naše předpoklady.

Každý rok vysílalo město úředníky městského důchodu i samotné představitele města k jednání o koupi dříví. V lednu 1611 vyjednával úředník městského důchodu Matěj Branský koupi dřeva v Dvoře Královém nad Labem a v listopadu 1611 „... jezdil p. primas do Starého Kolína o dříví, šindel, prkna s Plachtou. Utratili 2 kopy 15 grošů českých“.⁵⁶

Nymburští skutečně koupili dříví ve Dvoře Královém nad Labem, ale až v říjnu 1611. Podle podrobného vyúčtování zaplatili z městského důchodu 15 grošů českých rychtářům z okolních vsí za sjednání rolníků (ratajů) k pomocným pracím, 8 grošů českých formanům za svoz prken a dříví a 45 grošů českých od sbíjení vorů. Splavení vorů je vyšlo na 13 kop grošů českých, přičemž si netroufáme blíže vysvětlit pojem „darované dříví“. V samotném zápisu totiž není uvedeno, kolik dříví

⁵³ Tamtéž, spis inv. č. XIII/52.

⁵⁴ SOkA Kolín, Registra 1611–1616, fol. 30r. Dále srov. tamtéž, fol. 114r a 115r–v.

⁵⁵ J. VÁVRA, Dějiny královského města Kolína, c. d., s. 162–163.

⁵⁶ SOkA Nymburk, fond AMN, Příjem a vydání na důchodě obecním, zádušním a špitálském 1611–1613, fol. 17r.

stálo. Na vorech se obvykle vozil i další náklad, jako prkna a šindel. Za 240 prken (4 kopy) zaplatili 11 kop 30 grošů českých a za jejich splavení jednu kopy 55 grošů českých. Za šest tisíc šindelů zaplatili 4 kopy 36 grošů českých a za jejich splavení další jednu kopy 25 grošů 5 denárů českých. Za splavení jednoho šindele se účtovalo šest denárů. Celkem městská rada utratila na přímých nákladech 33 kop 34 grošů 5 denárů českých. Tato částka byla vyúčtována 1. října 1611. Z městského důchodu bylo vyplaceno 22. října 1611 také spropitné plavcům ve výši 30 grošů českých a městský mlýn zaplatil v blíže neurčeném období dvě kopy grošů českých „v Králový Dvoře sedlákům, kteří vozili dříví k vodě, za sud piva a snídani“. Z těchto zmínek snad můžeme soudit, že se vory podařilo splavit od Dvora Králové nad Labem do Nymburka mezi 1. a 22. říjnem 1611.⁵⁷

Z dalších záznamů vyplývá, že město koupilo v tomto roce borové dřevo také v Domousnici. Jelo se tam nadvakrát. Poprvé se třemi potahy na konci dubna a podruhé se čtyřmi potahy na počátku září. Prkna kupovali městští úředníci až ve vzdálených Kuřívodech. Také ta přepravili do královského města na Labi povozy.⁵⁸

V roce 1612 Nymburští podle všeho nenakoupili žádné splavené dříví. Duby obstarali úředníci v Domousnici, Seleticích, Košeticích a Újezdci (Smilovice, v zápise uvedené jako Oujezdečko), borovice v Dětenicích a na panství benáteckém.⁵⁹

Ze zápisů, které se týkají následujícího roku, se dozvídáme, že v potahu (voze), jímž se dopravovalo dříví, bylo zapřaženo šest koní. Dubové dříví se nakoupilo v Domousnici, Dobrovici, v Újezdci, v Patříně a na Loučeni, borovice opět na Loučeni a na benáteckém panství.⁶⁰

Na konci května nebo na začátku června 1613 vyslalo město jednoho ze svého středu do Kutné Hory „o měd' a o dříví splavení“ a na konci června do Poděbrad „o dříví splavení“.⁶¹ Po hubeném roce 1612 patrně městu docházelo dřevo a mělo obtíže s jeho nákupem. Šestnáct vorů dřeva nakonec koupilo od jakéhosi „hostinského“, kterému za ně zaplatilo 36 kop 15 grošů českých. Jeden vor by vycházel na 2 kopy 16 grošů, což byla až o třetinu vyšší částka, než bylo obvyklé, jak plyne ze zápisů pro další roky.⁶²

Na začátku dubna 1614 jednal o koupi dřeva v Dvoře Králové nad Labem úředník městského důchodu Jan Pšenička a stejný úředník byl vyslán v polovině května

⁵⁷ Tamtéž, fol. 32r a 38r.

⁵⁸ Tamtéž, fol. 32v–33r.

⁵⁹ Tamtéž, fol. 128r.

⁶⁰ Tamtéž, fol. 216v, 219r a 241v.

⁶¹ Tamtéž, fol. 219r.

⁶² Tamtéž, fol. 241v.

do Kutné Hory „ k panu mincmistrovi o dříví“.⁶³ To zřejmě souvisí s vyúčtováním z 2. srpna 1614, podle něhož Nymburští zakoupili pro potřeby obce 38 vorů po 2 kopách grošů českých od Jiříka Proroka, třicet vorů po 1 kopě 50 grošů českých od Daniela Slatinského, 24 krokví po 4 grošů českých, za prkna a šindel, obojí po 3 grošů a 2 denárech českých od Daniela Slatinského, dohromady za 273 kop 25 grošů 3 denáry české. Kromě toho koupili od Daniela Slatinského mimo jakousi úmluvu či smlouvu 18 „trámů velkých jedlových“ za 56 kop 40 grošů českých.

Krokve, šindele, prkna a jedlové trámy tvořily nepochybně náklad na samotných vorech. Další zápisy potvrzují, že do Nymburka dopluly skutečně dva prameny. Plavec Matěj Strnad z Kostelce nad Orlicí dostal od městské rady 5 kop 15 grošů českých a druhý plavec, jménem neznámý, 4 kopy 7 grošů 3 ½ denáry české. Snad se nezmýlíme, pokud z těchto záznamů vyvodíme, že plavci dostali zapláceno za splavení a vory i s nákladem byly vlastnictvím obchodníků Jiříka Proroka a Daniela Slatinského.⁶⁴

Městští úředníci ale vyjednávali i o nákupu dubového dřeva s majitelem dobrovickeho panství Henykem z Valdštejna a s úředníky poděbradského komorního panství na začátku ledna, respektive března 1614. Ke koupi ovšem nedošlo. Přes rozsáhlý nákup splaveného dřeva byl ještě na počátku října 1614 vyslán do Starého Kolína úředník městského důchodu Jan Sobotka „o trámy velké a jiné dříví“. Schází nám ale potvrzení, že by k nějaké koupi došlo.⁶⁵

V roce 1615 jednali městští úředníci o nákup dubů v Třebestovicích a v Dobrovinci a o nákupu borového dříví v Křinci. Duby byly nakonec zakoupeny v Sovenicích, Bratronicích, lese Kersko a kdesi na „Jablonsku“. Toto pomístní jméno nedokážeme jednoznačně ztotožnit.⁶⁶

Co se týče voroplavby, známe pro tento rok pouze jedinou zmínku: „V sobotu post Jubilate ... Václavovi Jelínkovi za 2 vory dříví dáno 4 kopy 30 grošů českých.“ K tomuto strohému zápisu snad můžeme pouze připojit, že Václav Jelínek byl v roce 1616 jedním ze tří úředníků městského důchodu.⁶⁷

Nebyly to ale jediné vory, které v roce 1615 do Nymburka připluly. Na počátku června 1615 dopluli do tohoto královského města poddaní Mikuláše Vratislava z Bubna na Březně, Liticích, Žamberku a Horním Jelení. Jejich pán slíbil dřevo ložené na vorech (kopa trámu a tři kopy krokví o jednotné délce 22 loktů) prodat Štátnému Václavovi Pětipeskému z Chýš a Egrberku. S tímto šlechticem měl rozsáhlé obchodní

⁶³ Tamtéž, Registra městského důchodu 1614–1616, fol. 2r a 15v.

⁶⁴ Tamtéž, fol. 34v.

⁶⁵ Tamtéž, fol. 13v a 15v.

⁶⁶ Tamtéž, fol. 127v, 128r, 129v a 158r.

⁶⁷ Tamtéž, fol. 158r a 248r.

i společenské styky. Mikuláš Vratislav z Bubna opakovaně Pětipeského vyzýval dopisy z 3. a 8. června, aby se na dřevo přijel do Nymburka podívat, či poslal někoho v zastoupení. Chtěl potvrdit, zda má Pětipeský o trámy a krokve stále zájem, neboť již měl o toto dříví další zájemce. Bohužel výsledek jednání neznáme. Mohlo se jednat i o trámy a krokve ložené na vorech, které zaplatila 16. května 1615 městská rada Václavovi Jelínkovi.⁶⁸

V roce 1616 nakoupili úředníci nymburského městského důchodu dubové dřevo v Kersku, na Loučeni, v Domousnici, na Novém Zámku, v Čileckém háji a jeden dub dokonce v nedalekých Chvalovicích. Další dřevo získali v Ostré a Sloupci (Sloupčiči?) a borové dřevo v Kersku.⁶⁹

Jednalo se i o nákup splaveného dřeva. Ve čtvrtek 14. dubna 1616 se vypravil jeden z městských poslů „do Starého Kolína k plavcům“.⁷⁰ Registra městského důchodu ukazují, že od Marka Procházky bylo zakoupeno dvanáct vorů po 1 kopě 45 groších českých za 21 kop grošů českých, 544 kop šindele po 3 groších 3 denárech českých za 30 kop 5 grošů 1 denár český a 733 prken po 3 groších 3 denárech českých za 41 kop 8 grošů 4 denáry české. Od Jiříka Děravce koupil městský důchod osm vorů za 13 kop 30 grošů českých, 294 kopy šindele po 3 groších 1 ½ denáru českém za 15 kop 45 grošů českých a devadesát prken po 3 groších českých za 4 ½ kopy grošů českých.

Také v následujícím roce se dřevo kupovalo v okolních panstvích – na poděbradském a lyském, dubové dřevo na loučeňském, borovice na benáteckém panství a obecně dříví v Kersku.⁷¹

Městští úředníci koupili v úterý 9. května 1617 pramen dříví za 14 kop grošů českých. Podle propočtů by snad jeden pramen mohl odpovídat sedmi vorům po 2 kopách grošů českých. Matěj Strnad plavec dostal další 32 ½ kopy grošů českých „za dříví, prkna a krov“ a Týma plavec zřejmě za stejný náklad na vorech 23 kop 15 grošů českých. Připomeňme, že se jménem Matěje Strnada plavce z Kostelce nad Orlicí jsme se setkali již v roce 1614. Město v tomto roce zaplatilo ještě 17. července 1617 „za dříví splavní na vodě i s spropitným od spuštění jeho“ 10 kop 44 grošů 4 denáry české.⁷²

⁶⁸ Miroslav ŽITNÝ. Korepondence Štastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1611–1612. Prameny k českým dějinám 16.–18. století. Řada B, sv. VII/2. České Budějovice, FF JČU v Českých Budějovicích, 2016, s. 367, dopis č. 807.

⁶⁹ SOkA Nymburk, fond AMN, Registra městského důchodu 1614–1616, fol. 286r. Dále srov. TAMTÉŽ, fol. 260v a 261r.

⁷⁰ Tamtéž, fol. 260v.

⁷¹ Tamtéž, Registra městského důchodu 1617–1618, fol. 22r–v, 55r.

⁷² Tamtéž, fol. 55r.

Řada podrobných register nymburského městského důchodu končí rokem 1618. Opět pozorujeme nákup dříví z okolních panství. Borovice z okolí Lipníka, borovici a břízu z Kerska, duby z lesa Babín a Loučeňska a obecně dříví z Kostomlat nad Labem. S poděbradským hejtnanem museli vyjednávat, aby jim odpustil mýto z dříví zakoupeného v Kersku.⁷³

Někdy na sklonku dubna 1618 zavítal úředník městského důchodu Václav Jelínek do Starého Kolína, aby si prohlédl dřevo, které zde bylo plavci nabízeno ke koupi. Na počátku května přinesl zprávu o plavení dřeva do Nymburka („v příčině dříví na Labi koupeného“) posel na Poděbrady. A někdy v prvních dnech tohoto měsíce do Nymburka skutečně připluli plavci s vory. V pondělí 7. května 1618 bylo vyplaceno z městského důchodu za „dříví na vodě“ 23 ½ kopy grošů českých. Jelikož neznáme přesnou cenu za jeden vor, můžeme se pouze domnívat, že mohlo jít o jedenáct až čtrnáct vorů.⁷⁴

V neděli 29. července 1618 koupili městští úředníci jeden vor dříví, který předtím zakoupil nymburský měšťan Jan Kadeřávek, za 2 kopy grošů českých a další vor za 1 kopu 45 grošů českých od nymburského souseda Václava Táborského, jenž ho podobně jako Jan Kadeřávek koupil před nimi. Jménem neznámý plavec dostal zapláceno 7 kop 3 ½ groše českého za prkna, šindel a krov, které byly na vorech naloženy. V pátek 9. listopadu 1618 pak bylo zapůjčeno z městského důchodu 7 ½ kopy grošů českých Tůmovi plavci, zřejmě kvůli nákupu dříví a jeho splavení v následujícím roce. Můžeme předpokládat, že tento Tůma je totožný s Týmou plavcem, s jehož jménem jsme se seznámili v předcházejícím roce.⁷⁵

Summary

The research of floating of timber between Kolín and Nymburk in the pre-White Mountains period confirms several hypothesis. The rafting in this part of the river was limited by needs of mines in Kutná Hora and neighbouring mining settlements. The timber was rafted only to Veletov and/or Starý Kolín and from there with help of artificial canals to Kutná Hora. The royal towns had no needs to float more timber on the river until the confiscation of municipal property by the king in 1548 because their participation in the uprising. They had enough own forests. Nevertheless, after 1548, royal towns were able to buy timber in the Giant Mountains and later Eagle Mountains and rafted them down the river. To buy timber in the bordering royal

⁷³ Tamtéž, fol. 163r, 163v, 164v, 196r.

⁷⁴ Tamtéž, fol. 162r, 163r a 196r.

⁷⁵ Tamtéž, fol. 196r.

demesnes was quite expensive. Kolín, Poděbrady and Nymburk had been often at loggerheads with each other because Kolín usually did not allow to raft floats down the river. Each of the mentioned towns was namely in need for timber exclusively for own use.

Author's address:
Národní technické muzeum
Kostelní 42, 170 00 Praha

Zpráva o jezech na horním a středním Labi z roku 1554 (a jejich způsobilosti k voroplavbě)¹

František Iša

Report on the weirs situated on the upper and middle course of Elbe (Labe) from 1554 (and their capacity for timber rafting). A report written in 1554 by the commission established by Ferdinand II, Archduke of Austria and governor of Bohemia includes new valuable information on the subjects of weirs located on the upper and middle course of the Elbe river. This report describes their technical suitability for transporting timber from the deep woods of the Giant Mountains foothills to the silver mines near Kutná Hora and further into the lowland region Polabí. In addition to the transcription of this report, the author also describes the circumstances of its creation.

Key words: Elbe river • weirs • sluice • timber rafting • early modern era

Úvod²

16. století znamenalo pro české země období relativního klidu, míru a náboženské tolerance. Jistá izolace, kterou země zdědila po předešlém století, se pod vlivem zahraničních i domácích impulsů rozplynula a docházelo k všeobecnému rozvoji hospodářství, techniky, věd i umění. Příznivé klima nahrávalo také uskutečňování odvážných myšlenek a náročných projektů, které se však neobešly bez odpovídajícího technického, ekonomického a personálního zajištění.

K charakteristickým rysům této doby patří také časté kolektivní úřadování a získávání věrohodných informací a dobrozdání prostřednictvím různých ad hoc svolávaných komisí. Podle zaměření a důležitosti komise se její členové rekrutovali z řad vyšších i nižších úředníků, místních elit a odborníků na posuzovanou problematiku. Tak například námi sledované hydrologické poměry nejčastěji posuzovali

¹ Národní archiv (dále NA), fond Stará manipulace (dále SM), k. 1544, inv. č. 2449, sig. N40/1 sv. 2, *Relacy o plavení dříví k Horam Kutnam*, přednesena 5. srpna 1554.

² Příspěvek vznikl jako součást vědecko-výzkumné činnosti NPÚ v rámci Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace, financované Ministerstvem kultury ČR, jako výstup výzkumného cíle Tematické průzkumy památek č. H99H3010110.

pražští přísežní zemští mlynáři.³ Jmenovaní komisaři se ve smluvený čas sjeli na určeném místě a podle požadavků zřizovatele komise prozkoumali danou oblast, stavbu či problém a případně vyslechli i místní obyvatele. Komise kupříkladu oceňovaly panství,⁴ zkoumaly stav lesů,⁵ popisovaly škody,⁶ prověřovaly návrhy staveb,⁷ případně jejich způsobilost k určité činnosti atp. O svém šetření sepsali písemnou zprávu dobově nazývanou *relace*, jejíž vyznění mohlo ovlivnit další kroky iniciátora a příjemce zprávy.

Správná interpretace zprávy se odvíjí od znalosti motivu zřízení komise a místního i dobového kontextu, neboť jinak úkolované (a složené) komise zajímaly odlišné skutečnosti. U některých zpráv je znatelná rovina reálného popisu (někdy se mohou i nezáměrné zmínky ukázat jako velmi cenné) a rovina normy, slibu či záměrného klamání komisařů. Zvláště patrné je to u zpráv sepsaných pro vedení soudních pří, ale i ty mohou přinášet cenná zjištění.⁸

Mezi zprávy, které posuzují stav několika staveb a navrhují možná zlepšení, patří také námi sledovaná „*Relacy o plavení dříví k Horam Kutnam*“ z roku 1554. Zpráva zachycuje terénní poznatky komisařů, kteří ve spolupráci s místními plavci prozkoumali jezy na horním a středním Labi v úseku od Těšnovského mlýna u Dvora Králové nad Labem po Kutnou Horu. Zpráva jen letmo zachytila také krátký úsek řeky Orlice v blízkosti Hradce Králové. Vzniku zprávy předcházelo usnesení zemského sněmu z roku 1553, které požadovalo povolení svobodné plavby (viz dále) na Jizeře

³ Martina MAŘÍKOVÁ. Přísežní zemští mlynáři. In *Vodní mlýny IV*. Rožmitál pod Třemšínem, 2012, s. 22–24.

⁴ NA, SM, k. 1952, sig. R54/2, f. 3rv, list české komory Felixovi Kunešovi z Jemníka o zřízení komise na ocenění statku Kocléřov, koncept, 1594.

⁵ NA, SM, k. 2370, sig. T9/6/I, fol. 78r–96r, zpráva komise o stavu lesů v Krkonoších, 1609. Část publikoval František ZUMAN. Východní Krkonoše r. 1609. In *Československý háj*, roč. XII, 1935, s. 264–273; V úplnosti publikoval až Jiří LOUDA jako přílohu druhého vydání publikace Milošlav BARTOŠ. *Nejstarší obrazová mapa Krkonoš – Hüttelova mapa*. Vrchlabí, 2012, 2. vyd., 60 s.

⁶ SOkA Trutnov, Archiv města Dvora Králové nad Labem I., k. 76, sig. 76/104, zpráva o povodni na Královédvorskou, 1648.

⁷ NA, SM, k. 2375, sig. T9/52, kladné dobrozdání hejtmana Felixe Kuneše z Jemníka a lesmistra Caspara Nusse z Ragersdorfu na stavbu mlýnce u vsi Žďárné (dnes Horní a Dolní Žďár), 1591.

⁸ Dvě téměř protichůdné zprávy o pochůzkách komorníků úřadu desek zemských se spornými stranami dovolily lokalizovat zaniklou středověkou ves. Viz František IŠA. K lokalizaci zaniklé vsi Psáry (Psáře) pod Vyšehradem. In Jarmila ČIHÁKOVÁ (ed.). *Staletá Praha*, 30, 2014, č. 2, s. 48–64.

a Labi a majitelům jezů ukládalo povinnost vybavit nebezpečné jezy vorovými pro-
pustmi pro snazší plavení dřeva.⁹

Historické jezy

Jezy jsou vodní stavby, které přehrazením vodního toku¹⁰ vzdouvají hladinu řeky do potřebné výše, aby soustředily spád toku do místa jeho využití (např. ve mlýně). Na rozdíl od přehrad tato tzv. jezová zdrž (stavba jezu a voda v délce vzdutí) s vodou nijak nehosподаří.¹¹ Z jezu, kterému se v raném novověku říkalo častěji *stav*, se část vody dočasně odváděla náhonem na vodní kola mlýnů, hamrů, pil, papíren, drtíren rudy, vodáren a dalších provozů poháněných vodní silou. Na jezích často začínaly také umělé kanály pro napájení rybníčních soustav i drobné vodoteče vedoucí do vesnic a polí. Tato vazba jezů s poháněnými i napájenými objekty na dlouhá staletí „fixovala“ pozice jezů v krajině.

Historickým jezům předindustriální éry se zatím nedostávalo soustavnější badatelské pozornosti, a tak vedle povšechných zmínek v encyklopedické literatuře¹² a několika málo průkopnických příspěvků lokálního charakteru¹³ zpřístupňují nejucelenější pojednání o historických jezích úvodní pasáže technické literatury

⁹ *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu (dále SČ) II. 1546–57*. Praha, 1880, bod 235, s. 655.

¹⁰ Tam, kde se provozovala čilá lodní doprava, přehrazovaly jezy většinou jen část toku nebo využívaly jeho větvení v místech ostrovů. Na podporu lodní dopravy došlo v 2. polovině 18. století k prolomení mnoha jezů mezi Prahou a Litoměřicemi v šíři 40–50 sáhů (cca 24–30 m). Viz Josef PODZIMEK (ed.). *Dolní Labe*. Praha, 1976, s. 32 a 39.

¹¹ Aleš HAVLÍK. *Jezy*. 2007 [http://hydraulika.fsv.cvut.cz/Vin/ke_stazeni/Jezy.pdf], s. 1–2.

¹² Luboš NOVÝ (ed.). *Dějiny techniky v Československu do konce 18. století*. Praha, 1974, zejm. s. 182–184; Josef PETRÁŇ (ed.). *Dějiny hmotné kultury II./I. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha, 1995, s. 929–931. Historické jezy zde vesměs vystupují pouze na pozadí kapitol o vodní dopravě a mlýnech.

¹³ V 60. letech se František Malý věnoval dosti specifické situaci deseti pražských jezů. Viz František MALÝ. *Pražské jezy v historii vývoje hlavního města*. In *Památková péče*, 26, 1966, s. 80–88. Za upozornění na článek děkuji Martině Maříkové. Zajímavá zjištění přináší také archeologický dohled Daniela Stráníka na rekonstrukci jezu Lišák u Rabštejna nad Střelou. Viz Daniel STRÁNÍK. *Rabštejn nad Střelou – rekonstrukce jezu Lišák*. Nálezová zpráva o archeologickém dohledu. Mariánská Týnice, 2012, 12 s., uloženo v ArÚ AV ČR, Praha; TÝŽ. *Archeologický výzkum jezu „Lišák“*. In *Vlastivědný sborník: čtvrtletník pro regionální dějiny severního Plzeňska*, 22, č. 3, Mariánská Týnice, 2012, s. 12–15.

a vysokoškolských skript o vodním stavitelství.¹⁴ Těm však zpravidla schází určitý historický přesah. S ohledem k edičnímu zaměření a omezenému rozsahu příspěvku se zde bohužel nemůžeme problematice historických konstrukcí jezů věnovat do té míry, jak by si tato problematika zasloužila.

První písemné zprávy o jezech pocházejí již z období starověku a až do poloviny 19. století se jezy obvykle budovaly s pevnou výškou přelivné hrany (vrcholová část koruny jezu). Dnes bychom je tedy řadili do skupiny pevných jezů, jaké se dosud užívají na malých a středních tocích.¹⁵ Většina konstrukčních řešení jezů má v příčném řezu přibližně trojúhelný profil, který lépe odolává podemletí. Na návodní straně (směřující proti proudu) se těleso jezu zvedá ze dna v nadjezí, vrcholí přelivnou hranou a na vzdušné straně zase klesá do podjezí.

Podle orientace tělesa jezu vůči řečišti rozlišujeme jezy na kolmé, šikmé nebo boční, existují i lomené či zakřivené varianty (obr. 2a). S rostoucí délkou přelivné hrany se totiž zvyšuje kapacita jezů (důležitá především za povodní)¹⁶ a odolnost proti vymílání. Také vzduť níže položeného jezu, dosahovalo-li k patě jezu, pomáhalo chránit podjezí. Šikmé jezy mohou také svádět vodu k jedné straně řeky (v Praze tak Fr. Malý předpokládá preferenci pravého staroměstského břehu).¹⁷ V úvahu přichází také snaha předcházet zanášení řeky a chránit břehy před vodní erozí.

Nejjednodušší historické jezy propouštěly vodu a měly zpravidla dočasný charakter (obr. 2b). Konstruovaly se jako prahy z haťových válců ukotvených kůly k říčnímu dnu či klínovité konstrukce z klád stromů proložených kameny.¹⁸ K nim můžeme řadit i tzv. „plot“ sestavený z řady kůlů propletených mlázím,¹⁹ který sloužil také jako past na ryby.²⁰ Jednoduché kamenné jezy zase tvořil kamenitý násyp, který někdy

¹⁴ Z nejprínosnějších technických prací zmiňme alespoň následující práce: Aleš HAVLÍK. *Jezy*. 2007 [http://hydraulika.fsv.cvut.cz/Vin/ke_stazeni/Jezy.pdf]; František JERMÁŘ. *Jezy. Stavby a konstrukce*. Praha, 1959, 606 s., zejm. s. 19–38; Miloslav PRŮCHA. *Jezy* (vysokoškolská skripta ČVUT). Praha 1982, 292 s., zejm. s. 3–29; Karel SCHEINER, Hugo FRANZ. *Pamětní spis o státním stavitelství vodním a plavbě v království českém*. Praha, 1891, s. 54; Jiří SOUKUP. *Pražské jezy, mlýny, vodárny a nábřeží*. Praha, 1905, 95 s. Autor děkuje jednomu z recenzentů za cenná doporučení a omlouvá se, že je bude moci plně docenit až v jinak koncipovaném příspěvku.

¹⁵ Daniel STRÁNÍK. *Archeologický výzkum*, c. d., s. 12.

¹⁶ Aleš HAVLÍK. *Jezy*, c. d., s. 6–7.

¹⁷ František MALÝ. *Pražské jezy*, c. d., s. 81.

¹⁸ Aleš HAVLÍK. *Jezy*, c. d., s. 9.

¹⁹ Josef PETRÁŇ (ed.). *Dějiny hmotné kultury II./I.*, c. d., s. 929–931.

²⁰ František MALÝ. *Pražské jezy*, c. d., s. 80.

vyztužovaly piloty zaražené (dobově „zabraněné“) do podloží. Díky velké propustnosti tyto konstrukce špatně odolávaly vymílání.

Konstrukčně dokonalejší jezy se dělí na tři základní typy: srubové (obr. 2c), s jednoduchou hradící stěnou (obr. 2d) a jezy s výplní (obr. 2e).

Jádro srubových jezů tvořila trámová konstrukce pobitá fošnami, jejíž stabilitu zajišťovala výplň z lomového kamene a jílu. Vodotěsnost závisela na kvalitě výplně a těsnosti obkladu návodní strany. Tyto jezy se budovaly tam, kde podloží nedovolovalo beranit do říčního dna svislé prvky. Základ jezů s jednoduchou hradící stěnou naopak tvořila souvislá pilotová či štětová stěna zaražená do podloží. Vodorovný trám osazený na jejím vrcholu vytvářel přelivnou hranu. Dokonalejší typ jezů s výplní se skládal z jedné až tří dřevěných štětových stěn a několika řad pilotů zaražených do podloží mezi nimi. Na vrcholu poslední štětové stěny se na vzdušné straně opět nacházel vrcholový trám vytvářející přelivnou hranu.²¹ Vrcholy stěn i pilotů spojoval systém trámů a příčných převázek a do vzniklých rámových oken se klínvalo kamenné obložení jezu, které vyčnívalo, aby chránilo dřevěné prvky. Těto konstrukce využívaly všechny pražské jezy²² i malý jez Lišák zkoumaný Danielem Stráníkem u Rabštejna nad Střelou.²³

Na konstrukce jezů se nejčastěji užívalo dřeva dubového, ale nezřídka i modřínového, borového²⁴ a patrně i jedlového.²⁵ Životnost dřevěných konstrukcí umístěných trvale pod vodou dosahovala 100 a více let. Prvky ve střídavém styku s vodou a vzduchem vydržely až 30 let, většinou však pouze 15–20 let.²⁶ I přes četné opravy a přestavby obsahují některé historické jezy konstrukční prvky středověkého původu (např. pražské jezy Staroměstský a Šítkovský).²⁷

Ne vždy se potřeby lidí, kterým řeka poskytovala živobytí, nacházely ve vzájemném souladu. Zatímco mlynáři usilovali o vysoké jezy (větší spád), voroplavbě vyhovoval přesný opak. Problém částečně řešilo budování vorových propustí, tzv. *vrat*. Již roku 1366 nařídil Karel IV. vybavit jezy na Vltavě, Berounce, Lužnici a Otavě vorovými

²¹ Daniel STRÁNÍK. *Archeologický výzkum*, c. d., s. 12–13.

²² František MALÝ. *Pražské jezy*, c. d., s. 80–88.

²³ Daniel STRÁNÍK. *Archeologický výzkum*, c. d., s. 12–13.

²⁴ Tamtéž, s. 12–13.

²⁵ Roku 1608 žádal Jindřich Šanovec z Šanova „... na spravování jezu ... a na jiné mnohé stavění ... mnoho kamenův, dubového a jedlového dříví ... 200 dubův a 22 kmenův jedlových...“ (zvýrazněno autorem). Viz NA, SM, k. 2335, sig. S258/21.

²⁶ Aleš HAVLÍK. *Jezy*, c. d., s. 11–12.

²⁷ Daniel STRÁNÍK, *Archeologický výzkum*, c. d., s. 13.

propustmi o šíři 20 loket (tj. cca 12 metrů). O labských jezech se však toto nařízení nezmiňuje.²⁸

Vorovou propust tvořilo několik na sobě ležících hranolově otesaných klád, které zapadaly do drážek v protilehlých pevných částech jezu. Toto konstrukční vylepšení jezu dovoluje dočasné soustředit tok řeky do propusti.²⁹ Po bezpečném proplutí vorů jezem se klády opět vrátily do drážek. V této souvislosti zaujme doporučení pražských přísedících zemských mlynářů z roku 1586, kteří po prozkoumání Vltavy a Labe od Prahy do Litoměřic doporučili, aby se prahy (dna) vorových propustí ukládaly 1/2 lokte (= cca 0,3 m) a prahy náhonů 1 1/2 lokte (tj. cca 0,9 m) pod cejch.³⁰ Výšky prahů jistě ovlivňovaly místní podmínky, nicméně požadavek na nižší položení prahu zdejšího náhonu ukazuje na obecnou snahu zachovávat činnost mlýnských a jiných provozů i při proplouvání jezem.

Na menších tocích totiž příjezd plavců výrazně omezil nebo zastavil provozy poháněné silou vody, což vedlo ke stížnostem na plavce a snahám o finanční kompenzaci. Příkladem to ukazuje žádost majitele nižborského hamru Jindřicha Šanovce z Šanova k císaři z roku 1607: „hamr zelený při samé řece jenž Berounka slove mám, a vrata i jez při ní... pokaždé, když se koli plaví, v témž hamru mém dělníci začasté zaháletí a státi musejí... příčinou zdržováním [od] týchž plavcův k nemalé škodě přicházeti musím... prosím... aby se mohlo tu v tom místě u hamru mého clo od plavcův vybíratí“.³¹

Stavební úpravy jezů nemusely mít jen podobu vorových propustí, ale třeba i různých pastí na lapání ryb (slupi, přenosné vrše atp.). K roku 1558 jsme například informováni o nešvaru budování vysokých prkenných hradeb, které znemožňovaly lososům a rybám táhnout proti proudu. To zvýhodňovalo níže položené majitele jezů a zároveň komplikovalo dopravu po řekách. Počátkem roku se stavové usnesli na pokutě 25 kop grošů českých pro ty, kteří stavěli hradby vyšší než půl lokte nad cejchovanou výšku jezu, ale ještě v témže roce stavbu hradeb zcela zakázali pod pokutou 100 kop grošů českých.³²

²⁸ Miroslav HUBERT. *Dějiny plavby v Čechách I. Plavba veslová, plachetní, samotíží a vletem živou silou*. Děčín, 1996. s. 24–25.

²⁹ Jan ČÁKA. *Zmizelá Vltava*. Praha, 1996, s. 22–35.

³⁰ Josef PODZIMEK (ed.). *Dolní Labe, c. d.*, s. 39. Pojmem cejch (normální znamení, cinosura, normál či fix) se rozumí výšková značka, od které se odečítala obecně závazná výška přelivné hrany jezu či jiné vodní stavby. Cejchy v podobě měděných destiček vyměřovali a osazovali pražští přísední mlynáři přímo do konstrukce jezu, budovy mlýna nebo na přilehlý břeh. Viz Martina MAŘÍKOVÁ. Symbolika pražských přísedních mlynářů (cechovní pečeť a cejchy). In *Časopis Národního muzea. Řada historická*, roč. 185, 2016, č. 1-2, s. 39–48, zejm. 43–44.

³¹ NA, SM, k. 2335, sig. S258/19.

³² SČ III. 1558–1573. Praha, 1884, bod 8, s. 12; bod 17, s. 36.

Historické a plavecké názvosloví zprávy

Zpráva o jezech z roku 1554 obsahuje řadu dobových plaveckých výrazů, pro jejichž stručné vysvětlení jsme využili prací o voroplavbě v mnohem lépe poznaném povodí Vltavy.³³ Jak totiž naznačuje text zprávy i další známé prameny, řeč svérázné komunity plavců se na českých řekách příliš nelišila. Vykládané výrazy značí *kurzíva*, ty obsažené ve zprávě navíc *podtržení*.

Lidem, kteří *plouli* se dřevem a jiným nákladem po řekách, se říkalo *plavci*. Rekrutovali se nejčastěji z řad poddaných a cechovně organizovaných městských plavců. Nejlépe se plavilo suché jehličnaté dříví. Plavení syrového nebo dubového dřeva bylo pracnější (a dražší). Plavení dřevo zušlechťovalo, neboť pak lépe odolávalo škůdcům a méně „pracovalo“.³⁴

Kmeny k plavení se nejprve svezly na příhodné místo u řeky, tzv. *vaziště*. Zde se do otvorů na koncích klád o shodné délce zaklínovaly tři kmínky zvané *vořiny* a vše se svázalo *houžvemi*. Tak vznikal *vor* neboli *tabule* či *plť*. Vory mívaly mírně šípovitý tvar s přídí širokou kolem 4½ m a zádí cca 5½ m (širší konce klád). Jejich délka kolísala podle podmínek plavby i požadované délky kmenů až k 25 m. Houžvemi se vory svazovaly do řady zvané *pramen*. Mezery mezi nimi se nazývaly *stříhy*. Počet vorů v prameni kolísal, jeho celková délka dosahovala mnohdy i daleko přes sto metrů.

Na prvním voru, tedy *předáku*, se nacházela zpravidla tři *rudlata*, tedy řídicí vesla orientovaná shodně s kmeny pramene. Na pravé *pacholčí* straně voru bylo ještě boční veslo ve *slabejch*. Levé straně voru se říkalo *vrátenská*, protože se zde nacházelo veslo *vrátného*, hlavního člena plavecké party. Druhý vor a všechny následující mohly vézt náklad (kratší klády, polena, otýpky klestí, soudky s alpskou solí, chudé cestující atp.). Posádka pramene si vezla náhradní houžve a nejnnutnější nástroje k opravě a ovládání pramene. Nejčastěji dlouhý hák zvaný *okovec*, hole k odrážení a tzv. *vyhražovačku* na otevírání vorových propustí.

Jezy, dobově zvané také *stavy*, kolmo (či šikmo, tj. *pošikem*) přehrazovaly, tj. *hradily* řečiště, aby *vzdouvaly* hladinu vody do výše a odváděly stálé množství vody do

³³ Uvedené výrazivo vzniklo syntézou z následujících prací: Jan ČÁKA. *Zmizelá Vltava*, c. d., zejm. s. 22–35; Josef TLAPÁK. Z dějin křižovnické voroplavby po Vltavě v 16. století. In *Pocata nestoru české agrární historiografie*. Praha, 2003, s. 379–389. Další informace z pohledu jazykovědy lze čerpat z časopisu *Naše řeč* (zde i další relevantní příspěvky). Eugen RIPPEL. Z plavecké (vorařské) češtiny (I.). *Naše řeč*, roč. XVIII, 1934, č. 3, s. 65–75; TÝŽ. Z plavecké (vorařské) češtiny (II.). *Naše řeč*, roč. XVIII, 1934, č. 4, s. 97–105; Božena ZIMOVÁ. *Vorařský slang pražského Podskalí*. Rozpravy Československé akademie věd – řada společenských věd, roč. 75, seš. 7, 1965, 122 s. + mapka.

³⁴ Luboš NOVÝ a kol. *Dějiny techniky*, c. d., s. 132.

náhonu čili *strouhy*. Mlynáři někdy v rozporu s *cejchem* osazeným přísežnými mlynáři svévolně navyšovali jezy (kvůli spádu a dostatku vody). Pro snazší proplování, tj. *spouštění* pramenů jezem, se budovaly vorové propusti, nazývané *vrata* či *splavy*. Ty musely být dostatečně široké čili *prostranné*. Připlul-li pramen k uzavřené propusti, musel přirazit, tj. *chytit* ke břehu. Vrátný s pomocníky *vyhradili* vrata tím, že vytahali všechny *podlahy* na pevné části jezů, odrazili od břehu a propluli vrata. Opětovné uzavření vrat zajišťovali mlynáři.

Zpráva o jezích uvádí ještě další možnost podpory plavení. Pokud se uzavřela *stavidla* náhonu, stal se tok řeky *spadlivější* a plavci mohli k proplutí jezem využít veškeré vody v řece. Zpráva hovoří ještě o několika technických detailech. *Tesy neb fošny* označovaly silné otesané kmeny používané při stavbě jezů. Zpráva je zmiňuje v souvislosti s ponížením *prahu*, tedy přelivné hrany jezů, vorové propusti nebo ústí náhonu. *Kolí* označovalo piloty, kůly a kolíky různé síly. Pokud překážely plavbě, měly se odstranit nebo pobít ochrannou výdřevou, byly tzv. *oplankovány*. Prostor k plavbě zužovaly rovněž úzké lávky zvané *lavičky* nízko nad vodou. O řece hovoří písemné prameny i sněmovní usnesení (tzv. *svolení* či *artikuly*) často jako o *silnici na vodě*, nebo prostě o *vodě Labi*. *Fedruňk* (*fedrování*) obecně značí podporu či pomoc, opakem je *hyndruk* (*hyndrování*).

Dálkovou plavbu dřeva měli jednodušší ti, kteří na to měli patřičné povolení. Zpočátku mělo formu ochranného listu (v podstatě vnitrozemského pasu). Povolení kladla zvláštní důraz na to, aby plavení nepoškozovalo cizí objekty v řece, zvláště jezy, mlýny a mosty.³⁵ Postupem doby se tyto písemnosti vyvinuly do podoby tzv. vrátenského patentu, jehož získání v 19. století předcházela zkouška před odbornou komisí. Plavbu vykonávala obvykle čtyřčlenná plavecká parta, která na obtížné úseky přibírala posily. Po doplutí se plavci pěšky vraceli proti proudu, aby plavili další pramen. V zimě lámali led, věnovali se drobným hospodářstvím nebo v lesích pomáhali s přípravou dřeva pro další plavbu.³⁶

Pozadí vzniku zprávy

Vodní doprava po „vodních silnicích“ představovala v raném novověku významnou alternativu k dopravě suchozemské. U dřeva a dalších objemných komodit představovala v podstatě jedinou ekonomicky únosnou formu přepravy na delší vzdálenosti.³⁷

³⁵ NA, SM, k. 905, sig. H83/2, žádost poddaného Jana Krčmáře k císaři o ochranný patent na plavení dřeva po Jizeře pro plaveckou partu + koncept povolení, 1589.

³⁶ Jan ČÁKA. *Zmizelá Vltava*, c. d., s. 22–35.

³⁷ Josef PETRÁŇ (ed.). *Dějiny hmotné kultury II./I.*, c. d., s. 929–931.

Zajišťovaly ji menší lodě (tažené proti proudu pomocí potahů), říční čluny a voroplavba, která se v 16. století provozovala na všech významnějších českých řekách, přestože je dostatečně poznána a zdokumentována převážně jen v povodí Vltavy.³⁸ Na horských bystrinách se plavily dřevěné špalky v nesvázaném stavu, které dělníci z břehů v případě uvíznutí postrkovali tyčemi zpět do proudu.³⁹ Tento neřízený způsob plavení však poškozoval břehy, jezy, náhony, pasti na ryby i jiná vodní díla, což se stávalo předmětem řady jednání zemského sněmu.⁴⁰ Problémové volné plavení přirozeně vyvolávalo i výraznější odezvu v písemných pramenech.

K prudkému růstu cen dřeva v Praze a Polabí kolem poloviny 16. století přispíval mimo jiné i stoupající počet obyvatel a rozvoj sklářství, hutnictví, pivovarnictví i dalších energeticky náročných odvětví. Situaci ztížila také náročná stavební obnova pražského levobřeží po požáru roku 1541, která vážala většinu dřeva plaveného po Vltavě, a tím jeho nedostatek v Polabí ještě vzrostl. Šlechta, která dosud plavbě příliš nepřála, vycítila příležitost, jak výhodně zhodnotit své lesy, a začala prosazovat tzv. svobodnou plavbu. Tou se rozuměla doprava po „vodní silnici“ neomezovaná cly, mýty a jinými právy vlastníků a uživatelů jednotlivých úseků řek.⁴¹ Za situace, kdy nejvyšší zisky skýtalo plavení dřeva do Polabí, se šlechtičtí podnikatelé snažili minimalizovat své náklady pomocí svobodné plavby na zemských sněmech, ovšem pouze pro svůj urozený stav. Roku 1553 požádali stavové panovníka o svobodnou plavbu na Jizeře a Labi a teprve roku 1567 si vymohli svobodu plavby na Vltavě. Roku 1575 již přišli s požadavkem svobodné plavby „dříví i jiných věcí“ na všech českých řekách. Jednání roku 1578 pouze upřesnila, že svobodného plavení dřeva a zboží pro vlastní potřebu mohou ostatní stavy využívat jen za komplikovaných podmínek na opravy obecních budov a kostelů. Šlechta tím ve věci svobodné plavby

³⁸ Ze základních zaslouží zmínku alespoň: Miroslav HUBERT. *Dějiny plavby*, c. d., s. 150; Jan ČÁKA, *Zmizelá Vltava*, c. d., s. 335; František HOLEC. Obchod s dřívím v Praze ve 14.–17. století. *PSH*, 6, 1971, s. 5–100; Vladimír SCHLEUFER. Počátky voroplavby v Čechách. In *Český lid*, 49, 1962, s. 9–15; TÝŽ. Voroplavba na jihočeských tocích v období pozdního feudalismu. *Český lid*, 54, 1967, s. 201–221; Josef TLAPÁK. Vývoj lesnictví. III. Vývoj těžby a dopravy dřeva. In *Pocita nestoru české agrární historiografie*. Praha, 2003, s. 339–347; TÝŽ. *Z dějin křižovnické*, c. d., s. 379–389.

³⁹ Jan ČÁKA. *Zmizelá Vltava*, c. d., s. 18–19.

⁴⁰ SČ IV. 1574–1576. Praha 1886, bod 67, s. 231. Dále např. bod 66, s. 221, bod 86, s. 295 (1575).

⁴¹ Plavba stejně jako rybolov a využívání vodní síly patřily do tzv. vodního regálu panovníka, který tok splavné řeky považoval za „královskou silnici“ a „silnici po vodě“. Viz František HOLEC. *Obchod ...*, c. d., s. 46–49. Za dosud ne zcela jasných okolností přešla vlastnická práva k vodotečím na držitele příslušných pozemků (břehů). Viz Martina MAŘÍKOVÁ. *Příšežní ...*, c. d., s. 22–24.

dosáhla svého a na tom již zůstalo.⁴² Je však třeba říci, že „osvobozené“ vory tvořily jen zlomek celkového objemu voroplavby.⁴³

V letech 1547–1550, tedy nedlouho před vznikem zprávy, se podařilo pro dopravu alpské soli úspěšně splavnit úsek Vltavy od Českých Budějovic do Prahy. Došlo k vylepšení 24 jezů o samostatné propusti určené pouze pro lodě a vory s císařskou solí, postavení potahové stezky pro tažení lodí proti proudu a zřízení loděnice na stavbu typických solních lodí zvaných *cíle* nedaleko Českých Budějovic.⁴⁴

Sledovaný úsek horního a středního Labe tvořil v minulosti významnou dopravní spojnici lesnatých oblastí Hradeckého kraje s Polabím a věčně hladovými kutnohorskými doly. Až na několik časově a místně izolovaných výjimek⁴⁵ se však dosud voroplavbě v povodí Labe nikdo systematicky nevěnoval, a tak mají následující řádky jen omezenou platnost.

Na středním Labi se dřevo plavilo přinejmenším od vrcholného středověku. Postupné stoupání těžby a plavby dřeva proti proudu orientačně dokládají i vybrané zmínky v pramenech, jako spor Kutnohorských s Kolínskými o právo skladu dřeva v roce 1363,⁴⁶ privilegium na stavbu mostu v Pardubicích z roku 1494,⁴⁷ či důležité obdarování Jaroměře clem z dřeva plaveného po Labi v roce 1521.⁴⁸ List hradeckého primase Kutnohorským z roku 1536 obsahuje cenné svědectví o stavu voroplavby a souvisejících úprav řečišť ve sledované oblasti. Uvádí se v něm, že plavení dřeva vážně především kvůli malému počtu dřevařů i plavců, nezpůsobilo řeku a odporu některých vrchností ke kácení. Připojený náčrt vodních cest označuje za počátek

⁴² František HOLEC. *Obchod ...*, c. d., s. 46–49.

⁴³ Žďákovice u Orlíka, za rok 1581 osvobozeno 1798 z 15 647 vorů. Tamtéž, s. 37–38.

⁴⁴ Miroslav HUBERT. *Dějiny plavby*, c. d., s. 26–34.

⁴⁵ Z významnějších prací zmiňme alespoň: Zdeněk BÍČÍK. Plavení dřeva po Labi na Pardubicku. In *Historie plavby a obchodu na Labi*. Praha, 1971, s. 129–132; Karel HERČÍK. Z dějin těžby a plavení dřeva v Krkonoších v 16. a 17. století. In *Krkonoše – Podkrkonoší*, 3, 1967, s. 83–94; Miroslav LANDA. Vývoj plavby dřeva na Labi, dnešní stav a možnosti. In *Historie plavby a obchodu na Labi*. Praha, 1971, s. 107–118; Zlata ŠÁMALOVÁ. *Historie vodní cesty na dolním Labi. Výstavba zdymadla Střekov*. Hradec Králové, 2009, 32 s.; TÁŽ. *Labe a Orlice v Hradci Králové. Historie říčních staveb*. Hradec Králové, 2007, 32 s.; TÁŽ. Hesla: jez, Labe – voroplavba, Orlice – voroplavba, vodní pevnost a vodní toky, In *Encyklopedie města Hradce Králové A–M, N–Ž*. Hradec Králové, 2011, s. 217–219, 283, 413, 692–693, 694–965.

⁴⁶ Jaromír ČELAKOVSKÝ (ed.). *Codex juris municipalis regni Bohemiae II. (1225–1419)*, č. 403, 404, s. 585–587.

⁴⁷ Most přes Labe má být postaven tak, aby „plavci les plaviti bez překážky toho mostu mohli“. Viz Zdeněk BÍČÍK. Plavení dřeva po Labi, c. d., s. 129.

⁴⁸ Miroslav LANDA. Vývoj plavby dřeva na Labi, c. d., s. 108.

labské plavby okolí města Hostinné, na Orlici konstatuje probíhající voroplavbu, avšak u Úpy uvádí „tuto ještě není hotovo“.⁴⁹

Úsek Labe mezi Hostinným a Dvorem Králové nad Labem tak sehrával kolem poloviny 16. století důležitou roli nástupního prostoru labské voroplavby. Nebylo tomu náhodou, ale díky souhře několika příznivých okolností. Předně se mezi Hostinným a Dvorem Králové nad Labem rozkládal mohutný a silně zalesněný Kocleřovský hřbet. Klenot zdejšího lesního bohatství představoval zejména lesní komplex Království, který byl rezervován pro potřeby kutnohorských dolů. Dále teprve zde posiluje horskou říčku Labe několik vydatných přítoků a stává se z ní řeka způsobilá k voroplavbě. V neposlední řadě také blízkost královského věnného města Dvora Králové nad Labem poskytovala těžbě a plavení dřeva potřebné zázemí, na jehož panství mohl panovník (resp. česká komora) podstatně jednodušeji prosazovat své potřeby.

Mezi Hostinným a Dvorem Králové tedy musíme hledat místa vazišť, na kterých se z pokácených kmenů sestavovaly prameny vorů. Jedno z vazišť se nepochybně nacházelo ještě na severní straně Kocleřovského hřbetu. Hovoří pro to časté zmínky o plavcích z Chotěvic⁵⁰ a skutečnost, že jako první překážku v plavení do dalekého Polabí zpráva uvádí jez Těšnovského mlýna. Jako nejvhodnější místo pro vaziště se jeví louky pod soutokem Labe s Pilníkovským potokem, neboť dalších říčních kilometrech až k Těšnovskému mlýnu utiskují řeku příkrá úbočí. Přesnou polohu vaziště však zatím neznáme. Sevření svahů povoluje až na dohled od Dvora Králové v blízkosti městské šosovní vsi Verdek, kde se nacházelo další vaziště. Jeho umístění nahrával pozvolný sklon terénu, který dovozoval pohodlně svázat dřevo z lesů k řece, evidovat jej a sestavovat vory v těsné blízkosti vody. Potvrzuje to i snaha králova rádce a horního podnikatele Kryštofa z Gendorfu o koupi nebo směnu vesničky Verdek „pro zvláštní příležitost místa“ z roku 1556.⁵¹ Tato dvě vaziště jistě nebyla na sledovaném úseku řeky jediná.

Od roku 1565 sídlil ve Dvoře Králové lesmistr trutnovských lesů Mikuláš Wachtl z Pantenova,⁵² který však již následujícího roku navrhl přesunout těžbu do východních Krkonoš, neboť „při řece, jenž Úpa slove, lesů jistého dostatek jest, a ten že se

⁴⁹ Karel HERČÍK. Těžba dřeva pro kutnohorské báňské podniky v trutnovských a rychnovských lesích ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století. In *Práce Krajského muzea v Hradci Králové*, série B/3, 1959, s. 186–187.

⁵⁰ Archiv Národního muzea (dále ANM), Topografická sbírka F (dále Topo F), k. 42, Kutná Hora-ž, plavení dřeva k dolům.

⁵¹ NA, SM, k. 789, inv. č. 1037, sig. G11/14.

⁵² NA, SM, k. 2569, inv. č. 4039, sig. W168/5, uvedení Mikuláše Wachtla z P. na místo lesmistra a nákup dvora Vorlech, 1565.

bez takového velkého nákladu, kderý posavad od fůr placení činěn byl, po té řece až na Labe ... dodávati může.“⁵³ Následujícího roku přesídlil do (Horního) Starého Města (severně od Trutnova),⁵⁴ a začala nová, výrazně intenzivnější a organizačně i technicky náročnější etapa těžby a plavení dřeva z vlastních Krkonoš ke Kutné Hoře. Proti tradiční voroplavbě na Královédvorskú charakterizovalo novou éru volné plavení 2–4 m dlouhých dřevěných špalků nazývaných *klapy* (něm. Klötzer, Klotzholtz) a účast mnoha zahraničních odborníků a dělníků (především z alpských zemí). Plavení vysoko v horách se neobešlo bez výstavby řady akumulacních nádrží tzv. klauz, budování hrablí pro zachytávání špalků a v neposlední řadě i stavební adaptace jezů. Úpravy vodních toků, těžba a plavba dřeva, výroba dřevěného uhlí u Starého Kolína i přibližování po umělém plavebním kanálu Šífovka⁵⁵ k dolům a další navazující činnosti spoluvytvářely velkolepý projekt na zásobení stříbrného srdce království dřevem.⁵⁶ To je však již jiný příběh.

Pod dojmem této intenzivní těžby však některé lesnické práce⁵⁷ pomíjejí skutečnost, že tradiční voroplavba se z Podkrkonoší nevytratila. Četné zmínky nacházíme především o plavcích ze vsi Chotěvice u Hostinného. Například roku 1570 plavili pařezy z lesa Království ke Starému Kolínu a čelili i stížnosti na kvalitu jimi dodávaných latí a šindele, které nedosahovaly úrovně výrobků z povodí Orlice. Následujícího roku zase plavili vory dlouhého dřeva „do zát[o]ky při Horách Kutnách“. V pramenech se chotěvičtí plavci objevují i na počátku 17. století.⁵⁸ Předkupnímu právu Kutnohorských na plavené dřevo, se bránili obchodníci z Kolína, Nymburka a dalších měst v Polabí tak, že dřevo, řezivo i šindel kupovali přímo od plavců na živelně vznikajících trzích v okolí Týnce nad Labem.⁵⁹

⁵³ NA, SM, k. 2371, inv. č. 3681, sig. T9/6III, fol. [4r–5v], korespondence Mikoláše Wachtla z P. s arciknížetem Ferdinandem, 1565.

⁵⁴ J. BÖHM. Ueber die ehemalige Holtzflößerei im Riesengebirge und Caspar Nuss von Raigersdorf. In *Das Riesengebirge in Wort und Bild*, roč. 5, sešit 1-2, 1885, s. 44–49, zejm. 46.

⁵⁵ Alfréd SCHUBERT, Petra NAČERADSKÁ. O staré vodní cestě ke kutnohorským dolům. In *Památky středních Čech*, 17, č. 2, 2003, s. 56–61.

⁵⁶ Jiří WOITSCH. Lesní řemesla v raném novověku: koncept. *Český lid*, 97, 2010, č. 4, s. 352.

⁵⁷ Karel HERČÍK. Z dějin těžby a plavení dřeva, c. d., s. 83–94; Theodor LOKVENC. Lesní hospodářství. In *Krkonoše. Příroda. Historie. Život*. Praha, 2007, s. 473–484;

⁵⁸ ANM, Topo F, k. 42, Kutná Hora-ž, plavení dřeva k dolům: zpráva o návštěvě lesa Království, [1570]; Tamtéž, kvitance pro plavce, 1571; korespondence plavců o zálohy na plavení, 1605, 1611, 1612.

⁵⁹ ANM, Topo F, k. 42, stížnost Kutnohorských na překupování dřeva na Labi, 1573.

Roku 1588 zase musel trutnovský lesmistr Caspar Nuss z Rägersdorfu vysvětlit hejtmanům komorních panství v Polabí, proč jim nedodal slíbené dřevo. Nuss odpověděl, že plavci odmítli „... jarním časem, když sněhové vody dou“ plavit připravené dlouhé dřevo (tedy vory), protože by nedokázali beze škod překonat jezy ve Stanovicích a Heřmanicích, které jejich majitelé každoročně navyšují.⁶⁰ Z nymburských písemností zase víme, že roku 1593 plavil i těšnovský mlynář Matouš Efmerka „dvoje poloulesí na němž habří jest“.⁶¹ Roku 1611 pak Nymburští nakoupili „dříví splavní, duby, prkna, šindele“ přímo ve Dvoře Králové a mimo jiné zaplatili „od břehův, kde se dříví sbíjelo... od splavení dříví... Item plavcům na spropitný“.⁶² Uvedené zmínky dokládají, že sezónní voroplavba (při tání sněhu a po vytrvalejších deštích) probíhala na horním Labi po celé 16. století.

V souvislosti se sledovanou zprávou stojí za zmínku, že v některých labských jezích se již před výjezdem komise prokazatelně nacházely vorové propusti (například na jezu Hrobského mlýna u Kolína⁶³). Blíže nepopisované jezy, které zpráva označuje jako dobře splavné, tak mohly být již před rokem 1554 vybaveny vorovými propustmi.

Zpráva o jezích z roku 1554

Na zemském sněmu, zahájeném 20. února 1553, zastupoval českého krále jeho druhorozený syn a český místodržitel arcikníže Ferdinand. Stavové se mimo jiné usnesli na požadavku svobodné plavby po Labi a Jizeře k dopravě dřeva a povinnosti majitelů problémových jezů zřídit v nich prostorné vorové propusti pro snazší plavení.⁶⁴

⁶⁰ NA, SM, k. 1544, sig. N40/1 sv. 2, [fol. 298–299].

⁶¹ SOkA Nymburk, Archiv města Nymburka (dále AMN), Registra korespondence 1591 až 1595, fol. 250rv. Za poskytnutí všech nymburských zápisů děkuji Michalu Plavcovi.

⁶² SOkA Nymburk, AMN, Příjem a vydání na důchodě obecním, zádušním a špitálském 1611–1613, fol. 32r a 38r.

⁶³ NA, SM, k. 1544, sig. N40/1 sv. 2, odpověď hrobského mlynáře Jiříka na stížnost Jana Licka z Rýzmburka, 1552.

⁶⁴ „Item, na tomto sme se také kníže a stavové snesli a J. M. arciknížecí za to prosíme, aby J. M. arciknížecí k J. M. Kr. přimluviti se, aby J. M. Kr. své milostivé povolení k tomu dáti a toho dopustiti ráčil, aby silnice na vodách, totižto na Labi a Jizeře, svobodné byly, a kdež toho potřebí jest, aby na těch vodách vrata prostranná zdělána byla, tak aby lidé k potřebám svým dříví plaviti a jedni druhým volně dodávati mohli, poněvadž na tento čas J. M. Kr. Jizery na větším díle v držení býti ráčí.“ Viz SC II. 1546–1557, Praha 1880, body 233. s. 643, bod 235, s. 655.

Král Ferdinand požadavek stavů posléze (není známo kdy přesně) potvrdil a přislíbil ustanovení dodržovat i na svých panstvích.⁶⁵

Nedlouho poté arcikníže sestavil tříčlennou odbornou komisi, která měla na Labi a Orlici shlédnout všechny mlýny, jezy a jiné překážky v plavení dřeva za velké i malé vody a zvážit potřebné úpravy ve prospěch plavby ke kutnohorským dolům i jiným potřebám. Do komise byli jmenováni: královský rada rytíř Jakub Hruška z Března,⁶⁶ správce úřadu nejvyššího mincmistra Petr Hlavsa z Liboslavě⁶⁷ a královský stavitel Pražského Hradu Hanuš Tyrol⁶⁸ (jeho účast v komisi není zcela jistá – pod výslednou zprávou podepsán není). Dne 5. července 1554 se arcikníže Ferdinand obrátil otevřeným listem na všechny pozemkové vlastníky a obyvatele při Labi a Orlici, kterým nařídil, aby vyslanou komisi všemožně podporovali. Činil vše pro to, aby se neopakovaly výpadky dodávek dřeva pro kutnohorské doly a následné ztráty jako na jaře tohoto roku.⁶⁹ Na základě svých zjištění a výpovědí zdejších plavců sepsali Jakub Hruška a Petr Hlavsa písemnou zprávu, která byla 5. srpna 1554 přednesena radům české komory a patrně i arciknížeti Ferdinandovi.

Text zprávy byl transkribován podle obecných edičních zásad pro starší raně novověké texty se snahou o srozumitelnost textu i zachování stěžejních znaků archaické češtiny.⁷⁰ Tučně psané znaky v závorkách odkazují na přiloženou rekonstrukční mapu (obr. 1).

⁶⁵ „Item, jakož jsou se stavové strany jezů na Labi i jiných řekách snesli: to J. M. Kr. při takovém jich stavuov snešení zuostavovati a k tomu milostivě povolovati i také na panstvích J. M. Kr. aby též zachovávalo bylo, opatřiti poručiti ráčí.“ Viz SČ III. 1558–1573. Praha, 1884, bod 7, s. 6–8. Ferdinandovu nedatovanou odpověď editoři zařadili k roku 1558.

⁶⁶ Rytíř Jakub Hruška z Března pocházel z Žatecka. V letech 1546–1547 působil jako proviantmistr (správce vojenského zásobování) a od roku 1552 jako královský rada. Viz Ottův slovník naučný (dále OSN), díl XI., 1897, heslo Hruška z Března, s. 809.

⁶⁷ Petr Hlavsa z Liboslavě působil jako úředník mince v Kutné Hoře a roku 1547 byl zvolen do stavovského výboru pro uspořádání mincovních poměrů v Čechách. V období 1553–1561 vykonával funkci správce úřadu nejvyššího mincmistra v Čechách. Viz OSN, XI., 1897, heslo Hlavsa z Liboslavě, s. 356–357.

⁶⁸ Hanuš Tyrol (Hans Tirol) pocházel z Augšpurku z malířské rodiny. Před příchodem na pražský dvůr působil jako augšpurský městský stavitel a zodpovídal především za opevnování města. V Čechách se podílel na dostavbě letohrádku královny Anny, letohrádku Hvězda a přestavbách řady (především komorních) zámků v Polabí. Viz [https://de.wikipedia.org/wiki/Hans_Tirol].

⁶⁹ NA, fond Královská registra (dále RK), kn. 53, f. 84v.

⁷⁰ Ivan ŠTOVÍČEK (a kol.). *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*. Praha, 2002. 117 s. Zpráva byla přepsána do současné

„Relacy o plavení dříví k Horam Kutnam [etc.]⁷¹

Nejjasnější arcikníže pane pane náš nejmilostivější. Jakož ste nás s listem věřícím na vodu Labe [I.] a Vorlici [II.]⁷² k spatření a ohledání na týchž vodách stavův aneb jezův přes kderé by plavci dříví plaviti a z nich spouštěti a ku potřebě Horam Kutnam dodávati nemohli, vyslati a o tom milostivě poručiti ráčili. Jakej sme kde při kderém tom stavu nedostatek ku překážce plavení toho dříví našli, tomu z artikulův níže položených milostivě porozuměti ráčíte.

Nejprv jest nám ukázán první stav na vodě Labi při mlejně Tošiovským [A]⁷³ v gruntích pana Petra Boreckého [z Železna a na Tremešné]. Kterýžto stav jest velmi pošikem dlouhý a sprostá udělaný, a v něm vrat žádných není. Přes kderýžto stav plavci s těžkostí dříví plaví a na něm často váznou a z něho se pracně dobejvají. Kderýžto stav nemůž dobře opraven býti, než aby znovu dělán byl. A to blíž od mlejna. Bude kratčí, kdež pak nadepsaný pan Petr Borecký v tom jest nám se dal volně najíti, že chce pro takovou JM královské potřebu dáti novej stav a v něm vrata podle sněmovního svolení udělati, aby plavci dříví volně plaviti, a ku potřebě JM královské Hory Kutny fedrovati mohli. Jen aby JM královská ráčil jemu proti téměř mlejnu z druhé strany Labe kus břehu změnou dopříti. A on chce proti tomu JM královské tolikéž zase jiného břehu svého pod tím místem odstúpiti a to aby bylo pořád

grafické soustavy s důrazem na zachování shodné fonetické znělosti. Podle dnešních zvyklostí byla upravena: velikost písmen, dělení slov, diakritická a interpunkční znaménka (při zachování naznačeného dělení původního textu), četnost souhlásek, nejsou-li foneticky uplatněny (*oppatzenij, ffošsnami*), psaní spřežek a diftongů (*ss > š, ie > ě, í, e; rz > ř; cz > č, c; au > ou* (uo zachováno), sjednoceno psaní *i-j-y, j-g, u-v-w* a vypuštěno nepřízvučné *h* (*vratha*). Psaní *s-z* bylo ponecháno podle předlohy. Všeobecně známé pojmy nahrazují ustálené zkratky např. *J[eho] M[ilost] K[rálovská] čí C[ísařská] = JMK čí JMC* atp. V ostatních případech došlo k rozvedení zkratek bez upozornění (*g[es]t = jest, sto[h]o = stoho, král[ovský] = královský* atp.). Slovo *prziesen* prepisováno v podobě přeseň [tj. přes ten jez]. Jména osob a míst transkripcí zachovává v pokud možno autentické podobě. Místní a pomístní jména doplňuje znak, který odkazuje na místa v rekonstrukční mapě sledované oblasti (obr. 1).

⁷¹ Na adresní straně je text „Relacy o plavení dříví k Horam Kutnam“ i pozdější kancelářské poznámky jiných písařů. Vpravo dole důležitá poznámka o přednesení relace arciknížeti „S. Augusti Anno [15]54 tato relaci jest přeslyšána <Arcyuv> a což bylo potřebí na to psáti z uvážení JM arciknížete a pánuov ta psaní vyšle sám“ a věčné označení spisu „Kuttenperg“. Pozdější heslovitý indorsát v němčině chybně uvádí, že se zpráva týká Dunaje „Comissionelle Relation über der Donau [!] und am Adlerfluß zum Behuf der Holzflöß nach Kuttenberg. Wehrbau“.

⁷² Worliczij.

⁷³ Těšnovský mlýn se nacházel v místech dnešní přehrady Těšnovské přehrady (nepřesně přehrada Les Království).

při JM královské gruntích. Jestliže by se pak to sjíti a ta změna bejti nemohla, žádá toho, aby mu JM královská ráčil v JM gruntech a břehu jednu stranu toho stavu dopustiti založiti a udělati. I viděli sme a ohledali to, že ta změna JM královské gruntuom bez škody bejti můž.

Druhej stav nad městem Dvorem [B], k témuž městu a mlejnu jich náležející, ten také vrat nemá a nepotřebuje, neb jest ouzkej a krátkej. Při kderýmžto stavu plavci sobě nic neobtěžují. A pro lepší týchž plavcův plavení uznalo se to, když dolejší prah o půl lokte snížen bude, že bude spadlivěji. Chtějí to Dvorští dáti hned opraviti. A také sou připověděli, když by plavci z dřívím k tomu stavu přijeli a dostatek vody nebylo, že mají jich mlynáři o tom oznámiti a mlynář má hned stavidla při tom stavu a v té strouze mlejnské zaraziti a vodu jim zdouti, aby mohli volněji s toho stavu se spouštěti. I také ta stavidla v té strouze mlejnské dáti opraviti, aby všacka voda zouplna přes ten stav spadati mohla.

Třetí stav pod městem Dvorem v Žirči [C] při mlejně pana Krystofa Zylbara [z Pilníkova], tak zůstati tu sobě plavci nic nestěžují a volně přeseň jedou.

Čtvrtej stav u Stanovic [D] u mlejna pana Mikuláše Pecynkara [z Bydžína] také plavci bez obtížnosti volně přeseň jedou.

Pátej stav u Heřmanic [E] u mlejna pana Vilíma z Valštejna jest velmi širokej a vysokej, na kderýmž plavcuom dříví často zůstává. Nebrž i vorové se potrhají a nebezpečně a velmi pracně s něho sjíždějí, Pán maje při té opravě stížnost, však proto, když jest mu to od nás na rozuom dáno, že to malejm nákladem opraveno býti může, a to všackno ukázáno, že tím podle sněmovního svolení povinen jest. I k tomu jest přiveden a připověděl, že chce v témž stavu ve dvou nebo ve třech nedělích vrata dáti udělati a to tak opatřiti, aby přeseň bez takový stížnosti volněji spouštěti a plaviti mohli.

Tři stavové při městě Jaroměři [F–H], přes kterýž plavci podle správy své a spatření našeho volně dříví plaviti a přes ně bez škody jeti mohou. A tu Jaromirští s jednoho každého poloulesí⁷⁴ totiž z sedmi vorův mejta iiiij [tj. 4 ½] groše českého berou. V tom plavci velkú obtížnost mají, správu tu činíce, že to mejto tu bráno býti nemá. Žádajíc JM královské v tom za milostivé opatření.

Devátej stav páně Vilímův Trčkův [z Lípy] při mlejně Černovským [I] také vrat nemá. Z kderéhož plavci s těžkostí sjíždějí a na něm vážnou. Ten potřebuje splavu aneb vrat udělání. Poněvadž sme pana Vilíma Trčky doma nenašli, s ouředníkem⁷⁵ jeho smiřickým sme jednali, aby v tom stavu splav neboližto vrata udělati dal. Posta-

⁷⁴ Výraz „*polaulésí*“ zpráva užívá jako početní jednotku sedmi vorů. Lexikální báze staré češtiny však výraz vykládá obecněji jako drobnější dříví, viz Petr NEJEDLÝ a kolektiv. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*. Praha, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., od 2010, heslo: poloulesí [https://madla.ujc.cas.cz].

⁷⁵ Hejtman nebo úředník byl vrchní zástupce vrchnosti na panství.

vil se tomu na odpor majíc toho vejmluvu, že od svého pána o tom žádného poručení nemá, než že to chce panu svému oznámiti a při tom se podle poručení pana svého zachovati. Však na naše dále jemu předložení, když jsme artikul sněmovní, že v každém stavu na vodě Labi vrata prostranná bejti mají jemu ukázali a přečísti dali, že takovou opravou pán jeho povinen jest. I dal jest se v tom volně najíti a připověděl, že chce dáti ve dvou neb ve třech nedělích v tom stavu vrata udělati, a to tak opatřiti, aby plavci přeseň volně plaviti mohli. A to s tou vejminkou, nechť-li by pán jeho k tomu povolití a těch vrat v tom stavu míti, tehdy toto jeho podvolení aby svého průchodu nemělo. Než, aby o takovou věc dále při panu jeho jednáno bylo.

Desátej stav u mlejna Smiřického [J] ten tak zůstati může, neb přeseň plavci volně plaviti mohou. Než stěžují sobě plavci, že tu také jako u Jaromiře mejto z každého poloulesí po iiiij [tj. 4½] groši českým platiti a dávatí musí. V tom také JM královské není-li clo spravedlivý, za milostivý opatření prosí.

Jedenáctý stav u mlejna pana Vilíma Trčky pod Skalou [K], přeseň plavci volně plaviti mohou.

Dvanáctý stav Lochenický [L] k záduší městu Hradci [Králové] náležící přes ten plavci s obtížností plaví a na něm často z dřívím váznou a zůstávají. Také jest ten mlynář připověděl, že chce a má ve dvou aneb ve třech nedělích v tom stavu vrata prostranná udělati, aby přeseň volně plaviti mohli. A k tomu mají Hradečtí na ten čas páni jeho dohlédati a k tomu jej přidržeti.

Třináctý stav u mlejna předměřického [M]. Ten se má od držitele Walše mlynáře všecken naskrze tesy a neb fošnami vydlážditi a dolejšího prahu, aby z něho spadlivěji bylo, o puol lokte ponížiti. Při kderémžto stavu sou stavidla stará v strouze mlejnské, kderouž se na týž mlejn voda vede. Ty má také dotčený mlynář, když by toho plavci potřebovali, a vody dostatek nebylo, a jemu oznámili zaraziti, a vodu jim, aby přeseň plaviti mohli zdouti.

U města Hradce tři stavové [N–P]. Přes ty všechny tři stavy plavci volně plaviti mohou, jen pod tím stavem Bláznicí⁷⁶ u brány po pravý ruce, to kolí o kderýž dříví čelem uhazuje, aby oplankováno bylo a doleji mezi zahradami proti Otmarově a Pěkníkově zahradě kolí, kderěž plavcuom na velkou překážku jest, aby mezi břehy prostranněji bylo vytahati a neb vysekati hned dáti mají. A dále pod lavičkami mezi zahradami

⁷⁶ Jez s poetickým názvem Bláznice je nepochybně totožný s jezem U Bláznic, který vedle jezů Předměřického, Křižovnického, Královského, Rormajstrovského, Velkého a jezu k prostředním mlýnům figuruje ve výčtu jezů v okolí Hradce v první polovině 16. století. Názvem blízký Jez *Hučavý* či *Hučák* se objevuje až od 18. století a váže se k pevnostnímu jezu, který se nacházel cca 150 m severněji od dnešního jezu Hučák. Viz Zlata ŠÁMALOVÁ. *Labe a Orlice*, c. d., s. 5–6, 17. Nabízející se návaznost pevnostního jezu Hučák na starší jez U Bláznic však může rozřešit až další výzkum.

Vaňka pekaře a Vokaře, také mají kolí, kderěž tu silnici na vodě sužuje dáti vysekati. To sou Hradečtí připověděli ve dvou nedělích opatřiti a k nápravě přivesti.

Sedumnáctý stav u mlejna Vopatovského [Q] páně z Perštejna v tom také vrata nejsou. Jest stav širokej, dlouhej a vysokej přes kderej voda tence jde, na kderémž plavci z dřívím zůstávají a těžce scházejí. Ten potřebuje podle svolení sněmovního vrat. Při kderémžto stavu jest strouha široká,⁷⁷ kderoužto struhou na větším díle někdy přes polovici té vody Labe na mlejn vopatovský a větší díl na rybníky páně z Perštejna se bere a vede. A tak tou vodou, kteráž se na rybníky vede, když dostatek vody není, tak Labe a ta silnice na Labi velmi pro malost vody zemdlena bejvá. A tepruv nad Přeloučím a nad Tejnem s rybníkův zase do Labe vpadá. Poněvadž jest pan Jaroslav z Perštejna na ten čas doma nebyl a do Moravy odjel, i tu sme vaší arciknížecí Milosti takové nám milostivé poručení regentům páně z Perštejna panu Lackovi Štramberskýmu, panu Jindřichovi Přepickému a Burianovi ouředníku pardubskému jaká se překážka při plavení dříví na tom stavu Vopatovským [Q], poněvadž tu vrata nejsou, plavcům děje předložili a oznámili. I dali sou nám zase tu odpověď, že od pánův svých aby v tom stavu jaká vrata dělati měli poručení nemají a jich páni o takovém JM arciknížecí poručení žádná vědomosti nemají. Než když se pan Jaroslav z Perštejna domů navrátí, o takovém oznámení našem panu správu dáti chtějí. A že pán jich hned Vaši arciknížecí Milosti odpověď psanou dáti má. Přitom sme jich zanechali. Však proto při nich sme obdrželi, přišla-li by v tom času voda a dříví se plaviti mohlo a plavci toho potřebovali a mlynáři Vopatovskému oznámí, má mlynář hned stavidla jedna u mlejna a druhá v strouze kderouž se voda na rybníky vede zaraziti a vodu, aby přes ten stav volně plaviti mohli, zdouti.

Tři stavové páně z Perštejna, totiž Němčický [R], Přeloučský [S] a Tejnecký [T], jakž od plavcův zprávu máme, že přes ty tři stavy bez překážky dříví volně plaví. A tak již na Labi žádného stavu přes kderěž by se dříví k Horám Kutnam plavilo na překážku není.

Na vodě Vorlici [II.] kdeříž stavové [U] sou nad stavem Svinařským [V], ten žádný podle správy plavcův tomu plavení na překážku není.

Stav pana Alše Rodovského u Svinař [V] potřebuje opravy. V kderémž to stavu pan Aleš jest připověděl a chce dáti ve dvě nedělích vrata prostranná, aby plavci přeseň volně dříví plaviti mohli udělati.

Druhej stav Malšiovský [X] na týž vodě jest Řeháka z Hradce. Přes ten také když se stavidla zarazí volně dříví plaví.

⁷⁷ Myšlen je Opatovický kanál, napájející rozsáhlou soustavu rybníků severozápadně od Pardubic.

Třetí stav u Hradce jménem Rošiovský [Y] potřebuje opravy neb se skrze něj voda tratí a propadá. Ten sou připověděli Hradečtí všecken znovu tesy aneb fošnamy vydláždit, aby vodu držel. Přes kterež budou moci plavci volně plaviti.

Vaší Arciknížecí Milosti

V[ěrní] P[oddaní]
Jakub Hruška z Března
Petr Hlavsá z Liboslavě“

Poznatky zprávy a závěr

Zájem komisařů se soustředil pouze na jezy a jejich způsobilost k plavení dřeva svázaného do vorů. O písčinách, proradných skaliscích, naplavených kmenech a dalších přírodních překážkách plavby se ve zprávě nedočteme. Popis jezů začíná u Těšnovského mlýna a končí nedaleko Kutné Hory. Z toho, že text pomíjí jezy u Hostinného, lze odvodit, že vaziště vorů se nacházela v prostoru mezi Hostinným a Dvorem Králové. Zpráva zachycuje celkem 20 jezů na Labi a tři nejspodnější jezy na Orlici. Tento seznam se do velké míry shoduje i s umístěním dnešních jezů, a tak jej lze považovat za úplný. Nepřímo se zpráva skrze zmíněné jezy stává také velmi cenným soupisem mlýnských provozů na horním Labi k polovině 16. století.

U žádného z popisovaných jezů se výslovně nezmiňuje existence vorové propusti, nicméně u příliš stručně popsaných jezů na Orlici a středním Labi pod Hradcem Králové můžeme jejich existenci považovat za pravděpodobnou. Komisaři dokonce v některých případech (Dvůr Králové [B]) výslovně zmiňují, že stavba vorové propusti není u daného jezu potřeba. Zpráva hned na několika místech dokládá, že se zde a v této době plavilo tradičně ve vorech, nikoliv volně. Na nebezpečném heřmanickém jezu [E] se dokonce plavcům vory trhaly. U Jaroměře [F–H] a Smiřic [J] platili plavci (podle jejich mínění neoprávněně) clo ve výši 4½ groše českého z každého poloulesí, neboli sedmi vorů. Jeho výše se pohybovala na stejné úrovni jako jinde v zemi (např. pro Kralupy nad Vltavou se uvádí ½ groše českého z každého voru).⁷⁸

U jezů, které plavci označili jako nebezpečné nebo těžko sjízdné, jednala komise s jejich majiteli o naplnění sněmovního usnesení ve věci zřízení vorových propustí. Někdy navrhovala i jiné formy pomoci snadnějšímu překonávání jezů (zaražení stavidel mlynáři, snížení jezů). O úpravách se komisaři snadno domluvili s městy a přímými majiteli panství. Naopak hejtmané panství, kteří své vrchnosti pouze zastupovali, se nechtěli k žádným úpravám zavazovat. Obvykle je přesvědčilo až přečtení sněmovního usnesení. Úpravy nakonec komise smluvila se všemi vrchnostmi mimo silně zadlužených a nepřítomných Pernštejnů. Za současného stavu poznání není

⁷⁸ Josef TLAPÁK. Z dějin křižovnické voroplavby, c. d., s. 386.

snadné ověřit, zda k příslibeným úpravám jezů vůbec došlo. Protože však plavci i v pozdějších letech opakovaně požadovali zřízení vorových propustí na jezech ve Stanovicích [D] a Heřmanicích [E],⁷⁹ pravděpodobně k domluveným úpravám většiny jezů v dohledné době vůbec nedošlo. Až tak velkou „váhu“ mohlo mít usnesení zemského sněmu u šlechticů, z nichž mnozí se politického jednání sami účastnili.

Zároveň nelze říci, že by sepsáním zprávy veškeré snahy o zlepšení podmínek labské voroplavby utichly. Přednesení zprávy (5. srpna 1554) totiž již následující den vyvolalo malou korespondenční smršť, která reagovala na zjištění a předběžné dohody komisařů při místních jednáních. Arcikníže Ferdinand se tak obracel na lochenického a předměřického mlynáře kvůli půjčce na zbudování vorové propusti,⁸⁰ na Jaroměřské o předložení oprávnění k výběru cla z poloulesí vorů,⁸¹ na Ferdinanda Viléma Trčku z Lípy taktéž pro výběr cla ve Smiřicích a zbudování vorové propusti na jezu v Černožicích⁸² a Petru Boreckému nařídil zbudovat nový jez s propustí ukotvený do královského břehu a příslibil mu směnu pozemků při nadcházející návštěvě krále Ferdinanda I v Čechách.⁸³

Z výše naznačených důvodů musíme v textu zprávy pečlivě rozlišovat rovinu reálného popisu aktuálního stavu jezů od hypotetické roviny slíbených a požadovaných, ale patrně ne vždy realizovaných úprav jezů.

Summary⁸⁴

In the summer of 1554 Ferdinand II, Archduke of Austria and governor of Bohemia set up a professional commission in order to assess the weirs located on the upper

⁷⁹ Zpráva z roku 1554 hovoří o heřmanickém jezu [E] jako širokém a vysokém „na kderýmž plavcuom dříví často zůstává. Nebrž i vorové se potrhají a nebezpečně a velmi pracně s něho sjíždějí“. Komisaři vymohli příslib Viléma z Valdštejna v něm během dvou či tří týdnů zbudovat vrata. Ani o drahnou dobu později, roku 1588, neměl stanovický [D] a heřmanický [E] jez žádná vrata! Protože jejich majitelé záměrně navyšovali jezy, nemohli plavci kvůli obavám z jejich poškození „jarním tčasem, když snihové vody jdou“ splavit „dlouhého lesu k stavení, tolikéž šindele a jiný potřeby“ pro stavby a pivovary na poděbradském, přerovském i brandýském panství. Viz NA, SM, k. 1544, sig. N40/1/II. fol. [297–300, 352].

⁸⁰ NA, KR, kn. 53, f. 90v.

⁸¹ NA, KR, kn. 53, f. 91v–92r.

⁸² NA, KR, kn. 53, f. 92rv.

⁸³ NA, KR, kn. 53, f. 92v.

⁸⁴ Za konzultaci při překladu anglického resumé k článku bych rád poděkoval kolegyni Kateřině Mackové.

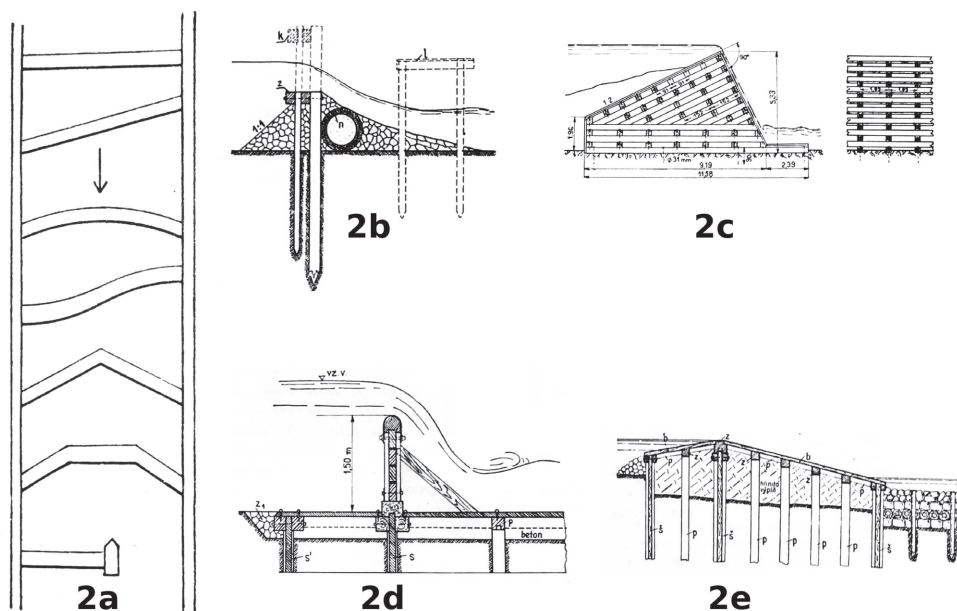
and middle watercourse of the Elbe (Labe) and Orlice rivers and their technical suitability for bringing timber from the deep woods of the Giant Mountains (Krkonoše) foothills to the silver mines near Kutná Hora and further afield into the lowland region Polabí. As members of this commission were appointed: the royal advisor Jakub Hruška z Března, the alchemist and administrator of the highest mintmaster's office Petr Hlavsa z Liboslavě and the royal architect of the Prague castle Hans Tirol. Two important events preceded their mission to north-east Bohemia. In 1553 the Czech Land Assembly approved the privilege of timber rafting (for nobility only) on the Elbe and Jizera rivers and the duty of the owners of dangerous weirs to build timber raft sluices. The second urgent reason for sending out the commission was a serious problem with the supply of timber to the mines near Kutná Hora in the spring of 1554. The Commission was supposed to assess the technical suitability of the weirs for timber rafting and arrange structural modifications of dangerous weirs with their owners. The commission wrote a report written in Old Czech (article contains its transcription) about the field findings, the proposed weir adjustments and other measures. The commissioners visited and described 20 weirs on the Elbe river in total, located between a large forest called "Království" ('the kingdom' in English) above Dvůr Králové nad Labem and the shores of the Elbe near Kutná Hora. They also visited three more weirs at the lower watercourse of Orlice near Hradec Králové. According to the report, none of the visited weirs were equipped with timber raft sluices. However, we can presume their existence in the too briefly described weirs situated under Hradec Králové. This report on weirs also documents the existence of many mills on the Elbe in 1554. In order to facilitate timber rafting through the dangerous weirs, the commissioners established oral agreements with the owners for building new weirs, modifications of existing weirs (primarily construction of timber raft sluices) and other measures in the form of temporary closures of floodgates by local millers and the like. However, most of the arrangements have probably never been implemented.

Author's address:

Národní památkový ústav, generální ředitelství
Detašované pracoviště Liliová 219/5, 110 00, Praha 1
isa.frantisek@npu.cz

Obr. 1. Rekonstrukční mapa labských a orlických jezů, které v úseku mezi lesem Království a kutnohorskými doly zmiňuje zpráva z roku 1554. Abecední označení jezů odkazuje ke zmínce o nich v ediční části článku. Řečiště vybraných toků zakreslena v jejich současné podobě. Navrhl František Iša, graficky upravila Lucie Beránková.

Obr. 2. Příklady půdorysného a konstrukčního řešení základních typů historických jezů v rovině řezu (směr toku zleva doprava): 2a) varianty půdorysného uspořádání jezů, 2b) prozatímní jez se štetovou stěnou a haťovým válcem, 2c) srubový jez s výplní, 2d) jez s jednoduchou hradící stěnou a 2e) dřevný jez s jílovou výplní. Převzato z publikace František JERMÁŘ. *Jezy. Stavby a konstrukce*. Praha, 1959. (s. 14, 20, 21, 22 a 27).

Dopravní trasa, zdroj obživy i strategický prvek Labe za třicetileté války

Marek Ďurčanský

The transportation route, the source of livelihood and the element of strategy. The Elbe river during the Thirty Years' War. The aim of the study is to show, how the events of the Thirty Years' War influenced the forms of the transport at the Elbe river and the situation of the towns on the riverside. During the war the river was intensively used for the transport of the nourishment and military material for the troops operating in the Empire; later in the 30's and 40's the Elbe river presented significant element of strategy, as it divided the North-Western Bohemia in two parts. The study focuses also on the problem of bridges and ferries which were used by the fighting armies for crossing of the river and with the aims of the opponents to prevent it.

Keywords: the river of Elbe • Thirty Years' war • transportation • strategy

Úvod

Úkolem tohoto článku je naznačit, jak a proč se zvýšila strategická úloha Labe na území Čech v době třicetileté války jednak jako obranného prvku, jednak jako dopravní trasy pro vojenské účely a jak oba tyto jevy ovlivnily život v sídlech na řece, zvláště ve městech. Starší domácí odborná literatura se zaměřila především na horní tok českého Labe, který byl v raném novověku klíčovou oblastí pro dopravu dřeva z krkonošských lesů do středního Polabí, v první řadě pro potřeby kutnohorských dolů, dále pak i pro potřeby ostatních lokalit ležících na řece a v přilehlých spádových oblastech. Z dobových pramenů ovšem jednoznačně plyne, že doprava a obchod na horním a středním českém Labi měla zvláště ve vyhrocených okamžicích, kterých třicetiletá válka přinesla několik, celozemský rozměr a důsledky. Události na dolním Labi zhruba mezi Mělníkem a Děčínem mnohem těsněji souvisely s celoevropskou situací a měly úměrně tomu větší dosah. Role Labe jako dopravní tepny zásobující císařskou armádu během jejích operací v říši je podle mého soudu větší, než je možné z dosavadní literatury věnované třicetileté válce vysledovat. Téměř by se dalo říci, že se ve sledované době a prostoru ve vnitrozemských podmínkách dost výrazně naplnila teze Fernanda Braudela, formulovaná spíše v souvislosti s výzkumem Středomoří: „Po dlouhá staletí dopravu ovládala voda a lodě, přičemž pevnina se považovala za jakousi podřadnou dopravní cestu.“¹

¹ Fernand BRAUDEL. Dlouhé trvání. In *Antologie francouzských společenských věd*. Antropologie. Sociologie. Historie. Cahiers du CEFRES 8, 1995, s. 156.

Celkově se v případě předkládaného příspěvku jedná o téma poměrně široké, které není možné v jedné studii plně vyčerpat. Pokusil jsem se tedy podat především určitý chronologický a tematický přehled, založený hlavně na dvou velkých edicích – šestisvazkových *Pramenech k dějinám třicetileté války* Václava Lívy² a podobně objemné, pozdější edice Josefa Polišínského a řady dalších editorů *Documenta bohémica bellum tricennale illustrantia*.³ První z nich zahrnuje hlavně písemnosti ústředních úřadů, místodržících a české komory, uložené dnes v Národním archivu v Praze. Druhá podchycuje v prvé řadě písemnosti obecnějšího významu z archivů předních šlechtických rodů. Díky těmto dvěma edičním počínům bylo možné pokusit se vytvořit pro sledované téma určitý politický a ekonomický rámeček. Do jisté míry bylo možné přihlídnout na základě lokálních pramenů také k místním podmínkám měst na středním toku českého Labe, v zásadě mezi Čelákovickými a Kolínem, kde jsem mohl vycházet ze svého staršího výzkumu. Řadu věcí přitom bylo možné zatím pouze načrtnout.

Doprava po Labi pro vojenské účely ve 20. letech 17. století a za obou saských vpádů

Předně představovalo Labe za třicetileté války živou dopravní tepnu, jejíž význam se opakovaně zvyšoval v důsledku vývoje na bojištích, nejčastěji v souvislosti se situací v dnešních spolkových zemích Sasko a Sasko-Anhaltsko. Nebyla to situace úplně nová. V prvních fázích třicetileté války ještě žila řada pamětníků, kteří mohli sledovat dopravu vojska, zbraní a proviantu z říše na uherská bojiště během tureckých válek konce 16. a počátku 17. století. Z německých oblastí byla mj. dovážena těžká dělostřelecká výzbroj. Zhruba s odstupem dvou desetiletí se v r. 1623 císařský zbrojmistr Oldřich Kalt pídil po devíti ze třinácti děl, která měl Rudolf II. nechat dovézt z Hamburku a ponechat v Litoměřicích.⁴

² Václav LÍVA (ed.). *Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu Militare*. Díl 3–8. Praha, Naše vojsko, 1951–1957.

³ Josef POLIŠENSKÝ et al. (eds.). *Documenta bohémica bellum tricennale illustrantia*. Díl 1–7. Praha, Academia, 1971–1981 (dále jen *DBBTI* a číslo svazku). *Documenta* zohledňují hlavně mezinárodní kontext a písemnosti v nich zachycené ukazují, jak velkým soudobým tématem byla ve 20. letech plavba a obchod na Labi v říši z ekonomického, politického i vojenského hlediska.

⁴ Mělo se jednat o původně 13 železných děl, která byla zakoupena v Hamburku. Čtyři z nich se dostala do Prahy, zbylých devět mělo zůstat v Litoměřicích. Karel z Lichtenštejna zbrojnímu písaři Kaltovi, 11. 11. 1623, Praha. V. LÍVA (ed.). *Prameny* 3, s. 455. O dopravě děl a dalšího vojenského materiálu po Labi z říše, zejména z Drážďan, na turecká

Pro období stavovského povstání, kdy saský kurfiřt dlouho zachovával v ozbrojeném konfliktu neutralitu, se problematika labské plavby v písemnostech centrálních úřadů objevuje spíše okrajově. Bojovalo se hlavně v jižní části země a ve chvíli, kdy fronta přišla do severozápadních a středních Čech, se stavovský odpor v podstatě zhroutil. Města a vsi na Labi byly bezprostředního válečného dění na další desetiletí ušetřeny, nikoli ale opakované přítomnosti císařského vojska i společenských a konfesijních turbulencí.

Právě do období násilné fáze rekatolizace v českých královských a komorních městech na přelomu let 1625–1626 spadá vojenské ohrožení severozápadních Čech v důsledku utvoření protihabsburské koalice v čele s Dánskem a zvýšení významu Labe jakožto vodní cesty, po níž byl dopravován proviant,⁵ čemuž se Dánové a jejich spojenci snažili zabránit.⁶ Zatímco armáda spojenců postupovala pod Mansfeldovým vedením na jihovýchod, kam ji táhli vstříc císařští pod velením Albrechta z Valdštejna, Čechám připadla role zázemí zabezpečujícího armádu v říši potravin, především obilí. Císař Ferdinand II. pověřil zajištěním dopravy obilí po Labi pro vojenské účely měšťana a císařského rychtáře z Ústí nad Labem Šalomouna Freydenbergera z Hawelsperku a drážďanského měšťana Jakuba Gralla.⁷ To je vzhledem k situaci v následujících desetiletích dost výrazná odlišnost, protože později se proviantmistři rekrutovali takřka výhradně z příslušníků nižší šlechty s předchozí zkušeností s vojenskou i civilní správou. Obilí bylo sváženo fůrami k Labi a odtud plaveno do Ústí nad Labem a Děčína. Doprava po Labi na úseku mezi Roudnicí a Lovosicemi byla považována za velmi zdoluhavou, jeden z úředníků české komory proto doporučoval svázet obilí fůrami přímo do Lovosic.⁸ V polovině března 1626 Freydenberger sděloval do Prahy, že už začal v Děčíně nakládat na lodi. Kromě toho měl připraveno 20.000 strychů (tedy asi 18.600 hl⁹) obilí a chtěl využít příznivého stavu

bojiště na přelomu 16. a 17. století srov. Oldřich KOTYZA – Jan SMETANA – Jindřich TOMAS a kol. *Dějiny města Litoměřic*. Litoměřice, Město Litoměřice, 1997, s. 172.

⁵ *DBBTI IV*, s. 8.

⁶ Albrecht z Valdštejna Ferdinandovi II., 7. 3. 1626, Ascherleben. *DBBTI IV*, s. 103.

⁷ Patent Ferdinanda II. z 9. 3. 1626, Vídeň. V. LÍVA (ed.). *Prameny 4*, s. 57. K proměnám správy v soudobých královských městech srov. Marek ĎURČANSKÝ. *Česká města a jejich správa za třicetileté války. Zemský a lokální kontext*. Praha, Karolinum, 2013, s. 100–124 (Freydenberger/Freydenberger zmiňován na s. 100).

⁸ Účetní služebník české komory Jan Engelman radovi české komory Abrahamu Günzlovi z Günzlfeldu, 11. 7. 1626, Lovosice. V. LÍVA (ed.). *Prameny 4*, s. 113.

⁹ Počítáno na české (pražské) strychy. Gustav HOFMANN. *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Plzeň – Sušice, Státní oblastní

vody k jejich odvozu.¹⁰ Ve skutečnosti ale asi bylo, soudě podle pozdějších výkazů, odvezeno obilí v podstatně menším objemu.¹¹ Také během průjezdu saským územím docházelo nepochybně ke ztrátám. Proviantmistr Grall byl dokonce v Drážďanech uvězněn pro dluhy a obviněn z toho, že část obilí svévolně prodal, aby mohl zaplatit lodníkům.¹² Doprava byla finančně náročná – podle svých účtů na ni Freudenberger vydal během čtvrt roku téměř 10.000 zl.¹³ (Pro srovnání – v polovině 30. let uvolňovali Ferdinand II. a jeho syn na dopravné ke svozu obilí za armádou jednorázové částky ve výši 4 tisíce, později pak 6 tisíc zlatých.¹⁴)

Postup vojevůdce Arnošta z Mansfeldu, působícího nyní v dánských službách, se brzy zastavil. Albrecht z Valdštejna jej porazil ve slavné bitvě u Desavy na Labi 25. dubna 1626 a znemožnil mu tak vniknout do srdce habsburského soustátí labským údolím.¹⁵ Nepodlomil ale bojeschopnost Dánů a jejich spojenců zcela. Nadále proto bylo třeba dodávat císařské armádě po Labi proviant, což se dělo až do letních měsíců, kdy doprava v okolí Ústí nad Labem uvázla pro nízký stav vody, a bylo nutné obilí překládat z velkých lodí na menší.¹⁶ Valdštejn tehdy apeloval přímo na císaře, aby byly dodávky obilí co nejrychleji obnoveny, protože dostatek stravy byl základem pro udržení kázně ve vojsku.¹⁷ V tom měl nepochybně plnou pravdu a císař jeho požadavky bez výhrady podpořil.¹⁸ Po Labi byly v letních měsících roku 1626

archiv v Plzni – Muzeum Šumavy v Sušici, 1984, s. 87. Převody na současné jednotky v tomto i dalších případech je třeba považovat za čistě orientační.

¹⁰ S. Freydenberger Pavlu Michnovi z Vacínova, 15. 3. 1626, Děčín. V. LÍVA (ed.). *Prameny 4*, s. 60.

¹¹ Výkaz z 30. 5.–7. 6. 1626: za tuto dobu bylo po Labi odesláno 850 strychů obilí. V. LÍVA (ed.). *Prameny 4*, s. 88.

¹² Albrecht z Valdštejna Ferdinandovi II., 3. 7. 1626, Ascherleben. V. LÍVA (ed.). *Prameny 4*, s. 112–113. Podle Valdštejnových údajů bylo v Čechách shromážděno 60.000 strychů obilí, ale jen malá část z toho se dostala k armádě do říše.

¹³ Freudenbergerovo vyúčtování za dobu od 11. 3. do 16. 6. 1626. V. LÍVA (ed.). *Prameny 4*, s. 113.

¹⁴ Konkrétně v roce 1636. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 3537, 42, 73.

¹⁵ V české literatuře otázku bitvy u Desavy a roli Valdštejna v ní naposledy na základě pramenů zpracoval Josef KOLLMANN. *Valdštejn a evropská politika 1625–1630. Historie I. generalátu*. Praha, Academia, 1999, s. 100–111. Srov. též *DBBTI IV*, s. 10–12.

¹⁶ S. Freydenberger Pavlu Michnovi z Vacínova, 30. 6. 1626, Ústí nad Labem. V. LÍVA (ed.). *Prameny 4*, s. 106.

¹⁷ Albrecht z Valdštejna Ferdinandovi II., 3. 7. 1626, Ascherleben. V. LÍVA (ed.). *Prameny 4*, s. 112–113.

¹⁸ Ferdinand II. české komoře, 11. 7. 1626, Vídeň. V. LÍVA (ed.). *Prameny 4*, s. 112.

císařskému vojsku v říši dopraveny také velké dodávky střelného prachu v objemu 500 centů (tedy kolem 30 tun¹⁹), nakoupeného v Řezně a postupně přivezeného povozy do Litoměřic.²⁰ Z jedné z tehdejších zpráv vyplývá, že česká komora měla tehdy k dispozici asi 30 lodí schopných odvézt 100 až 150 strychů obilí (tj. 94 až 140 hl) každá,²¹ v pozdější době byly v případě nedostatku lepších plavidel používány k plavbě obilí také prámy a solní čluny;²² císař v následujících letech naléhal na stavbu co největšího počtu nových plavidel.²³ Doprava mezi Roudnicí a Drážďany zabrala obvykle osm až čtrnáct dní – podle stavu vody.²⁴

Dopravu po Labi využili Sasové za obou vpádů do českého vnitrozemí v letech 1631²⁵ a 1634, pro podrobnější rekonstrukci by ale bylo třeba sáhnout také do drážďanských archivů. Oproti tomu je možné dobře sledovat opatření zemských úřadů na podzim 1633, kdy byla uzavřena další z protihabsburských koalic sdružující tentokrát vedle Švédska a Francie právě také sousední Sasko. Nejen vojenští velitelé si byli vědomi své zodpovědnosti za střežení labské cesty.²⁶ Místodržící vydali v říjnu 1633 dekret s podrobnými instrukcemi, jak postupovat v případě zajištění viktualií pro vojsko a jejich dopravy po Vltavě a Labi do Litoměřic;²⁷ shromážděno mělo být také veškeré rychle dosažitelné dřevo využitelné pro zhotovení vozů a lodí. Plavci se měli pod hrozbou trestu sami hlásit do služby. Obecně je třeba říci, že doprava pro válečné účely, jak lodní, tak suchozemská, byla přinejmenším po formální stránce odměňována.²⁸ Je ovšem otázka, jak velká část plavců a majitelů vozů dostala

¹⁹ Počítáno na české centnýře. G. HOFMANN. *Metrologická příručka*, s. 53.

²⁰ Ferdinand II. Karlovi z Lichtenštejna, 17. 7. 1626, Vídeň. V. LÍVA (ed.). *Prameny 4*, s. 117.

²¹ Jan Engelman Abrahamu Günzlovi z Günzfeldu, 11. 7. 1626, Lovosice. V. LÍVA (ed.). *Prameny 4*, s. 113.

²² Situace v roce 1639, srov. V. LÍVA (ed.), *Prameny 5*, s. 211, 219.

²³ Ferdinand II. Baltazaru Marradasovi, 28. 2. 1628, Praha. *DBBTI IV.*, s. 245.

²⁴ Freundenberger a Grall české komoře, 19. 7. 1626, Praha. V. LÍVA (ed.). *Prameny 4*, s. 118.

²⁵ V české literatuře je podstatně lépe zpracována otázka prvního saského vpádu. Srov. zejména Antonín REZEK. *Dějiny saského vpádu do Čech (1631–1632) a návrat emigrace*. Praha, I. L. Kober, 1890; Oldřich KORTUS. *Saské vojsko a každodenní život v letech 1631–1632. Sborník archivních prací*, 63, 2013, č. 1, s. 3–65.

²⁶ Martin Maxmilián z Golče Rudolfu Thunovi, 3. 10. 1633, Žitava; Rudolf Colloredo Rudolfu Thunovi, 9. 10. 1633, Karlovy Vary. *DBBTI V.*, s. 196 a 200.

²⁷ Místodržící hejtmanům pražských měst, 25. a 27. 10. 1633, Praha. V. LÍVA (ed.). *Prameny 4*, s. 305.

²⁸ Tamtéž. Dále například náklady na platy formanům za již zmíněnou dopravu 500 centnýřů střelného prachu, které měly činit cca 500 tolarů. Ferdinand II. Karlovi z Lichtenštejna, 17. 7. 1626, Vídeň. V. LÍVA (ed.). *Prameny 4*, s. 117.

skutečně zapláceno a jaká se musela spokojit s písemným potvrzením a nadějí na nejistou náhradu v budoucnu, nebo ani tou ne.

Během saských vpádů máme také doloženu stavbu lodních mostů, pro něž byly asi hlavně využívány na Labi běžné lodě, nikoli jen speciální vojenská plavidla. Tak tomu bylo třeba v případě čtyř lodí, které na podzim 1633 přepravovaly proviant z Prahy do Litoměřic, a vojáci je zrekvírovali pro stavbu lodního mostu na Ohři;²⁹ v září 1634 je doložen lodní most vybudovaný císařskými u Kostelce nad Labem.³⁰ V únoru 1640 se vojsku švédského generála Königsmarcka nepodařilo postavit lodní most v Ústí nad Labem kvůli vysoké hladině vody, proto muselo odtahnout směrem na Litoměřice.³¹

Téměř po celá třicátá a čtyřicátá léta byly v případě ohrožení strhávány a spalovány a poté znovu obnovovány dřevěné mosty na Labi. Patrně nejpodrobněji byla v dosavadní literatuře zpracována situace pro Mělník.³² Tam byl původně pouze přívoz. Most byl vzhledem k velké frekvenci vojsk překračujících Labe vybudován nejpozději v roce 1634, byl dřevěný a za jeho vznikem zprvu stáli dva císařští důstojníci. Na zimu byl rozebírán a na jaře znovu postaven; dřevo bylo opakovaně používáno do té doby, než podlehl zkáze. Mělničtí se snažili minimalizovat své náklady na jeho udržování a suplikovali k nadřízeným úřadům i panovníkovi s odůvodněním, že finanční situace zadluženého města to nedovoluje. Skutečně bylo povoleno použít na údržbu mostu prostředky nejprve z pivního a vinného tácu, později pak z hraničního cla. Během jarní kampaně roku 1636, kdy měly u Mělníka překročit Labe císařské jednotky mustrované ve Slezsku, pověřil Ferdinand III. zajištěním vybudování zdejšího mostu českou komoru.³³ Pokud nebyl most právě k dispozici, přepravovali se vojáci na prámech, které si hejtman mělnického panství musel vypůjčit od okolních měst a šlechtý.³⁴ Zároveň se ale v letních měsících mohla jízda za příhodného počasí snadno dostat přes brody (alespoň to tak v červnu 1632 líčil Vilém Slavata).³⁵

²⁹ Litoměřičtí místodržícím, 4. 11. 1633, Litoměřice. V. LÍVA (ed.). *Prameny 4*, s. 305.

³⁰ Rudolf Colloredo Matyáši Gallasovi, 2. 9. 1634, Praha. *DBBTI V.*, s. 310n.

³¹ Rudolf Colloredo Ottaviu Piccolominimu, 11. 2. 1640, Praha. *DBBTI VI.*, s. 351.

³² Jan KILIÁN. *Město ve válce, válka ve městě. Mělník 1618–1648*. České Budějovice, Veduta, 2008, s. 152.

³³ Ferdinand III. místodržícím, 23. 4. a 9. 5. 1636, Vídeň. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 28 a 33.

³⁴ Místodržící hejtmanům Litoměřického kraje, 3. 3. 1639, Praha. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 210. O tři roky později byl už konstatován také naprostý nedostatek lodí pro přepravu vojáků v tomto místě. Hejtmani litoměřického kraje místodržícím, 3. 1. 1642, s. 1. V. LÍVA (ed.). *Prameny 6*, s. 236.

³⁵ Vilém Slavata Jaroslavu Bořitovi z Martinic, 9. 6. 1632, Vídeň. *DBBTI V.*, s. 90.

Jak vidíme, dřevěné mosty měly povětšinou nejspíše provizorní charakter a vlivem povětrnostních podmínek i válečné situace dlouho nevydržely. Dobře je známa situace mostu v Litoměřicích,³⁶ který byl rovněž dřevěný, a jehož jedinou stabilní součástí představovaly kůly zaražené do řeky; ostatní části mostu se na zimu rovněž rozebíraly. Teprve ve druhé polovině 16. století byla situace vylepšena osazením jednoho kamenného pilíře uprostřed řeky. Za války byly konkrétní důvody k zánikům mostů různé – často se jednalo o jejich likvidaci ustupující stranou, jsou ale doloženy i případy zničení mostu, který si vybudoval nepřítel, což se stalo třeba v září 1634, brzy po druhém obléhání Nymburka, v případě poděbradského mostu postaveného Sasy.³⁷

Vliv válečných operací 30. a 40. let na život ve městech na středním toku českého Labe

Opevněná města na Labi měla značný strategický význam, který byl v praxi prověřen právě za saských a později za švédských vpádů do Čech. Samozřejmě v globálním měřítku ne takový, jaký připadal velkým svobodným říšským městům na Labi, z nichž ta největší mohla vést svou vlastní politiku a vydržovat vlastní vojenské jednotky, případně odolávat po delší dobu obléhání početnou armádou. V symbolické rovině mohlo být dění v Čechách v jistém smyslu vnímáno jako určitá zmenšenina dění v iříši. Na Labi ležící Magdeburg, dobytý a zničený císařskými vojsky 20. května 1631, se vzhledem k mimořádně krutému postupu vůči civilnímu obyvatelstvu stal jedním z krvavých mement třicetileté války.³⁸ V českých podmínkách bylo k těmto událostem přirovnáváno dobytí Nymburka 16. srpna 1634 a povraždění dvou stovek obyvatel obojího pohlaví a různého stavu i věku, z toho zčásti dokonce v místním kostele.³⁹ Skutečnost, že se jednalo o druhé obléhání v krátké době (poprvé bylo

³⁶ O. KOTYZA – J. SMETANA – J. TOMAS a kol. *Dějiny města Litoměřic*, s. 156. Jeho obnova byla velením císařské armády považována za urgentní např. na jaře 1634. Matyáš Gallas Ottaviu Piccolominimu (?), 11. 4. 1634, Sušice. *DBBTI V.*, s. 277.

³⁷ Českobudějovičtí Martinu Huertovi, 2. 9. 1634, České Budějovice. V. LÍVA (ed.). *Prameny 4*, s. 117.

³⁸ Srov. zejména Matthias PUHLE (Hg.). „... gantz verheeret!“ *Magdeburg und der Dreißig-jährige Krieg*. Halle (Saale), Mitteldeutscher Verlag, 1998; Hans MEDICK. Historical Event and Contemporary Experience: the Capture and Destruction of Magdeburg in 1631. *History Workshop Journal*, 52, 2011, s. 23–48.

³⁹ Přirovnání použil již soudobý císařský rychtář Pavel Chotounský z Chotouně; jeho list cituje Otakar ODLOŽILÍK. *Zkáza Nymburka za třicetileté války. (K třístému výročí napsal O. O.)*. Nymburk, Musejní spolek, 1934, s. 17. Dále srov. Antonín REZEK (ed.).

město v prosinci 1631 za prvního saského vpádu zapáleno dělostřelbou a ze tří čtvrtin vyhořelo), svědčí o strategickém významu Nymburka jako severovýchodního předpolí obrany Prahy.⁴⁰ Je také příznačné, že od počátku třicetileté války nebyly podniknuty zásadnější kroky ke zmodernizování opevnění města, ačkoli je doloženo, že si jeho strategického významu byli vědomi již stavovští direktori v prvních měsících povstání,⁴¹ ale k větším stavebním úpravám a modernizaci nedošlo před Bílou horou ani po ní. Dvojí pás původních středověkých hradeb a dvou vodních příkopů napojených na Labe proto nemohl odolat dělostřeleckému vybavení, jímž disponovali Sasové.

Nešťastné druhé obléhání Nymburka v roce 1634 nejenže významně poznamenalo další vývoj města samotného, ale bezprostředně ovlivnilo také nejbližší události a osudy okolních měst. Kolínští se po zprávách o masakru v Nymburce rozhodli nebránit, část obyvatel opustila město a zbylí otevřeli nepříteli brány.⁴² Je dost pravděpodobné, že zhodnocení obranyschopnosti bylo v tomto případě realistické a Kolínští jen zabránili další zbytečné řeži. V případě Pardubic nebo Hradce Králové, kde bylo opevnění novějšího data, resp. bylo účinně modernizováno, měla města reálnou šanci se ubránit – v případě Pardubic v roce 1645⁴³ nebo Litoměřic koncem jara 1643⁴⁴ se to opravdu podařilo (o Hradci Králové podrobněji dále). To byly ale spíše výjimky. Hůře opevněná města a zvláště malé lokality městského typu (městečka či městyse) většinou obyvatelé opouštěli již ve chvíli, kdy dostali avízo o blížících se větších jednotkách.

Z lokálního pohledu vypadalo vše trochu jinak, zvláště na středním toku Labe před soutokem s Vltavou, kde měla lodní doprava i říční hospodářství mnohem

Jan Beckovský, Poselkyně starých příběhův českých. Díl II. Svazek 3. Praha, Dědictví sv. Prokopa, 1880, s. 222n.

⁴⁰ O obou událostech podrobněji M. ĎURČANSKÝ. *Česká města a jejich správa*, s. 173–178, kde je také uvedena další literatura a prameny. Nejnověji TÝŽ. Sbírká českých a moravských měst na pomoc Nymburku v letech 1635 a 1636. Edice dokumentů. *Sborník archivních prací*, 55, 2015, s. 150–174.

⁴¹ Josef JANÁČEK (ed.). *Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře.* Praha, Svoboda, 1984, s. 84.

⁴² Josef VÁVRA. Město Kolín v letech 1628–1635. *Sborník historický*, 1, 1883, s. 370–372.

⁴³ Jan SCHWALLER. Voda jako obranný prvek. In Olga FEJTOVÁ – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK (eds.). *Praha, město u vody.* Sborník příspěvků z 22. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy. Praha, Scriptorium, 2005, s. 259–266 (= Documenta Pragensia, 24); TÝŽ. Fenomén roku 1645 v pardubických dějinách. *Časopis Národního muzea v Praze. Řada historická*, 167, 1998, č. 3–4, s. 13–17.

⁴⁴ O. KOTYZA – J. SMETANA – J. TOMAS a kol. *Dějiny města Litoměřic*, s. 205.

menší dosah.⁴⁵ Lze to ukázat na konkrétním příkladě z Nymburka z roku 1629, který lze podrobně sledovat díky dochovaným opisům dobové korespondence. Někdy v první polovině toho roku došlo k velkému poškození obecního jezu, které zne-možnilo dopravu po Labi a po opadnutí vody vyřadilo z provozu obecní mlýny. V Nymburce zůstávaly stát vory s plavci, kteří nemohli pokračovat v cestě. Nymburští nebyli schopni za stávající situace ze svých prostředků zajistit opravu v dohledné době sami. Museli si proto vyžádat dobrá zdání hejtmana kounického panství, přísežného mlynáře ze sousedního poděbradského panství, dále jednoho z okolních drobných šlechticů, Kašpara Khyna z Khynu, a dalších osob. Jejich prostřednictvím dokazovali české komoře, že před opravou jezu není možné obnovit transport dřeva po řece, neboť hrozí „celých pásův dolů pod jezem sražení“.⁴⁶ Pro městskou pokladnu to znamenalo nová vydání, která se nepříznivě projevila v pozastavení splácení několika z řady četných obecních dluhů. Do řešení záležitosti byly zapojeny i další ústřední úřady, včetně místodržících a české kanceláře. Byli povoláni místní tesaři a poskytnuto dříví z komorních panství, na jehož odvozu se podíleli i poddaní okolní nižší šlechty.⁴⁷ Opravy se však do konce roku 1629 provést zdaleka nepodařilo. Patrně se jednalo o natolik citelné omezení říční dopravy v rámci pásu komorních panství ve středním Polabí, že se o situaci začaly zajímat také osoby zodpovědné za jejich správu. Hejtman pardubického panství Jiljí Fux z Reinburka škodu na jezu osobně zhlédl a za prostředkování české komory vypomohl Nymburským částkou 100 kop míšeňských z důchoďů pardubického panství.⁴⁸

Je třeba říci, že postup Nymburských byl podle všeho zcela standardní. Je doloženo, že téhož roku se podobně chovali Berounští, kterým způsobila škody velká voda: vyžádali si písemné svědectví dvou osob z řad okolní nižší šlechty, na jehož základě jim bylo poskytnuto dříví z královských lesů na křivoklátském panství.⁴⁹ Také Kolínští se tímto způsobem opakovaně obraceli jednak na českou komoru, jednak na hejtmany dvou sousedních panství, poděbradského a pardubického, a to

⁴⁵ Pro Kolín je symbióza města a řeky představena v instruktivním článku postihujícím všechny důležité aspekty vzájemného soužití: Zdeněk BISINGER – Jaroslav SCHNEIDER. Labe a Kolíňané – od raných dob dějinných do poloviny 19. stol. In *Práce Muzea v Kolíně*, IV, 1987, s. 173–197; V, 1989, s. 93–117.

⁴⁶ Státní okresní archiv Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem (dále SOkA Nymburk), Archiv města Nymburk (dále ANM), Registra („kniha konceptní“) 1629–1634, fol. 8v–10r.

⁴⁷ Tamtéž, fol. 10r–11r.

⁴⁸ Tamtéž, fol. 39v–40r, 101r, 105v, 110v–111r, 114r a 115r–v. O něco podrobnější líčení celé záležitosti srov. M. ĎURČANSKÝ. *Česká města a jejich správa*, s. 200n.

⁴⁹ Josef VÁVRA. *Paměti královského města Berouna*. Beroun, nákladem Emanuela Hojky, 1899, s. 210.

hlavně s vidinou získání určitého množství stavebního dříví.⁵⁰ V případě Kolínských se totiž jednalo o most, s jehož opravami měli starosti v průběhu 20. i 30. let. V argumentaci ve svůj prospěch neváhali použít i věcně jisté oprávněný poukaz na množství vojenských jednotek, které most používají pro své přesuny.

Kauza Nymburských a jejich jezu má souvislost ještě s dalším významným labským fenoménem raného novověku, a to říčním rybářstvím. V případě strženého nymburského jezu se hejtman pardubického panství o věc zajímal také s ohledem na „plavbu ryb z panství J. M. C. pardubského až k zámku Brandejsu“. V téže době (přelom let 1629 a 1630) ostatně reagovali také Kolínští na „poručení [odeslané z české komory ale iniciované Jiljím Fuxem], abychom pro zvelebení a zlepšení důchodův skrze novou plavbu a dodávání ryb po Labi od V. M. začatou při mlejně hořejším obce naší nový splav na náklad J. M. C. vyzdvihnouti a s dělníky V. M. vzděláti dáti odporni nebyli“.⁵¹ Ryby byly po celé období raného novověku jedním z ceněných druhů potravy. Soudobá základní právní norma, jakou bylo Obnovené zřízení zemské, pamatovala dokonce i na takové záležitosti, jako bylo tažení lososů do moře.⁵² Méně obvyklé druhy ryb, jako úhoři, se stávaly vítaným zpestřením tabule aristokratů, vysokých úředníků i představitelů vojska. Proto byly labské ryby často používány jako pozornost, která měla pomoci příznivě vyřídit různá úřední jednání. Různé vysoce postavené osoby se ostatně samy na určité druhy ryb vyptávaly. Jako určité kuriózum na závěr tohoto mikrohistorického exkurzu můžeme zmínit zprávy o bobrech z období třicetileté války, které potvrzují jejich téměř naprosté vyhubení zhruba mezi léty 1500 a 1620. Počátkem roku 1630 odpovídali Nymburští negativně na dotaz Jindřicha Kustoše ze Zubřího a Lipky, regenta všech panství Albrechta z Valdštejna – na zdejším toku Labe se nevyskytovaly ani mihule a mřeni, ani bobři, které jen výjimečně lapil některý z rybářů na sousedním panství Kovanice.⁵³ Bobr chycený v roce 1640 na Kolínsku byl kolínskou městskou radou poslán podkomořímu královských měst Oldřichu Karlu Sezimovi Skuhrovskému ze Skuhrova jako vzácná pozornost.⁵⁴

⁵⁰ Státní okresní archiv Kolín (dále jen SOkA Kolín), Archiv města Kolín (dále AMK), kopiář č. 12, nefoliováno, Kolínští české komory, s. d. [únor 1631] a 21. 3. 1631; Kolínští sekretáři české komory Janu Benediktu Vendelínovi z Wilden, 21. 3. 1631.

⁵¹ SOkA Kolín, AMK, kopiář č. 12, zápis č. 1, Kolínští Jiljímu Fuxovi z Reinburka, 3. 1. 1630.

⁵² Hermenegild JIREČEK (ed.). *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného Království českého*. Praha, 1888, s. 478–479 (odstavec Q. XLI).

⁵³ SOkA Nymburk, AMN, registra 1629–1634, fol. 79v.

⁵⁴ SOkA Kolín, AMK, kopiář č. 14 (1639–1640), Kolínští Oldřichu Sezimovi Skuhrovskému ze Skuhrova, 10. 11. 1640, Kolín.

Doprava na Labi pro vojenské účely za švédské a švédsko-francouzské války

Vraťme se ale nyní k lodní dopravě, která hrála ve druhé polovině 30. a první polovině 40. let opět významnou roli. Na aktuálnosti nabyla po vytlačení sasko-švédských vojsk z Čech a uzavření tzv. pražského míru 30. května 1635. Saský kurfiřt byl saturován odstoupením obou Lužic a jeho země nyní stála po boku císařských proti Švédům a Francouzům. To ji záhy proměnilo v bojiště. Od jara 1636 proto naléhal český král Ferdinand III. na pražské ústřední úřady, aby zajistily zásobování císařské a saské armády v říši zřízením obilních skladů v Litoměřicích, Ústí nad Labem a Děčíně.⁵⁵ Pro obyvatele dvěma nepřátelskými vpády zubožených Čech měla být motivací představa, že díky dodávkám proviantu a udržení bojeschopnosti zůstane vojenské oddíly dlouhodobě za zemskou hranicí.⁵⁶ Koordinátorem v otázce dodávání proviantu pro císařské a saské vojsko se stal Oldřich Sezima Karel Skuhrovský ze Skuhrova, původně drobný šlechtic z Českobrodka, který působil řadu let na postu vrchního proviantmistra v Království českém a na sklonku války se stal podnikavým českých královských měst, muž obdivuhodné energie a organizační zdatnosti.⁵⁷ Skuhrovský kladl důraz na efektivitu suchozemské dopravy a doporučoval proto, aby obilí nebylo sváženo do míst na Labi z příliš velké vzdálenosti, kde by náklady na přepravu povozy mnohokrát převýšily samotnou cenu obilí.⁵⁸ Na jeho dopravu určil Ferdinand III. částku 4.000 zlatých,⁵⁹ která byla posléze ještě přinejmenším o polovinu navýšena.⁶⁰ Problém spočíval v tom, že nebylo moc co svážet, a to z oblastí Labi blízkých i vzdálených – obilí byl nedostatek.⁶¹ Náklady na dopravu tak nakonec spolykaly značný díl peněžních kontribucí povolených českými stavy. Alespoň část požadovaného objemu obilí se ale přece jen v průběhu léta 1636 podařilo sehnat. Velká část nakonec pocházela z jihočeských panství Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka a jeho syna Pavla Adama, odkud byla svezena vozy do velkého proviantního skladu v Týně nad Vltavou a odtamtud po Vltavě dále do Litoměřic.⁶²

⁵⁵ Ferdinand III. místodržícím, 3. 4. 1636, Vídeň. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 26.

⁵⁶ Ferdinand III. místodržícím, 30. 4. 1636, Vídeň. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 30.

⁵⁷ K jeho osobě M. ĎURČANSKÝ. *Česká města a jejich správa*, zvl. s. 129n.

⁵⁸ Skuhrovský místodržícím, 17. 4. a 23. 5. 1636, s. l. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 28, 37.

⁵⁹ Ferdinand III. místodržícím, 17. 5. 1636, Melk. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 35.

⁶⁰ Ferdinand II. místodržícím, 28. 8. 1636, Řezno. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 73.

⁶¹ Místodržící Ferdinandovi III., 10. 5. 1636, Praha. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 33.

⁶² Ferdinand II. místodržícím, 20. a 21. 8. 1636, Řezno; Ferdinand II. Vilému Slavatovi, 22. 8. 1636, Řezno. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 71–72.

V jednu chvíli bylo obilí dopravováno k vojsku po Labi paralelně s vojenskou výzbrojí, konkrétně s luntý v objemu 400 centů (tedy asi 24 tun), které nechal císař nakoupit na Moravě a dopravit do Litomyšle.⁶³ Litomyšl a Lanškroun byly obvyklými místy, kde se za třicetileté války shromažďovalo zboží pro potřeby armády pocházející z Moravy, a poté bylo přepravováno vozy do Mělníka a Litoměřic.

V srpnu situaci ještě zkomplikovaly vzbouřené oddíly polské jízdy, původně v císařských službách, které se na svou pěst a ve velkém počtu vracely z říše do Polska a po cestě týraly obyvatelstvo, jež před nimi nestačilo utéci. Na samém začátku listopadu 1636 se část z nich dostala přes brod u Litoměřic na pravý břeh Labe, ostatním ale Litoměřičtí v překročení řeky zabránili, za což si vysloužili od místodržících pokárání, že tím prodlužují pobyt nevyzpytatelné polské soldatesky v zemi.⁶⁴ Poláci nakonec zhruba o týden později přešli Labe u Mělníka po mostě, který místodržící poručili zhotovit,⁶⁵ je ale příznačné, že do města samotného vojáky raději nepustili.⁶⁶ Jak už jsme zmínili, most měl jen provizorní charakter, protože zhruba o dva roky později bylo několik pluků císařského vojska přepravováno přes Labe u Mělníka pomocí prámů.⁶⁷

Doprava po Labi zcela neutichala ani v zimě, fungovala ale jen v omezené míře. Hned v lednu 1637 hledal saský kurfiřt možnost, jak získat několik set centů luntu a střelného prachu, který pro něj na císařův rozkaz získal na Moravě dvorní vojenský rada Gerhard z Questenberka. Z Moravy materiál pokračoval klasickou cestou přes Lanškroun do Litoměřic, odtud jej ale nebylo možné dovézt nejprve pro nízký stav vody a později kvůli mrazu.⁶⁸ Podle dalších zpráv se Labe uvolnilo někdy koncem února, kdy císař Ferdinand III. naléhal také na dopravu dalších zásob obilí uskladněných dosud v Týně nad Vltavou. Tehdy také stanovil pevnou sazbu za dopravu

⁶³ Místodržící Ferdinandovi III., 5. 7. 1636, Praha. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 49.

⁶⁴ Litoměřičtí místodržícím, 1. 11. 1636, Litoměřice; Zdeněk hrabě Kolovrat místodržícím, 6. 11. 1636, Sloup; místodržící Litoměřickým, 7. 11. 1636, Sloup. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 74n, 86.

⁶⁵ V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 86–87 (sled několika dokumentů); srov. též, jak situaci Mělníka líčí na základě pramenů z mělnického městského archivu J. KILIÁN. *Město ve válce, válka ve městě*, s. 152.

⁶⁶ Komisař k provázení vojska Daniel Wolf generálvachtmistroví a plukovníkovi jezdeckva Martinu Hoeff-Huertovi, 9. 11. 1636, Mladá Boleslav. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 87.

⁶⁷ Místodržící hejtmanům Litoměřického kraje, 3. 3. 1639, Praha; místodržící správci mělnického panství, Jiřímu Malovcovi z Malovic a Chýnova, městu Litoměřicům, knížeti Václavu Eusebiovi z Lobkovic a Johaně z Lobkovic, 3. 3. 1639, Praha. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 210.

⁶⁸ Kurfiřt Jan Jiří Saský místodržícím, 17. 1. 1637, Drážďany; místodržící Ferdinandovi III., 24. 1. 1637, Praha. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 98, 102.

ve výši 3 krejčary za míli cesty (tj. asi 11,25 km)⁶⁹ a jeden strych (asi 93,5 hl).⁷⁰ Jen výjimečně, jako v dubnu 1637, se dovídáme o dopravě obilí pro armádu po Labi až z východních Čech, konkrétně z proviantního skladiště v Hradci Králové.⁷¹

Švédský vpád do Čech v roce 1639 zahájil závěrečnou fázi války, období zmatků, rozvratu a improvizací. Mezi takové improvizace patrně patřilo i použití vorů, prámů a solních člunů pro dopravu obilí do Saska v březnu 1639.⁷² O leccčems vypovídá i objem požadovaného obilí – jestliže v polovině 20. let za dánské války se množství v krátké době sehnání a přepravování obilí pohybovalo kolem 20.000 strychů (tj. asi 18.717 hl), nyní byl předpokládán celkový objem poloviční a místodržící císaře opatrně připravovali na situaci, že se z něj i tak podaří sehnat sotva polovinu.⁷³

Přípravy na Švédy, které císařská armáda nebyla s to zadržet, se týkaly také Labe. Místodržící nařídili koncem dubna 1639 všem obyvatelům sídlícím v blízkosti řeky, aby vyzvedli své zásoby dříví a prken a uložili je na pravém břehu Labe nebo pokud možno odvezli vůbec pryč, aby je nepřítel nemohl použít ke stavbě mostu.⁷⁴ Hejtmani královských komorních panství na středním toku Labe byli instruováni, že mají strhnout všechny mosty přes Labe a materiál uložit tak, aby se nedostal nepříteli do rukou a mohl být později znovu použit na obnovu mostů.⁷⁵ To byla asi představa dost iluzorní vzhledem k dalekosáhlým zkušenostem vojáků sloužících ve švédských službách s vyhledáváním ukrytého majetku. Vojsko pod velením švédského generála Banéra proniklo do Čech koncem jara přes Šluknovský výběžek a poměrně rychle bez větších obtíží obsadilo většinu měst na horním a středním toku Labe v zemi. Přechod Banérovoy armády přes Labe u Brandýsa nad Labem byl závažným tématem i pro vídeňský dvůr.⁷⁶ Švédové své opěrné body vytvořili v Litoměřicích, Mělníce

⁶⁹ Počítáno na české míle. Srov. G. HOFMANN. *Metrologická příručka*, s. 75.

⁷⁰ Ferdinand III. nejvyššímu polnímu zbrojmistru Liepoldtovi, 7. 2. 1637, Řezno (zde údaj o pevné sazbě za dopravu); místodržící hejtmanům Litoměřického kraje, 9. 2. 1637, Praha; Ferdinand III. místodržícím, 24. 3. 1637, Vídeň. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 106, 115.

⁷¹ Ferdinand III. místodržícím, 21. 4. 1637, Vídeň. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 124.

⁷² Viz výše pozn. 55.

⁷³ Ferdinand III. místodržícím, 5. 3. 1639, Vídeň; místodržící Ferdinandovi III., 9. 3. 1639, Praha. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 211, 219.

⁷⁴ Patent (?) vydaný místodržícími, 28. 4. 1639, Praha. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 274.

⁷⁵ Česká komora hejtmanům pardubického a poděbradského panství, 10. 5. 1639, Praha; česká komora hejtmanovi poděbradského panství, 15. 5. 1639, Praha. V. LÍVA (ed.). *Prameny 5*, s. 284, 287.

⁷⁶ Ferdinand III. Octaviu Piccolominimu, 1. 6. 1639; Matyáš Gallas Ferdinandovi III., 1. 6. 1639, Praha. DBBT VI., s. 310.

a Brandýse nad Labem⁷⁷ (opevněný tábor na pravém břehu Labe u Staré Boleslavi byl během posledních desetiletí předmětem dílčího archeologického výzkumu).⁷⁸ Po krátkém obléhání se vzdal Hradec Králové, nebyly ale obsazeny Pardubice. Hradec byl také jediným městem, které bylo na Švédech počátkem příštího roku dobyto,⁷⁹ přičemž tamní most přes Labe začal být takřka okamžitě opravován za použití prostředků z tzv. pivního a vinného tácu, tedy daně příslušející jinak zeměpánovi.⁸⁰

Císařští opanovali většinu českého území na přelomu zimy a jara roku 1640. Během přípravy jejich ofenzivy napočítal špeh celkem pět míst, kde bylo mezi Hradcem Králové a Brandýsem nad Labem možné řeku překročit.⁸¹ Poničené dopravní trasy⁸² byly znovu uváděny do provozu; zdá se, že z obnovovaných mostů měl v rámci středního Polabí prioritu most v Poděbradech,⁸³ zatímco obnovení mostu v Nymburce bylo zpochybňováno ve prospěch mostu v Kostelci nad Labem, odkud bylo lepší spojení do blízkého okolí Prahy.⁸⁴ Ani po odchodu Švédů nebylo v rozvráceném Polabí bezpečno, obyvatelé měst a vesnic si opakovaně stěžovali na loupící císařské vojáky.⁸⁵ V následujícím roce proto hejtmani královských panství na středním Labi z téhož důvodu dostali za úkol zřídít při labských brodech příkopy nebo překážky

⁷⁷ Antonín REZEK. *Děje Čech a Moravy za Ferdinanda III. až do konce třicetileté války (1637–1648)*. Praha, I. L. Kober, 1890, s. 201–205; Łukasz TEKIELA. *Wojna trzydziestoletnia na Górnych Łużycach. Aspekty militarne*. Racibórz, Wydawnictwo i Agencja Wydawnicza WAW, 2010, s. 132–133.

⁷⁸ Václav MATOUŠEK – Jan ŠIMEK – Blanka ALTOVÁ – Petr KARLÍK. Pohled na zámek Brandýs nad Labem a opevnění švédského tábora v prostoru Staré Boleslavi v díle M. Meriana. *Historická geografie*, 34, 2007, s. 93–146; Jiří WALDHAUSER. Švédský vojenský tábor ze třicetileté války na katastrech Staré Boleslavi (okr. Praha-východ) a Hlavence (okr. Mladá Boleslav). *Archeologie ve středních Čechách*, 13, 2009, č. 2, s. 939–964.

⁷⁹ Jaromír MIKULKA. *Dějiny Hradce Králové II/1*. Hradec Králové, Nadace HISTORICA 1994, s. 20–21.

⁸⁰ Arcikníže Leopold vrchním výběřím pivního a vinného tácu Antoniu Binagovi a Francesku Chiesovi, 2. 3. 1640, Jičín; podobně týž místním výběřím této daně. V. LÍVA (ed.). *Prameny* 6, s. 37.

⁸¹ Plukovník de Bechamp Ottaviu Piccolominimu, 24. 1. 1640, Uhlířské Janovice. *DBBT VI.*, s. 348.

⁸² O zničených mostech v severozápadní polovině Čech srov. arcikníže Leopold Vilém kardinálu infantovi, 14. 4. 1640, Theusing. *DBBT VI.*, s. 358.

⁸³ Arcikníže Leopold městským radám do Chrudimi, Čáslavi, Kutné Hory a Kolína, 29. 2. 1640, Jičín; list stejného data je adresován také výběřím pivního a vinného tácu tamtéž. V. LÍVA (ed.). *Prameny* 6, s. 36.

⁸⁴ Rudolf Colloredo Alessandru Borrimu, 14. 3. 1640, Praha. *DBBTI VI.*, s. 355.

⁸⁵ Dvorská komora české komoře, 11. 4. 1640, Videň. V. LÍVA (ed.). *Prameny* 6, s. 52.

z trnů a dříví, případně příkopy, protože „štráfující partaje“ často používaly právě labské brody.⁸⁶

Ferdinand III. záhy rozhodl o reorganizaci správy proviantních skladišť. Zatímco Skuhrovskému zůstaly na starosti jihočeské a západočeské lokality jako Plzeň, Tábor a Písek, byla proviantní skladiště v Kolíně, Mělníce a Litoměřicích svěřena Janu Kryštofovi z Innenbergu, který byl jmenován vrchním proviantním komisařem.⁸⁷ Jednalo se o dost záhadnou postavu, která později tento post neopouštěla právě v dobrém.⁸⁸ Po Labi se nadále dopravovalo nejen obilí, ale také děla, jak je to doloženo např. v červenci 1640, kdy hejtman královského pardubického panství Jan Purkhart Kordule ze Sloupna posílal do Prahy čtyři větší kusy, částečně k roztavení, částečně k obraně Prahy.⁸⁹

V následujícím roce bylo ve větším objemu plaveno obilí opět až do Saska.⁹⁰ Tehdy byly také posíleny císařské posádky v sídlech proviantních skladišť, protože švédské jednotky vyjížděly ze svých opěrných bodů v severních Čechách za lupem hluboko do vnitrozemí.⁹¹ Zároveň ale bylo třeba chránit se i před vlastními jednotkami a různými potulnými žoldněři, kterých bylo v kraji plno. To spolu se špatným stavem pozemních cest a nedostatkem tažného dobytka dále znesnadňovalo dopravu povozy a zvyšovalo důležitost lodní dopravy. V dubnu 1642 Ferdinand III. opět naléhal na české místodržící, aby sehnali od obyvatel na březích Labe a Vltavy co nejvíce obilí a odeslali je do proviantních skladišť, odkud mělo putovat po Labi dále do říše. Na konci března bylo v císařském proviantním skladišti v Bubenči shromážděno 10.200 strychů (cca. 9546 hl) žita, mouky a sucharů a Inneberg počítal na opatření sudů a dopravu lodí do Magdeburku s částkou 8629 zlatých 23 krejcarů.⁹² Vedle toho mělo být do Mělníka dopraveno větší množství obilí z Moravy. Při

⁸⁶ Česká komora hejtmanům královských panství brandýského, poděbradského, pardubického a benáteckého, 22. 4. 1641, Praha. V. LÍVA (ed.). *Prameny 6*, s. 179.

⁸⁷ Ferdinand III. českým místodržícím, 8. 7. 1640, Řezno. V. LÍVA (ed.). *Prameny 6*, s. 87.

⁸⁸ V. LÍVA (ed.). *Prameny 6*, passim (dle odkazů v rejstříku na s. 442).

⁸⁹ Hejtman pardubického panství Jan Purkhart Kordule ze Sloupna české komoře, 30. 7. 1640, Pardubice. V. LÍVA (ed.). *Prameny 6*, s. 94.

⁹⁰ Ferdinand III. místodržícím, 12. 4. 1641, Řezno; místodržící Litoměřickým, 15. 4. 1641, Praha. V. LÍVA (ed.). *Prameny 6*, s. 175, 177. Ottavio Piccolomini Ferdinandu III., 24. 5. 1641, Rosenburg; Maxmilián z Trauttmansdorfu Ottaviu Piccolominimu, 26. 8. 1641, Řezno. *DBBTI VI.*, s. 402n, 412.

⁹¹ Arcikníže Leopold Vilém místodržícím, 3. 6. 1641, Praha; místodržící nejvyšším berníkům, 26. 6. 1641, Praha. V. LÍVA (ed.). *Prameny 6*, s. 190, 194.

⁹² Inneberg místodržícím, 22. 3. 1642. V. LÍVA (ed.). *Prameny 6*, s. 260.

vědomí velkých nákladů na dopravu císař dále žádal, aby byla k tomuto účelu u pražských obchodníků a židů vyjednána půjčka ve výši 30.000 zlatých.⁹³

Obilí nakonec zůstalo v proviantních skladištích,⁹⁴ protože situace na bojištích měla neočekávaný průběh a pohybliví Švédové přenesli hlavní těžiště svých soudobých operací do Slezska. Část císařských, kteří je pronásledovali, byla přepravena z levého břehu Labe na pravý v květnu 1642, jízda u Ústí nad Labem a pěchota u Litoměřic.⁹⁵ Za armádou byly až od Magdeburgu po Labi plaveny moždíře a jiné těžké dělostřelecké kusy, které měly potom dále z Litoměřic směřovat do Kladska, doprava ale na sklonku léta na nějaký čas uvázla pro nízký stav vody.⁹⁶ Zároveň byly v průběhu celého roku 1642 opakovaně podnikány kroky k zabezpečení brodů a mostů přes Labe,⁹⁷ ale také lodí⁹⁸ spolehlivými a dostatečně silnými oddíly. Podobná situace, jak co do shromažďování proviantu a jeho dopravy,⁹⁹ tak co do zabezpečení labských přechodů,¹⁰⁰ se opakovala i v následujícím roce. Co bylo vhodné a rozumné z vojenského hlediska, mělo ovšem závažné hospodářské a sociální dopady.¹⁰¹ Dlouhodobým pobytem vojsk byla zcela zdevastována královská komorní panství na levém i pravém břehu Labe; zkázu pak dovršilo drancování zbytků císařského vojska prchajícího po prohrané bitvě u Lipska. I některá komorní městečka a města,

⁹³ Ferdinand III. místopředsí, 1. 4. 1642, Vídeň. V. LÍVA (ed.). *Prameny* 6, s. 264–265.

⁹⁴ Ferdinand III. místopředsí, 15. 4. 1642, Vídeň. V. LÍVA (ed.). *Prameny* 6, s. 272.

⁹⁵ Purkrabí mělnického panství Cornellius české komoře, 7. 5. 1642, Mělník; místopředsí hejtmanu Žateckého kraje, 21. 5. 1642, Praha; Ferdinand III. místopředsí. V. LÍVA (ed.). *Prameny* 6, s. 283, 290.

⁹⁶ Místopředsí hejtmanu Litoměřického kraje, 3. 9. 1642, Praha; M. Closner místopředsí, 5. 9. 1642, s. I. V. LÍVA (ed.). *Prameny* 6, s. 356–357.

⁹⁷ Generálvachtmistr Jan Kryštof Puchheim plukovníku Pompeimu, 3. 6. 1642, ležení u Hradce Králové; arcikníže Leopold Vilém místopředsí, 29. 9. 1642, ležení u Friedebergu (dnes Mířsk) ve Slezsku. V. LÍVA (ed.). *Prameny* 6, s. 301, 374. Arcikníže Leopold Vilém Rudolfo Colloredovi, 29. 9. 1642, polní ležení u Friedebergu; arcikníže Leopold Vilém Rudolfo Colloredovi, 30. 9. 1642, polní ležení u Frýdlantu v Čechách; Maxmilián z Valdštejna místopředsí, 4. 11. 1642, Litoměřice. *DBBTI VI.*, s. 438n, 443.

⁹⁸ Místopředsí Litoměřickým, 5. 9. 1642, Praha. V. LÍVA (ed.). *Prameny* 6, s. 379.

⁹⁹ Ferdinand III. Rudolfo Colloredovi, 23. 3. 1643, Vídeň; Ferdinand III. saskému kurfiřtovi Janu Jiřímu, 28. 3. 1643, Vídeň. *DBBTI VI.*, s. 468n.

¹⁰⁰ Rudolf Colloredo Ferdinandu III., 1. 5. 1643, Praha; Matyáš Gallas Janu de la Cron, 25. 5. 1643, Hradec Králové. *DBBTI VI.*, s. 479, 487.

¹⁰¹ Místopředsí Ferdinandovi III., 11. 10. 1642, Praha; Ferdinand III. arciknížeti Leopoldu Vilémovi, 18. 10. 1642. V. LÍVA (ed.). *Prameny* 6, s. 382, 388.

jako například Brandýs nad Labem a Čelákovice, byla od té doby až do konce války pustá nebo téměř pustá.¹⁰²

Za těchto okolností učinil Ferdinand III. zásadní krok a v listu místodržícím z 3. listopadu 1643 sdělil, že se rozhodl na četné prosby stavů prohlásit plavbu na Labi a Vltavě za svobodnou, aby nebyl zdržován vývoz a dovoz obilí a jiných věcí.¹⁰³ Bezprostřední dopad tohoto rozhodnutí se mi zatím v dostupných pramenech ale nepodařilo vysledovat. Patrně se vše za nějakou dobu vrátilo do starých kolejí – když v září 1647 vrchní zemský velitel hrabě Colloredo jednal o přepravě 500 centů olova po Labi, žádal prezidenta české komory hraběte Jindřicha Wolfa Berku z Dubé, aby zařídil osvobození nákladu od cla.¹⁰⁴

Ještě jednou, a to na podzim 1644, bylo v proviantních skladištích na Labi shromážděno množství obilí a zčásti odesláno za armádou generálajtnanta Matyáše Gallase do říše. Dopravu komplikoval nedostatek lodí, nebezpečí ze strany Švédů stojících na několika místech v Německu blízko Labe¹⁰⁵ a rozmary počasí v pozdním podzimu. Již 16. listopadu 1644 psal litoměřický primátor Karel Pičan z Bellefortu české komoře, že Labe u Střekova v noci zamrzlo a lodi vezoucí proviant nemohly dále projet, a protože mráz sílil, nepodařilo se led rozbít ani vojákům a sedlákům, kteří byli vysláni, aby se o to pokusili.¹⁰⁶ Na konci listopadu ale mráz povolil a doprava byla obnovena.

Švédská přítomnost v severozápadních Čechách počátkem roku 1645 a prvotní válečné úspěchy Lenarta Torstenssona a jeho vojska, zvláště vítězství v bitvě u Jankova 6. března i následující obléhání Brna, obrátily pozornost jinam. V tomto a následujícím roce zřejmě vynikl význam Děčína a tamního proviantního skladiště,¹⁰⁷ odkud bylo posíláno obilí hlavně armádě císařova momentálního spojence, saského kurfiřta Jana Jiřího, jehož vlastní země byla z větší části obsazena Švédy. Ti také v prosinci 1645 na dva měsíce obsadili Litoměřice.

Doprava po Labi pak zřejmě nehrála v taktických záměrech předáků císařského tábora takovou roli, protože nejdůležitější vojenské operace počátkem druhé poloviny 40. let probíhaly mimo území Čech – až do letních měsíců roku 1648, kdy Švédové

¹⁰² M. ĎURČANSKÝ. *Česká města a jejich správa za třicetileté války*, s. 236–237, 278.

¹⁰³ Ferdinand III. místodržícím, 3. 11. 1643, Vídeň. V. LÍVA (ed.). *Prameny 7*, s. 126.

¹⁰⁴ Jan Křtitel Colloredo prezidentovi české komory Jindřichu Wolfovi Berkovi z Dubé, 2. 9. 1647, Praha. V. LÍVA (ed.). *Prameny 8*, s. 223.

¹⁰⁵ Místodržící Ferdinandovi III., 26. 10. 1644, Praha. V. LÍVA (ed.). *Prameny 7*, s. 244.

¹⁰⁶ Jan Karel Pičan české komoře, 16. 11. 1644, Litoměřice. V. LÍVA (ed.). *Prameny 7*, s. 251.

¹⁰⁷ Důležitou úlohu Děčína jakožto překladiště válečného zboží již během Valdštejnova prvního generalátu zdůrazňuje ve svém shrnujícím esaji Miloslav KOŠTÁL. *Z dějin vltavsko-labské plavby*. Děčín, Okresní vlastivědné muzeum, 1969, s. 17.

překvapivě pronikli do země z Bavorska, oblehli Prahu a zmocnili se řady měst na horním toku Labe v Čechách. Role Labe v posledních týdnech třicetileté války byla do jisté míry paradoxní. Právě tudy totiž putovala do Švédska umělecká díla, rukopisy a staré tisky uloupené na Pražském hradě a Malé Straně i jinde v Čechách.¹⁰⁸

Lze tedy uzavřít konstatováním, že třicetiletá válka významně ovlivnila nejen dopravu, ale i další aspekty života na českém toku Labe a zvláště dolní tok řeky zaznamenal ve 30. a 40. letech 17. století jednu ze svých hvězdných hodin, poměříme-li onu dobu v rámci globálního dění. Z hlediska místních obyvatel ovšem nebylo dvakrát o co stát.

Summary

The study is focused mainly on the transport on the Elbe river during the Thirty Years' War and on its significance for the military operations; it reflects also the situation of the towns on the riverside, especially in the Middle Elbe Region (Kolín/Kolin, Nymburk/Nimburg). Before the begin of the war the upper and middle part of the river (from the Riesengebirge Mountains to the city of Mělník/Melnik) was used above all for the transport of the wood from the forests in Eastern Bohemia, while its lower part (from Mělník to the border with Saxony) was frequented transportation route with two important river ports: Litoměřice/Leitmeritz and Děčín/Tetschen. During the war the river was intensively used for the transport of the nourishment and military material for the troops operating in the Empire, especially in contemporary federal states Saxony and Saxony-Anhalt. In the times of the Saxon and Swedish invasions to Bohemia in 30's and 40's the Elbe river presented significant element of strategy, as it divided the North-Western Bohemia in two parts. The study focuses also on the problem of bridges and ferries which were used by the fighting armies for crossing of the river and with the aims of the opponents to prevent it.

Author's address:
Ústav dějin UK a Archiv UK
Ovocný trh 5
116 36 Praha 1 – Staré Město

¹⁰⁸ M. KOŠTÁL. *Z dějin vltavsko-labské plavby*, s. 17.

Labe a Brandýsko v raném novověku

Roman Kolek

The Elbe river and Brandýs region in the Early Modern Age. The material contribution aims to show that a number of interesting and new data can be found even in documents about smaller localities on the Elbe, which make possible to get to know the mutual relationship of their inhabitants and the river in the Early Modern Age. The article is also an addition to other papers on the Labe theme, especially in the territorial context of the study of rafting between towns Kolín and Nymburk. Even though the town Brandýs or Čelákovice could not be placed on the same level with the larger royal towns there various documents for the transport or economic use of the Elbe and the impact of the river on the life of the monitored localities also can be found as sources of livelihood. Most of the written records were created due to disputes, for example between millers and fishermen etc. Most of the documents come from the period before the Thirty Years' War.

Keywords: the Elbe river • Brandýs nad Labem • Čelákovice • Matteo Borgorelli • Viktorin Houser • Ettore de Vaccani • Early Modern Period • bridges • water mills • weirs • timber rafting • fishing

Úvod

Následující stať má být materiálovou sondou naznačující, že i v dokumentech k menším lokalitám na Labi lze najít řadu zajímavých a nových údajů, nejen třeba k voroplavbě, umožňujících poznat praktický vzájemný vztah řeky a jejich obyvatel v raném novověku, v některých případech i dost podrobně. Předložený příspěvek je zároveň určitým doplňkem k dalším příspěvkům na labské téma, zejména teritoriálně navazuje na studii o voroplavbě mezi Kolínem a Nymburkem. Přestože nelze klást na roveň komorní město Brandýs nebo dokonce městečko Čelákovice s uvedenými většími a svobodnými královskými městy (která mají i přímo privilegia k tématu), i pro jejich prostředí se podařilo dohledat rozmanité doklady k dopravnímu nebo hospodářskému využívání Labe a vůbec ke vlivu řeky na život ve sledovaných lokalitách jako zdroje obživy i sporů, místa nebezpečí atd. Je třeba neztrácet ze zřetele, že většina písemných záznamů vznikla v souvislosti s Labem v důsledku sporů, ať už např. mezi mlynáři a plavci, mezi rybáři apod. Většina prozkoumaných dokumentů pochází z předbělohorské doby; v textu jsou využity i archiválie z období po třicetileté válce, jejich heuristika však nemohla být tolik hluboká.¹

¹ Citované texty z archivních pramenů byly přepsány podle obecně rozšířených edičních zásad pro transkripci raně novověkých textů, tedy s využitím současné pravopisné

Původně menší městečko Brandýs, obdařené za Krajířů z Krajku v 1. polovině 16. století několika privilegii, se po začlenění do budovaného komorního panství jako jeho centrum (od r. 1547) a po připojení Hrádku (1559) relativně rychle rozrůstalo. V říjnu 1581 dosáhlo od Rudolfa II. povýšení na město. Několik kilometrů proti proudu předcházelo městečko Čelákovice, naopak dále následovalo město Kostelec nad Labem. Všechny tři největší lokality brandýského panství ležely na levém břehu Labe. Naopak na pravém břehu proti Brandýsu leželo městečko Stará Boleslav, zhruba napůl patřící k brandýskému komornímu panství a ke kapitule. Brandýské panství navazovalo na další komorní panství – přerovské, s nímž bylo často i správně spojené (a jehož se týkají též některé následující zmínky), a Lysá nad Labem (na pravém břehu).²

Labe v regionu mělo před regulací mnoho proměnlivých meandrů a ramen, místy teklo dvojítm řečištěm,³ obklopené hlavně na pravém břehu, u soutoku s Jizerou, hustými lužními lesy využívanými k myslivosti.

normy češtiny při zachování jazykových zvláštností originálu, srov Ivan ŠTŮVÍČEK a kol. *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*. Praha, 2002. Podle dnešního úzu bylo upraveno psaní velkých písmen, hranice slov a kolísající podoba slov cizího původu. Podle současné pravopisné normy (a kontextu) bylo též upraveno kolísající psaní *s/z*. Pravopisné normě bylo přizpůsobeno psaní zájmena *mě x mně*. Dvojhlaska *au* byla upravena na *ou* rovněž podle dnešní pravopisné normy. Tam, kde grafém *g* vyjadřuje hlásku *j*, byl v tomto smyslu také upraven. Naopak, v původní podobě byly ponechány grafémy *g, k* vyjadřující hlásky *g, k*. Zachováno je též psaní variant slovesa být (*sem, sme*), dále slovesa mít (*jmit*). Kvantita hlásek byla upravena podle současných pravidel. Místní jména byla transkribována (např. *Sselakowicze* → *Šelakovice*). Osobní jména byla transkribována do nejpravděpodobnější podoby, křestní jména do současné podoby. Interpunkce byla doplněna podle současné pravopisné normy. Za řadovými číslovkami je doplněna tečka. Všeobecně známé pojmy jsou přepisovány pomocí ustálených zkratk, např. J. M. C. = J[eho] M[ilost] C[ísařská], L. P. = Léta Páně. Sjednoceno bylo různé psaní zkráceného oslovení nebo titulatur (V. M. = Vaše milosti, P. P. P. = pan purkmistr a páni). V jiných případech došlo k rozvedení zkratk. Ponecháno bylo převládající označování peněžních jednotek: ss. g. č. (míš.) = kopy grošů českých (míšenských); zl., f. = zlatých, kr. = krejcar.

² Základní přehled dějin regionu stále podává monografie Justin Václav PRÁŠEK. *Brandejs nad Labem. Město, panství a okres*. Díl I.–III. Brandýs nad Labem, 1908–1913.

³ Urbář brandýského panství z r. 1651 uvádí Nové a Staré Labe; též most v Toušeni překonával dvojí Labe. Státní oblastní archiv v Praze (dále SOA v Praze), fond Velkostatek Brandýs nad Labem (dále Vs Brandýs), urbář (1651), i. č. 5931. Srov. PRÁŠEK. *Brandejs nad Labem*. I., s. 7–9.

Stavby a zařízení na Labi (mosty, jezy, mlýny)

Z hlediska dějin vědy a techniky lze snad začít tématem mostů, jezů a mlýnů na Labi, které ovlivňovaly jak dopravu, tak i život obyvatel Brandýsa a okolí, zvláště pro časté potřeby jejich oprav, zejména po povodních nebo válkách.

Mosty přes Labe, vždy minimálně dvojité, se nacházely v regionu nejprve v Brandýse,⁴ od r. 1561 přibyl (trojitý) most v Toušeni, místo dřívějšího přívozu, a r. 1586 v Kostelci nad Labem (též s přívozem); výše proti proudu pak v Byšičkách (1589), Přerově nad Labem a v Litoli pod Lysou nad Labem. Soustava přemostění mezi Brandýsem a Starou Boleslaví sestávala dokonce ze čtyř dílů, jejichž podoba se ustálila v době rudolfinské – začínala dodnes zachovaným dvouobloukovým kamenným mostem přes odtokový kanál od mlýna,⁵ z ostrůvku pokračovala dřevěným mostem přes hlavní labské koryto, jehož část byla zdvihací.⁶ Na pravém břehu navazoval od r. 1568 (viz níže) kamenný most o 24 obloucích, patrně nejstarší inundační most v českých zemích, jenž nahradil dřívější, povodní zničenou hráz,⁷ a celá soustava končila dřevěným přemostěním staroboleslavské tůně.

Nejstarší brandýská pamětní kniha obsahuje např. obecní „svolení“ (vyhlášku) z 25. listopadu 1538, tedy ještě za vrchnosti Krajířů, „když se na mostě jakéžkoliv jiné dílo, kromě beranem bítí, dělá, aby rychtář dělníky na dílo přijímal a zase též [...] aby je vyčítal“. K témuž roku se váže pamětní zápis na konci knihy, podle něhož „na větším díle všecken most znovu udělán a kolí znovu vybito a zvláště od zámku až k celně nad struhou, kteráž teče od mlajnu“.⁸ V téže knize je po dvaceti letech zaznamenána jedna z řady dalších obnov tamního (dřevěného) mostu: „Most Brandejský přes řeku Labe L. P. 1558 okolo času Rozeslání sv. apoštolův [15. července] jest takměř všecken nový ustaven, kromě některých dobrých dubových kolů, kterýž se pod hranice hoditi, uznati se zanechalo.“⁹

Již 16. ledna 1553, jen několik let po převzetí brandýského a toušeňského panství Českou komorou, sdělovali královští radové brandýskému hejtmanovi, že poručili

⁴ Srov. PRÁŠEK. *Brandejs nad Labem*. I., s. 322n., II., s. 399n.

⁵ Veronika KORČÁKOVÁ – Jan PEŠTA. Renesanční most v Brandýse nad Labem. *Památky středních Čech*, 23, 2009, č. 1, s. 24–40.

⁶ SOA v Praze, Vs Brandýs, urbář (1651), i. č. 5931, fol. 5r.

⁷ Michal CIHLA – Miloš DRDÁČKÝ – Dita FRANKEOVÁ – Michal PANÁČEK – Zuzana SLÍŽKOVÁ. Technologie stavby klenutí oblouků středověkých kamenných říčních mostů v Čechách. *Svorník*, 12, 2014, s. 137–164, zvl. s. 152–154.

⁸ Státní okresní archiv (dále SOKA) Praha-východ, Archiv města Brandýs nad Labem (dále AMB), neinventarizováno, pamětní kniha I., fol. 20r a 308.

⁹ SOKA Praha-východ, AMB, pamětní kniha I., fol. 94.

Janovi, mlynáři z Bašty,¹⁰ a mistru Jakubovi, mlynáři z Čelákovic,¹¹ promyslet stavbu mostu u Toušeně.¹² Přitom přední část mostu stála již dříve, jak bude uvedeno dále.

Záměr se opakoval ve zprávě Jana mlynáře arciknížeti Ferdinandovi „o mlejních, trubách, splavích, rybnících“ na komorních panstvích z r. 1561:

„Na panství Brandejském. Předešle přívoz u Toušeně jest bejval [...] aby tudy přes Labe most nový udělán byl, přes kterejžto most volnější přejíždění než na přívoz [...] všichni lidé míti budou. A poněvadž tak narychlo takové mostu dělání před sebe vzíti jest věc slušná, pro tu příčinu, že prám se jest potopil a na místo jest sešlej, tou silnicí lidé průchodu svého míti s vozy nemohou, začátek takového díla a lesu k němu tesání jest před sebe vzat původem J. M. C. pana hejtmána brandejskýho, a dělníkům a tesařům z důchodův J. M. C. na den se platí, a když by takové dílo způsobem nádenním a placením jíti jmělo, takovým nákladům konce předzvěděti by se nemohlo [...]. Aby potomních nákladův častých potřebí nebylo, jest pak společné snešení mé se panem hejtmánem, aby pro shýbání trámův a votcasami, když by s těžkými vozy přeseň se jelo, vynapínanej udělán byl, také pro bytedlnost aby všecek příkrytej a prkny oplankovanej aby byl. A poněvadž větší díl dříví obojího, dubového i suchého, již jest objednáno a svezeno [...] nyní se pomine, ale toliko od udělán téhož mostu samým tesařům a beraníkům,¹³ mimo to, což již na ztesání lesu jest vydáno, učiní jedno sto ss g. čes[ký]ch. Dále pak na svorníky, kterýmiž se napínání stahovati bude, [...] XV ss g. č., za hřebíky k oplankování [...] X ss g. č., učiní všeho nákladu na nový most, když potřeby od dříví dodány budou, CXXV ss g. č. [...].

Na panství Lyském. Jest mlejn ve vsi Litoli k zámku náležející a ten mlejn nájmem propůjčován jest bejval, tak což se z něho peněžité sumy bralo, to na voprávky se vynakládalo, avšak předce poustkou zůstává [...]. Poněvadž jest prve na třetinu byl dán, i nyní na třetí díl by dáti dobrému mlynáři se mohl a o skrovné outratě opraven býti může [...], potomně vždycky mlynář v svých opravách [...] na svůj groš držeti povinen bude [...], než toliko dříví nákladem J. M. C. zjednáno.“¹⁴

Toušeňský most, postavený brzy po uvedené zprávě, musel záhy čelit povodním. Brandýský purkrabí Zikmund Vanecký z Jemničky popsal 23. března 1565, že voda „mostu toušeňského [...] jedno pole vzala a k tomu břehu utrhla, a na předním

¹⁰ Snad mlýn v Drahelicích u Nymburka, tehdy panství Lysá; příp. mlýn Bašta u Starého Kolína?

¹¹ Mohlo se jednat o Jakuba Koutského z Kostelce. Srov. Roman KOLEK. Čelákovice a Koutští z Kostelce. In *Sto let městského muzea v Čelákovících*. Čelákovice, Městské muzeum, 2004, s. 273–296.

¹² Národní archiv (dále NA), Stará manipulace (dále SM), i. č. 276, sign. B 94/48.

¹³ Beranit – zarážet, např. do země kůly, piloty.

¹⁴ NA, SM, S 195/8.

mostě krytém, splzí¹⁵ a koly pobrala, že jedno zhlaví toliko na dvou kolích se drží, a tak jakž tudy silnice veliká jest, lidé jeti nemohou [...] kdyby šestnácte dubů na koly dáno bylo a 30 borovic“.¹⁶ A 29. června si stěžoval nový purkrabí Jan Lichvice z Lichvic, že se u Toušeně udržují tři mosty „kdež prve prám a přívoz jest bejval“, ale šlechta odmítá platit clo.¹⁷ Ve stejném roce 1565 se přitom vybralo na novém toušeňském mostě cla 73 kop 26 g. (č.), přičemž Čelákovští a Toušenští byli od něj osvobozeni za povinnost pomáhat při jeho opravách (srov. dále).¹⁸

Relativně nedlouho poté, 15. května 1570, odpovídal končící hejtman Vilém z Oppersdorfu k suplice obyvatel městeček Čelákovice a Toušeně ohledně hnaní dobytka přes toušeňský most, že na nový by bylo třeba dříví za 200 kop g. č. a že již „předěšle stav panský a rytířský na tom mostě cla dávati se zbraňovali a celného mnozí bítí a z mostu hoditi chtěli [...] u mě se snaší, aby týž most složen byl, toliko pro živnost těch chudých lidí z městečka Toušimě a Čelákovice, aby mohli pro dříví a seno i s dobytky přes Labe, tento most na jich náklad aby stvrzen a opraven byl, a když by oni buď sena aneb dříví sobě časné svezli, zase aby se zahradilo aneb zavřelo [...]. Neb také strany cla, co se na tom mostě scházelo, to neničko na mostě Brandejským, poněvadž se silnice tudy obrátila, dobře se nahrazuje“.¹⁹

Ve spojení s labskými stavbami v regionu prameny často zmiňují jména tří předběllohorských brandýských měšťanů. Prvním byl stavitel Matteo Borgorelli (též Mates Borgeralis de Castello). Česká komora svolala poté, co „skrže velké povodně mostové mezi Brandejsem a Starým Boleslaví všickni padli“, na 14. června 1566 do Brandýsa komisi, jejímiž členy kromě Borgorelliho byli nejvyšší lovčí Schwendi, hejtman chlumeckého panství, mlynář Jan Vorličný [patrně Jan Aquilinas] a „mistr Andres tesař“.²⁰ Jednalo se hlavně o stavbu inundačního mostu. V následujícím roce 1567, při žádosti o uvolnění prvních 300 kop g. míš., Borgorelli konkretizoval svůj záměr: „most přední i zadní 7 loket šíři míním dělati a prostředek těch starých hatí²¹ míním stavěti 9 loket šíři tu, aby se vozové volně míjeti mohli, a vejšku, tu dělati chci, aby lidé bezpečně, když vody velké sou, jezdit mohli“.²²

¹⁵ Snad synonymum častěji uváděného výrazu „sklep“.

¹⁶ NA, SM, B 94/48.

¹⁷ NA, SM, B 94/58.

¹⁸ SOkA Praha-východ, Archiv města Čelákovice (AMČ), pamětní kniha tzv. s přázkou, fol. 151v, též pamětní kniha z r. 1562, fol. 10.

¹⁹ NA, SM, B 94/48.

²⁰ NA, SM, B 94/48.

²¹ Hráze.

²² NA, SM, B 94/48.

Další komisaři Jáchym ze Švamberka a Jan starší Robmhap ze Suché s císařským stavitelem Bonifanem [patrně B. Wolmut] a „mistrem Voldřichem zedníkem“ [patrně Ulrico Aostalli] po Borgorelliho suplikách do května 1568 zjistili, že musí dělat kamenný most o 3 lokte širší oproti smlouvě a že navíc vydláždil „mezi sklepy“²³ proti podemílání pilířů. Po hejtmanově upřesnění, kam až „při zvodnění Labe vody nejtouž vpadají a vlíhají“, uznali zapotřebí k původně plánovaným 23 „sklepům“, širokým 10 loket, přidat „pro lepší odpad vody sedm sklepův“ (což se patrně nerealizovalo). Zároveň doporučili připlatit Borgorellimu k již smlouvené ceně 1 000 kop g. míš. ještě 100 kop.²⁴

Následující den, 7. května, zhlédli komisaři Toušeň, a opět se tak zachovaly zájímavé nové údaje, že při tamním císařském dvoře dal hejtman zhotovit zcela nový mlýn o dvou kolech, ač tam na Labi byl starý mlýn, který „nějaký Cyprián mlynář“²⁵ drží, jenž ale při povodních byl mimo provoz až několik týdnů. Problémem nového mlýna ovšem podle komise bylo zásobování vodou z potrubí.

Borgorelli 11. července 1568 v česky psané suplice adresované přímo císaři navrhol, že by raději stavěl kamenný most mezi Brandýsem a Starou Boleslaví v místech hatí, kde dříve byly dřevěné mosty; znovu potřeboval po nařízených úpravách navýšit finance. K 17. září 1568 kamenný most do Staré Boleslavi údajně dostavěl, zbývalo jej dodlážit, a 12. ledna 1569 doplnil, „že tejj most zabradel velmi potřebuje, [...] Nebo sem již s mistrem tesařským rozmlouvání jměl, kterejžto od tejjchž zabradel udělání XXX ss g. míti chce“.²⁶ V několika suplikách v roce 1569 Borgorelli žádal o doplatek, konkrétně 100 kop g. č. (k projednaným 500 kopám).

Dne 20. února 1570 Borgorelli sděloval, že při další povodni se zbořilo několik „sklepů“. Snad v téžze roce sepsal hejtman Oppersdorf „Poznamenání některých artykulův, což by se na tom panství Brandejským při mostích, rybnících a březích dělati a opravovati mělo“, v němž uvádí: „Nejprve strany mostu k Starému Boleslavi, [...] již k velké škodě a zkáze přišel, nebo v těch místech, kde se skleповé pobořili, hlubiny se zdělaly a velmi těžce v těch místech gruntové zase zdělání budou [...]. Co se dotýče mostu u Toušimě, kderýž též voda při obou koncích i velký díl břehův pobrala, toliko někderé koli a zhlaví vostalo [...]. Co se dotýče břehův a vzlášťe [!] nad mlejnem brandejským, jakž se voda na dve dělí, břehové velmi nebezpeční jsou a každého roku nemálo se jich ubírá, takže místem velmi se Labe snižuje, z něhož se obávati [...], buď že by se tak Labe přímo na mlejn obrátilo [...], a potom by skrze grunty pánů Vrabských k Dřevčicím šlo, anebo aby ten mlejn na suše nezůstal,

²³ Klenutí, mostní oblouk.

²⁴ NA, SM, B 94/48.

²⁵ Roudnický z Mydlovaru.

²⁶ NA, SM, B 94/48.

ale [...] menším nákladem může ten tok Labe obrácen býti, nežli se břehův hájiti, kdeříž velmi hlubocí jsou.“²⁷

Dne 20. března 1570 si Borgorelli stěžoval na zámeckého důchodního písaře a spoluměšťana Šimona Lifejna, že „štěpnici svou, kteráž pod týmž mostem kameným jest, hradbu z šarholcův²⁸ dělati a podle těch šarholcův proutím vrbovým plot vyplésti, [...] což na velkou škodu témuž mostu a zvláště, že voda spádu pro touž hradbu a plot jmíti nemůže. A za touž příčinou na témž mostu škoda se jest stala a touž hradbu i plot jest vyvrátila a podebrala. A kteroužto hradbu a plot zase jest dotčený [...] udělati dal.“²⁹ Ještě 15. listopadu 1571 potvrzoval tuto stížnost nový hejtman Martin Mamingar, „proti dotčené zahradě písaře důchodního toliko ten jeden sklep jest a v rozvodnění vod aby voda volně odcházeti mohla, [...] poněvadž ten plot blankováním neb šarholci dělán jest, aby připraveno bylo místo, kderé by se odvírali neb přeč odkliditi, kdyžby vody přicházely, mohlo“.

Těsně po údajném datu Borgorellioho smrti hejtman 25. dubna 1572 odpovídal komoře k údajným škodám na brandýském mostě: „jakž léta 1570 skrz veliké povodně na mostu kamenným k Starému Boleslavi se byla nemalá škoda stala, ještě za hejtmanství J. M. pana Viléma Opprstorfa, a někderé sklepy do gruntu pokazila, ale taková škoda minulého roku 71 jest zase udělána [...], a tak jest též dílo před začátkem zimy dokonáno, a od toho času žádné se takové škody nestalo, toliko místem dosti málo v pilířích vápno odpadlo, že pro studenost a čas podzimní dobře zaschnouti nemohlo.“ Zároveň hejtman žádal o pomoc s dovozem („forami“) kamení a písku k vydláždění mostu. Skutečně, 23. června komora rozeslala žádost o takovou pomoc okolním vrchnostem (podobně již 25. června 1567).³⁰

Po Borgorellioho smrti mizí na řadu let i podobné zprávy o stavbách na Labi v regionu. Pozdější záznamy jsou pak spojeny s dalšími dvěma staviteli, Viktorinem Houserem³¹

²⁷ NA, SM, B 94/48.

²⁸ Termín se v pramenech vyskytl vícekrát, pravděpodobně ve významu trámy, někdy s dobovým českým překladem „tesy“ nebo „trhanice“. Německy Schar – hromada klád stejné délky, jež jsou připraveny k vázání voru. Srov. Eugen RIPPL. Z plavecké (vorařské) češtiny. *Naše řeč*, 1934, s. 65–75, 97–105, a Božena ZIMOVOVÁ. Vorařský slang v řeči starého Podskalí. *Naše řeč*, 1957, s. 80–93.

²⁹ NA, SM, B 94/48. Srov. spor Schwendiho s Lifejnem r. 1565, Václav PEŠÁK. Z dějin lesního hospodářství v Čechách v druhé polovici XVI. století. *Časopis pro dějiny venkova*, 1931, s. 47.

³⁰ NA, SM, B 94/48.

³¹ Josef M. JAKUBIČKA. *Viktorin Houser*. Ročenka Okresní jednoty musejní v Brandýse nad Labem, 1936, s. 13–19.

a Ettorem de Vaccani, pocházejícím údajně z Porlezzy u Lugana jako Borgorelli. Nejprve se týkaly nového mostu u Byšiček.

Dne 23. února 1589 sdělovali přerovský hejtman Michael Albrecht z Šentalu a brandýský Jan Cingulín Podvinský z Opočna: „Poručení Vašich milostí strany díla nového mostu na panství Přerovském [...], abychom k témuž mostu sjeli a od něho, Viktoryna mlynáře, takové dílo spatříc a přijmouc, co by mu tu za práci jeho dáno býti mělo, pošacovali [...] tak jsme učinili a dnešního dne takové dílo téhož mostu nového spatřili, o kterémž jináče nemůže se říci, nežli že jest dílem mistrovským. Ale poněvadž mimo něho, Viktoryna mlynáře, jiným dělníkům na den jest se platilo, jemu jak by placeno býti mělo, jináče jsme u sebe najíti nemohli, nežli podle vyhledání z register, [...] jak dlouho se jest takový most dělal, našli jsme toho všeho, a té práce jeho sedumdesát a sedum týhodnův. Počítajíc mu každého týhodne na osobu jeho po I ss XV g. č. A poněvadž koně k odjezdům svým opotřebí i jináče jest jmiti musil, outraty na kůň na pomoc po X g. č., a na nádobí železné, kderéhož jest při témž s mnoho tesaři nemálo potřebovati musil, XVI ss g. č. A za dva hevery a za provazy šeladkami dlouhý, což vše se spotřebovalo, XII ss g. č. Čehož všeho učiní I^c XXXVII ss V g. č., jemu že by pasírováno býti mohlo, naše zdání jest.“

Houserova nedatovaná, těsně předcházející suplika vrchnímu hejtmanovi komorních panství osvětluje zajímavě tehdejší způsob takových staveb: „kterak sem na jisté [...] poručení most nový dřevěný přes Labe u Byšiček,³² na gruntech a panství Přerovskému [...] náležitých, léta pominulého LXXXV stavěti začal. A poněvadž dříví příhodného tu tak blízko nikdež se nenalézalo, hned ve čtvrtek po sv. Kateřině téhož léta [28. listopadu 1585] na lesy na panství Pardubské i potom několikrát jezditi, a jak při vyhledávání, tak roubení i přetesávání téhož dříví, aby se snáze plavit mohlo, každou jízdu několik dní s dělníky tam trvati, ano, také jsouce v službě při mlejně brandejským, jiného mlynáře postaviti, a pro dohlídnutí ke všem těm tak roztržitým věcem a dílům (zvláště pak, poněvadž mezitím i mlejny kostelecké se předělávaly), koník sobě koupiti sem musil. Avšak žádné smlouvy o též dílo [...] se mnou nikdá učiněno nebylo [...] I vybral sem zatím pomalu pro vychování sebe a na náklad všelikého nádobí od písaře důchodního na Brandejse XXIII ss g. č., a od písaře obročního pro koník svůj XXI str[ychů] ovsu, též od písaře důchodního na Přerově LXV ss g. č. do oučtu [...] I poněvadž pak též dílo toho mostu, kteráž téměř za dvě léta trvalo, souc ode mě [...] dosti dávno [...] dokonáno, skrze žádného až posavad se nepřijímá, a já [...] nemálo [...] sem vynaložil, [...] živnušku také svou nemálo obmeskávaže, za tou příčinou [...] dosti mnoho se vdlužiti musil.“³³

³² Srov. Karla MOTYKOVÁ. Pozůstatek středověkého kamenného mostu v Byšičkách (Lysá nad Labem, okr. Nymburk). *Archeologie ve středních Čechách*, 14, 2010, č. 2, s. 875–881.

³³ NA, SM, B 94/48.

Komora nařídila 26. května 1589 přerovskému hejtmanovi: „Co se pak dubí na bárky³⁴ k novému mostu u vsi Byšiček dotýče, srozumíváme tomu z psaní [...] forštmistra trutnovského, že by na veliký náklad k Labi se dopraviti a k plavení přihotovit muselo, i poněvadž zprávu činí, že paní Salomena Rašínová z Val[d]štejna a na Dobrovanech [Doubravany], na statku sirotčím [Bílá] Třemešná, nedaleko města Dvoru [Králové] ležícím, duby i jiného dříví suchého dostatek jmá a nedaleko Labe se nachází, z té příčiny poroučíme Vám, abyšte se s Viktorynem Houserem mlynářem k dotčené paní [...] vypravili [...] aby takové dříví ještě tohoto léta včasné dolů se splavilo a ty bárky před dříví ledu zhotoveny býti mohly.“³⁵

Houser musel platit za respektovaného odborníka, komora si od něj v r. 1590 vyžádala též odhad na stavbu mostu ve vzdálenějším Týnci nad Labem na zmíněném pardubickém panství.³⁶ Pozornost se pak musela soustředit opět na brandýské přemostění. Purkrabí Václav Čelakovský z Knírova oznamoval 9. července 1590: „co se mostu brandejského přes Labe dotejče, kterak ten již velmi zpustlej a téměř všecken na oboření jest, takže netoliko s velikými náklady, ale ani s lehkými vozy přes něj nebezpečno jeti jest, a kdyby J. M. císařská, poněvadž tudy nejvíce přes most na projíždky jezdívati ráčí, a nětco J. M. se přitrefilo, nevím, jak by potom za to odpovídáno bylo [...] I to také V. M. za pravdu pověděti mohu, by se pak i tak nákladně opravovati měl, tehdy nemnoho menší náklad naň bude, jakoby se vnově stavěti dal, na jez i přijíti musí, protože koly pod ním všeckny od vody sežraný, polštáře, trámy a jiné potřeby zpráchnivělý a shnilý jsou.“³⁷

V lednu 1592 komora poručila správci panství Janovi Černoorskému k opravě brandýského mostu: „abyste ihned Viktoryna Hausera ku panu Václavovi Chotkovi, J. M. C. hejtmanu panství Pardubského, vypravili. Ten mu [...] nápomocen bude, kde by se příhodné dříví [...] vyhledati, stržiti a jak dolů dopraviti mělo, kderěz když dostanete, dotčenej most, jestliže by se vždy nový dělati dáti neměl, tak opravití dejte, aby neflikován, než bytedlně udělán byl a J. M. C. po něm bezpečně jezdití moci ráčil.“ V dubnu následovalo další nařízení Černoorskému, aby kvůli dubům na opravu brandýského mostu vypravil Housera tentokrát do trutnovských lesů.³⁸

Houser přitom v červnu 1592 připomínal komoře (podobně jako dříve Borgorelli): „zvláště teď stavením mostu kosteleckého [...] i poněvadž ještě při jezích kosteleckých a druhého mostu nemalého opatření potřebovati se bude [...] žádám,

³⁴ Potopený základový rošt.

³⁵ NA, SM, B94/122.

³⁶ NA, SM, P 70/5 a P 70/58.

³⁷ NA, SM, B 94/48.

³⁸ NA, SM, B 94/48.

že povážíc velmi chatrnýho platu ročního, totiž XVIII ss [g.] míš., kterejž mlynáři při mlejních brandejských nařízen jest, [...] tajiti nemohu, že když sem ještě bez manželky, za dobré paměti pana Martina Mamingara, v týchž mlejních za mlynáře předního sloužil, a nějaká stavení podobná se nahodila, pro vyměření toho a k tomu dohlídání a čeládky i na nádobí spravení, dáváno mi bylo na tejden I ss g. č. [...] Nad to vejše vykrmívalo se přes LX vepřův za rok při mlejních, dvacátý mlynáři náležel“.³⁹

Dne 20. července 1592 musela komora urgovat zmíněného pardubického hejtmána Václava Chotka z Chotkova o dříví k brandýskému mostu: „ráčili sme Tobě, ještě za spravování panství Brandejského poctivého Jana Černoorského, poručiti, aby dříví to dubové, které pro opravu mostu brandejského skrze Tebe a Viktoryna Hausera, mlynáře našeho brandejského, skoupeno a na vodu k Labi dopraveno jest, bez peněz dolů propustil, a jakýkoli náklad na ně aby sobě písař důchodní pardubský v pořádný příjem uvedl, a zase u vydání v takové Brandejského panství potřebě položil [...] Ale zprávu nám dává nynější správce panství Brandejského, poctivý Simeon Radlfester z Vildrštorku, že by takového dubí až dosavad nepropustil [...] i poněvadž se ho netoliko k dotčenému mostu, ale také i mlejňův brandejského a kosteleckého velmi pilně potřebuje [...] protož tobě poroučíme, aby netoliko výš oznámené dubí, pokudž ještě vody na Labi mírné jsou, bez peněz propustil a k Brandejsu dolů splaviti dal, ale nad to ještě čtyry kopy kmenův takového dubí, jakž jest Viktoryn Hauser zprávu dal, podtíti a ku plavbě zhotoviti poručil.“⁴⁰ Jak bylo nakonec dříví využito, následuje níže k roku 1599.

V předjaří 1595 zasáhla Brandýs další katastrofální povodeň. Hejtmán Šimon Redlfester z Vilderstorku popsal komoře škody nejprve 17. března: „kterak tuto noc velice mnoho vody přibýlo, ješto sme se nadáli, že by již pomalu zapadati jměla. Nevím, zdali sou se nahoře jací rybníkové strhli, čili tak sněhové v těch horách se pohnuli, neb již z mostu brandejského rukou se voda dosáhnouti může, však most předce ještě stojí [...] Mlejnu toho starého již po kusu ubývá, bude-li jej tak dlouho podplakovati, padne brzo, dám jej předce pomalu bořiti a stroje do toho pustého mlejnce pod Vrabí voziti [...] Rybárny mi taky veliký kus a téměř všecku světnici porazila. Nevím, jak dříví plavecký ohájíme, kteréhož lépe než za dva tisíce kop

³⁹ NA, SM, B 94/48. Houser pak v září 1593 psal opět komoře, „kterak jest mu na onen čas pan Václav Čelakovský, J. M. C. purkrabě na Brandejse, na poručení Vašich milostí se mnou o to, abych službu při zámku Brandejse, netoliko jakž prve po mnohá léta při mlejních, ale za příčinou jinejch velkých a platných díl a stavení mostův, též potom i týchž mlejňův, kteříž čím dále, vždy k většící sešlosti přicházejí, ujal, obšírné jednání měl... to sem... k sobě přijíti se uvolil.“ NA, SM, B 94/124.

⁴⁰ NA, SM, B 94/48.

míš. pospolu na hromadách mám. V pivovaře, kdež plav vody jest pod pánví, takže se vařiti nemůže [...] Most dlouhej kamennej, kterej až k Staré Boleslavi jde, již také počíná podmílati a podplakovati [...] Co sem dal koly bítí k jímání vody pro to nové stavení, to mi všecko zase porazila.“ Výmluvná je další hejtmanova zpráva: „v sobotu jminulou [18. března] vždy víc a víc vody přibejvalo, takže již v neděli voda na mostě brandejským stála, a potom téhož dne mezi 4. a 5. hodinou po poledni tak veliký vítr přišel, ten most převrhl a převrátil, právě vprostřed, takže ho z každé strany asi za 20 neb 30 loket zůstalo, a veprostřed asi za 60 loket aneb víc se obořilo a s vodou dolů ušlo. Dříví všecko, co ho na haldách bylo, (k víře nepodobné) sem i tam roznosila [...] dnes upadá. A tak za několik drahně set kop škody zdělala [...] žádný rozum lidský ani síla tu postatčiti nemohla, aby se brániti mohlo.“⁴¹

Nový brandýský hejtman Kašpar z Milštejna reagoval 24. března 1597 na Houserovy spisy o pracích na kosteleckém jezu a u brandýského mlýna: „Co se žádosti jeho, aby mu od pažení břehu a dělání slupí při jezu kosteleckém zaplaceno bylo, dotejče, [...] a písař důchodní mě zprávu dává, že jemu mimo těch VIII ss. g. českých nic více na to dáno není, vidí mi se za slušné, aby se mu zase ten náklad navrátil, však kdyžby nejprve to dílo od přísežných mlynářův prošacováno bylo [...] Co se mlejna brandejského dotejče, že by ta zeď břehová, kteráž z druhé strany od celný proti starým povodníkům stojí, kdyby na ty mlejny se voda pustiti měla, s těžkostí ostála, nebo žádného rumu za ní není, a mostek, přes kterýž se okolo mlejna jezdití bude, také na ni se klenouti má [...] Poněvadž pak na ten čas z stavení těch povodníkův pro nedostatky mnohých potřeb sjíti musí [...] k zdání jeho Viktoryna Hausera přistupuji, aby se na ten čas ten břeh za tou zdí kolím vybil a rumem zavezl [...] ti pak žlabové nad tou zdí také by zdělání bejti mohli [...] Než aby ten starej nynější povodník na ně přenešen bejti jměl, za věc nepotřebnou bejti poznávám [...] A také dříví téměř žádného před rukama, ani lonského roku na horách Trutnovských jedné kopy kmenův zamluveno není [...] žádám, co se ještě klenutí toho mostu dotejče pod mlejnem brandejským, aby tohoto roku z toho sjíti mohlo, neb rozvrhl sem to s Hektorem,⁴² že do 5000 štukového kamene na něj bejti musí.“⁴³

V té době se patrně hlavní starostí stala stavba kamenného mostu přes odtokový kanál od podzámeckého mlýna. Tak 10. listopadu 1597 psal hejtman komoře: „Za jakou byste příčinou Viktorynovi Hauserovi, mlynáři, mostu přes Labe pod zámek Brandejsem, vedle rozvržení jeho, dodělati projednati dopustiti neráčili,

⁴¹ NA, SM, B 94/14. Patrně šlo o dřevěnou část přemostění, přes hlavní koryto Labe.

⁴² Ettore de Vaccani.

⁴³ NA, SM, B 94/124. Zmiňovaná, jinak výborná studie KORČÁKOVÁ-PEŠTA na s. 34 cituje zprávu hejtmána údajně až ze 17. 3. 1603, uvádějící odhad jen „do 500 štukového kamene“ s odkazem NA, SM, B 94/48/II; snad jde o zaměněnou citaci pramenů.

nýbrž k spatření a rozvržení toho nákladu Matese Jana, tesaře při hradě Pražském, vyslati ráčili, z psaní V. M. sem porozuměl. A když jest ke mě na Brandejs tejš Mates Jan, tesař, se vypravil, jemu sem ty všechny příležitosti a potřeby [...] ukázal. [...] oznámil sem mu, aby to v pořádný spis uvedl.“⁴⁴

V květnu 1599 týž hejtman žádal o vyslání komorního komisaře a zároveň si stěžoval na zkažení dříví, tak urgovaného před šesti lety: „mostu, ten ačkoliv nyní zase tak opraven jest, že se přes něj jezdit může, ale když naň ledy přijdou, opět ty kozy poberou, a tak každý rok se dítí bude, dokud se, jak náleží, neudělá. Nebo dříví k němu zhotovené a již i ode dvou let sroubené na hromadě leží a hnije, ježto podobného a tak dlouhého dubí zde na panství nikdež dostati se nemůže a toto na onen čas z panství Pardubského před lety pěti neb šesti k tomu naschvál splaveno.“ Zároveň se dozvídáme, že zásadní problém s tzv. povodníky nebyl stále vyřešen: „ty tak na velikou škodu nedodělané zůstávají, nebo jak málo vody na Labi přibude, tehdy se mlejny státi musí [...] roku jminulého více se ním stálo, než mlelo.“⁴⁵

Houserova suplika hejtmanovi z května 1603 uvádí komplikace při dostavbě nového mostu: „abych já s Hectorem Vlachim to zase rozebrali a znovu předělali, jak on od kamene své dílo, tak i já od dřeva [...] v čemž jsme se tak poslušně zachovali, jeden každý z nás pracujíc, pokudž čas pro velikost vody postačoval, ten most, děkuji Bohu, na větším díle již rozebrali [...] Jakž teď [...] vody zapadnou a teplými časy vody se zahřejí, aby lidi do nich jítí mohli, k tomu dílu se přistoupí. A poněvadž k tomu dílu dubového dříví na koli i od jiného dříví nemálo potřebovati se bude, též i od štukoví prostého k vydláždění pod mosty pro lepší bezpečnost a stálost, aby snad i po časích též k tomu nepřišlo, poněvadž voda divný svý právo má, v jednom místě bere, v druhým přidává a zanáší, poněvadž pak to dílo opatření rychlého potřebuje a nemálo při tom čeládky býti musí, nemaje odkud na zaplacení té čeládky peněz bráti, nebo jsem prve při stavení toho mlejna a dělání jiných děl přes tři sta a čtyřdceť kop groš. českých v škodu vešel [...] Však jakkoliv aby tím dílo toto zamezováno nebylo, [...] při Vaší milosti toho s ponížeností pokorně vyhledávám a prosím, že se ráčíte [...] za mě přimluviti, aby mi k té potřebě důležité dvě stě kop grošův českých propuštěno bylo na ten dluh zadržely.“⁴⁶ Z následné komunikace vyplývá, že dostavbu mostu komplikovaly též spory mezi Houserem a Vaccanim. Oba se přitom stali členy brandýské městské rady, Vaccani r. 1597, Houser pak v letech 1603–1612.

V červenci 1603 byla svolána další komise ke kontrole nového kamenného mostu u brandýského mlýna, v září nařídila komora vyslat starší přísežné mlynáře na

⁴⁴ NA, SM, B 94/48.

⁴⁵ NA, SM, B 94/16.

⁴⁶ NA, SM, B 94/60.

Houserem vyžádanou kontrolu postaveného „sklepu“ kamenného mostu.⁴⁷ Dne 10. října hejtman Zikmund Měsíček z Výškova po urgenci zajištění kamene a vápna k dokončení stavby zbořeného brandýského mostu rozhořčeně sděloval komoře, že nesehnal pouze vápno: „avšak již před čtyřma dny takové vápno svezeno [...] jest, k kterémužto dílu Hektor zedník [...] ani se od dávný chvíle na Brandejs ne-nachází, takže [...] jej sem jinýmu zedníku vyhasiti dáti musil [...] i toho netajím, že na celý grunt dřevený, od Viktoryna Hausera vybitý, kamene nezakládá, nýbrž nic víceji a šířeji, nežli jak prve tak i nyní zed vyhnati chce [...] a také jakž začal kámen na rošty klásti, [...] dosti malé, špatné a skrovné štučky klade, jakž pak ti zedníci, kteříž od něho to dílo předešle projednali, v tom se, že sou nikdy takového ničemného díla, kteréž on Hector tak jmíti chce, dělati neviděli.“⁴⁸

Dobrozdání z komorní „buchhalterie“⁴⁹ z 16. května 1599 o potřebných stavebních opravách na brandýském panství mezitím doporučovalo i další práce na Labi: „sklepy mostu kamenného [...] zase zadlážditi [...] Most přední u Toušeně krytý, na tom jest střecha velmi sešlá [...] jest potřebí zjara všecken krov na něm znovu pobíti [...] Břehy okolo Labe, jak pod jezem brandejským a pilou, tak nad jezem, vody velké minulého roku velmi potrhaly, ti musejí se zase kolím obíti a rummy, kamením, též vrbinami vyklásti a zaplniti, jináč by se dokonce okolo pily voda protrhla a pila by na vostrově zůstala. Obzvláště také jest potřebí, aby se v jednom místě, slove V Hoští, za čihadlem J. M. C., Labe jinudy protrhlo skrze tůň, k čemuž místa dosti příhodná a tůně jsou, že se skrovným nákladem protrhnouti moci bude, nebo voda, jak již málo na Labi přibývá, přes břehy proti Staré Boleslavi (kdež V Křížkách slove) se přebývá a je velmi trhá, kteříž prve velmi holí jsou, [...] a kdyby se toho nebránilo, v malém čase mohlo by se Labe k Boleslavi protrhnouti, takže by se na veliký náklad zase zadělati nemohlo a mlejn brandejský snad by zatím na suše zůstati musil [...] Což vše mlynářům přisežním, zvláště Sixtovi, [...] ukazováno bylo a oni k tomu přistupovali.“⁵⁰ Zpráva správce panství Václava Lifejna z 15. ledna 1602 pak informuje o následcích novoroční povodně: „Poněvadž pak až posavad voda na Labi velká jest a z břehův všudy vystoupila, po luzích a lukách se rozlila, jaká by škoda buď na jezích neb mostích se stala, ještě dokonale věděti nemohu [...] se ve mlejně brandejským, kosteleckým, s kterýmiž se již dvě neděle pro velikost vody stojí, dělati nemůže.“⁵¹

⁴⁷ NA, SM, B 94/48.

⁴⁸ NA, SM, B 94/48.

⁴⁹ Účtárna.

⁵⁰ NA, SM, B 94/16.

⁵¹ NA, SM, B 94/104.

V Houserově nedatovaném přehledu jím realizovaných oprav a prací na vodních dílech na Labi a nákladů na ně (snad z r. 1603) jsou zajímavé např. odstavce:

„Za dříví splavní, které mi u Toušeně vzato a na větším díle v pivovaře spotřebováno, 30 ss g. č.⁵²

Na poručení pana Jana staršího Habartického,⁵³ chtěl mi pán pojednati dříví splavní vytahati ven z vody, udělal sem k tomu lehy, jiné dříví odvaloval, vydal sem na to tesařům 8 po 5 g. č. po 1 ½ dni, 1 ss g. č., beraníkům 12 po 1 ½ dni po 4 g. č., 1 ss 12 g. č. učiní.

Více od pěti let při vedení vody pacholika sem choval, na teyden po 8 g. č. sem jemu platil, učiní 34 ss 40 g. č.

Těž přes tři léta v pojezdích J. M. C. chystaje dříví k novému mlejnu a mostu, žádného platu sem neměl, avšak v tom živnost svou jsem mrhal.⁵⁴

Nicméně byl stárnoucí Houser byl na 30. prosince 1611 předvolán ke komoře, kvůli nesrovnalostem ve výši 579 kop g. č. Naopak sám uplatňoval pohledávky ve výši 868 kop. Výsledkem jednání bylo Houserovo, že se zřekl nároků a měl doplatit 50 kop g. míš. při sv. Jiří 1612 a dokončit obroubení a žlaby u mlýna. Houser v následujícím roce 1612 zemřel.⁵⁵

S opravami a údržbou mostů souvisí repliky čelákovických měšťanů na nátlak brandýských hejtmanů, resp. České komory, donutit je po třicetileté válce k robotám nebo tzv. fúrám navíc (nad povinnost opravování toušeňského předního mostu, za osvobození od cla), např. při obnově brandýského mostu (1640–1641), potom v letech 1663–1664 při obnově hlavního toušeňského mostu (též zničeného na jaře 1640 Švédy) i k opravám čelákovického jezu.

Tak se čelákovická obec ohradila proti hejtmanovu příkazu z 6. ledna 1663 o vyslání 12 pacholků („beraníků“) k opravě Toušeňského mostu. Poté, co komora do 7. února „přitvrdila“, že příslušný list (z r. 1562) „jen toliko na cla dávání zní“, se představitelé městečka v následném „memoriálu“ bránili, „předně, že při městys Toušeni od starodávna most žádný nebyl, ale toliko přívoz. Však nicméně Přední most, kudy prve Labe chodívalo pod strání, což nyní Staré Labe se jmenuje, jest byl a my při témž mostě hatě napravovati jsme pomáhali.“⁵⁶ Komora jim dala za pravdu

⁵² Podobně bylo dříve vzato dříví J. Károvi, viz dále.

⁵³ Hejtman brandýského panství patrně v letech 1596–1597.

⁵⁴ NA, SM, B 94/60.

⁵⁵ V městské pamětní knize je opsáno „Propuštění Viktorina Housera z nedostatkův, kteréž jemu od buchalterie zřízené Komory v království Českém na stavení nového mlejna pod zámkem Brandejsem byly vystavený“. SOKA Praha-východ, AMB, pamětní kniha II., fol. 198r.

⁵⁶ SOKA Praha-východ, AMČ, radní manuál 1659–1663, fol. 181–189.

v nařízení hejtmanovi z 5. dubna: „že byste jim při nynějším stavění mostu Toušenského [...] zároveň s obcí Toušenskou beranění v robotě ukládati měli, sobě stěžují [...] aby i nyní při předešlém starobylém robotování, při nějakým předním mostě hatí spravovati a ke mlejnu šelakovskému dříví voziti povinni byli, zůstaveni býti mohli, žádají. I ačkoliv v poslednějším obnoveném urburu to, že obyvatelé Šelakovští s Toušimskými povinni jsou při mostě robotovati, obsaženo jest [...] Poněvadž však naproti tomu v naddotknutém urburu, jaké by to roboty vlastně byly a jak dalece rozuměné býti měly, specifikace doloženo není, k tomu také dle zprávy [...] od Vás [...] pod datum 23. Februarii učiněné, oni Šelakovští před Vámi desíti svědky to, že jsou od devadesáti let k témuž hlavnímu mostu, mimo opravování předního mostku a hatí, od žádného hejtmana robotami potahování nebyli, prokázali [...] Pročež [...] Vám poroučíme, abyste Šelakovské [...] dáleji k beranění nepotahovali, nýbrž při naddotknutém forování a vožení dříví dle starobylého způsobu zanechali.“⁵⁷ V červnu 1663 připomínal hejtman povinnosti dopravy (forování) dříví k „Zadnímu“ toušeňskému mostu (40 dubových kmenů) a k jezu při čelákovickém mlýně (60 kmenů).⁵⁸

Znovu se obec bránila v únoru 1664, dokonce s odkazem na „privilegium“ Bohunka z Klinštejna z r. 1456: „Psaní J. M. hejtmanu Brandejskému v příčině dříví velkého k mlejnu J. M. C. Šelakovskému ze dne 3. II. 1664 jsme dostali, abychom dříví velkého jistý počet kmenů z lesů J. M. C. ke mlejnu odvoziti hleděli, [...] oznamujeme, vynacházejíce se [...] i jinší, kteří předešle ty mlejny stavěli, [...] že jsme nikdy takového dříví nebrali k jezům.“ Hejtman Jiří Mařan Bohdanecký z Hodkova nakonec ustoupil: „jmenovaný J. M. C. p. hejtman [...] i naddotčené pány off[iciry] (při něm sloužící na panství) dotázku tuto, zdaliž kdy prve obec Šelakovská aneb sousedé z ní [...] k svážení dříví na mlejn potahování byli, učiniti jest ráčil, na kterouž mu, že dobře toho povědomi jsou, když týž mlejn stavěn byl, však obec Šelákovická že ani jednou řudou k témuž stavení potahována nebyla [...] tak jest týž J. M. C. p. hejtman zavřítí ráčil: páni šelakovští, [...] i já vás k nebyvalé věci potahovati nechci a nebudu [...] Stalo se d. 11. Februarii Anno 1664.“⁵⁹

Podobně byli povinni poddaní na panství Lysá, kteří měli koně, vozit bezplatně kamení a dříví k opravám jezů a břehů při litolském mlýně, ostatní pak museli pomáhat při stavbách mlýna i na mostě (za 5 denárů denně).⁶⁰

⁵⁷ SOKA Praha-východ, AMČ, pamětní kniha 1562–1832, fol. 35.

⁵⁸ SOKA Praha-východ, AMČ, radní manuál 1663–1666, fol. 60–61.

⁵⁹ SOKA Praha-východ, AMČ, radní manuál 1663–1666, fol. 75–78.

⁶⁰ František OTRUBA. *Paměti města Lysé n. L., panství lysského a vesnic okolních*. Lysá nad Labem, 1898, s. 70.

Co se týká **mlýnů**, na toku Labe po sobě následovaly v rámci brandýského panství mlýn v Čelákovících, v Toušeni, v Brandýse velký Podzámecký a pilský,⁶¹ nakonec mlýn v Kostelci. Jednalo se zpravidla o mlýny vrchnostenské, které byly pronajímány, kromě toušeňského, jenž byl v r. 1556 odprodán od panství Cypriánovi Roudnickému z Mydlovaru, ale do r. 1700 byl připojen zpět. Mlýn v Čelákovících naopak připadl komoře až od začátku 17. století, zatímco dříve byl často se sousední tvrzí ve vlastnictví šlechty.

Do šlejfirny (brusírny) při podzámeckém mlýně v Brandýse se před třicetiletou válkou dovážely drahokamy – patrně od Jizery (vlévala se do Labe u Toušeně), po níž se též plavilo dříví z Jizerských hor, ale urbář z r. 1651 uvádí, že „byla obrácena k pulerování kamení drahého, kteréž se J. M. C. z hor Trutnovských vozívalo“.⁶²

S mlýny úzce související **jezy** byly rovněž v Čelákovících, Toušeni a Brandýse. Hlavně o propustnost nebo výšku jezů vedli mlynáři spory jednak s plavci, dále docházelo od vysokých jezů ke škodám na polích. Z r. 1523 je tak zdokumentován spor známého Jana Paška z Vratu na Toušeni s Kunrátem Krajířem na Brandýse o výšku brandýského jezu, jenž toušeňskému mlýnu zdržoval spád vody.⁶³ O výšku jezu v Semicích na přerovském panství vedli spor v letech 1589–1591 správce lyského panství Václav Zálužský z Ostroskal s přerovským hejtmanem, když litolští rybáři zbořili jeho zvýšení, provedené pro zajištění dostatku vody k přerovským haltýřům i mlýnu.⁶⁴

Z ledna 1611 pochází podrobná zpráva o nových vratech u toušeňského jezu, pořízených za 117 kop g. č. na náklad komorního panství. Tamní mlynářka Kateřina Škopková (rozená Roudnická z Mydlovaru) byla pak povinna financovat jejich provoz pro volné plavení dříví.⁶⁵

Údaje o poškození a opravách jezů během třicetileté války obsahují zprávy brandýského hejtmana Václava Jindřicha Dejma ze Stříteže, sídlícího po zničení Brandýsa Švédy v Přerově: „Zpráva, co kde na panstvích J. M. C. Brandejském, Přerovském a Kaunickém po odtažení nepřítelů v létu 1640 až do 28. dne Februarii A[nno] 1641 zase spraveno. [...] Prám, kterež rozbořen byl, vnově zase předělán [...] Jez u Čelakovic, kterež v tom novém díle velmi vybitej, a ten opukovej kámen vyplaknutej, a v tý strži nebezpečný byl, zase napraven a až po vrata kamenem zase dobře vyplněn jest. Jez Velkej náhon u Čelakovic, z oné strany Labe, kde hrubě od břehu, nebezpečný a na stržení byl, zase spravěn, dvoje vokřídli u něho uděláno, kolím obito,

⁶¹ Srov. PRÁŠEK. *Brandejs*, I, s. 313–318.

⁶² SOA v Praze, Vs Brandýs, urbář (1651), i. č. 5931, fol. 14r; PRÁŠEK. *Brandejs*, I, s. 245.

⁶³ *Archiv český*, 28, 1912, s. 280; PRÁŠEK. *Brandejs nad Labem*, III., s. 10.

⁶⁴ NA, SM, B 94/126.

⁶⁵ NA, SM, B 94/33. Srov. Jan KRÁLÍK. *Lázně Toušeň v listinách a kronikách*. Lázně Toušeň, 2002.

kamenem a jílem, i díl jezu zavezeno a ubezpečeno jest.⁶⁶ Další Dejмова zpráva ze 14. srpna 1643 uvádí: „Na vodách pak, o čemž se v též zprávě zmínky nečiní, velké zkázy na jezích jsou, [...] jsouce dva kostelecký stržený a semický v létu 1639, když nepřítel v Brandejse ležel, od vody dokonce vzatý. Brandejského díl podělati, a k dopravení jeho a udělání dvouh hranic, u povodníku jedný a při mlejně u strany, slove Český, druhé, přes šest kop kmenů dříví otesati a přiřítovati sem dal. Takové dříví všecko, zapálivše se trávy od mostu, přes který armada J. M. C. u Toušeně přešla a po přemarsířování jej spálila, v lesích shořelo. Takže nyní týž jez, jsouce hrubě porušený a vyplaknutý, v velikém nebezpečenství pozůstává, na nějž zase znovu dříví tesati. A nestane-li se nějaké vojenské překážky a s forama dostačiti motci budu, na podzim jej spravovati dám [...] však majíce potahů velmi namále.“⁶⁷

Hned po válce, v květnu 1649, hejtman Dejm zaslal komoře odhad nákladů na opravu brandýského a obou čelákovických jezů, poškozených ledem a velkou vodou, zpracovaný s pomocí brandýského mlynáře Jana Antoše a čelákovického mlynáře Václava Zelenovského.⁶⁸

Nejen v souvislosti s jezy se vyskytují zprávy o následcích povodní, některé již citované výše. Brandýský měšťan (a r. 1627 primas) Jan Pelikán Hostounský prosil r. 1629: „nemaje já k svému gruntu pohořalému nižádných dědičných rolí, [...] mimo jedný louky, V Hluchově slove, při Labi J. M. C. ležící, [...] nyní skrze prudkost vody rok po roce podbívána a krmi ledův i plavbou dříví po Labi, s břehy odpíráním roztrhána jsouce, tohoto roku jminulého 1628 všeckna dokonce z gruntu na mizinu a vniveč obrácena [...] však z druhý strany vody Labe, ostrovu a lesu J. M. C. k užitku přibylé jest, tak jakž z příležitího vysvědčení lidí [...] stavu rytířského milostivě vyrozuměti ráčíte. V kteréžto příčině, že [...] mě místo též louky [...] kusem roli vorné [...] odměniti anebo ouroku, do důchodův J. M. C. každoročně 22 g. 6 d. č. z téhož spáleníště mého vycházejícího, [...] osvoboditi ráčili, [...] prosím.“ Brandýský hejtman se však k žádosti 9. listopadu vyjádřil zamítavě.⁶⁹ Úspěšnější byl později s odškodněním za znehodnocenou louku brandýský děkan. „Tak jakož od J. M. C. komory Český z prostředku Král. kom. buchhalterije a pražských přísežných mlynářův [...] komisi léta Páně 1703, za příčinou téhož nad zdejším jezem tehdáž do starého toku se protrhnouti chtícího Labe, vyslaná, od týž velké nebezpečenství, že by nynější tok Labe do starého běhu u strouhy k Boleslavský tím se drátí a tudý zdejší mlejny snadno na suchu postaveny býti mohly, spatřeno následovně [...] aby nový tok vedle a skrze k zdejšímu děkanství patřící louka [...],

⁶⁶ NA, SM, B 94/16; dále připojen hejtmanův odhad dalších nutných nákladů.

⁶⁷ NA, SM, B 94/16.

⁶⁸ NA, SM, B 94/60.

⁶⁹ NA, SM, B 94/27.

jemu ale k vynahrazení téhož dílu skrze ten nový canal pokažené louky dva vozy sena z panských luk, dokavad by jemu jiná louka se nevykázala, ročně dávatí.“ Nakonec byla 23. února 1725 dojednána na zámku výměna děkanské louky za jinou panskou.⁷⁰

Plavení, skladování a obchod s dřívím

Skladování dříví bylo jedním z hlavních problémů, jimž byly věnovány „Artikulové svolení obecního“ z března 1582, přijaté necelého půl roku po povýšení Brandýsa na město: „2. Jakož se nemalý neřád nachází z strany skládání dříví, jak v místech nepřiležitých na obci, zvláště u pivovaru, tak i u sousedův, v čemž vši obci [...] na velikém nebezpečenství jest [...] A protož předkem co se kladení dříví u pivovaru dotýče, tu aby žádný z nákladníkův u pivovaru, ani v té ulici [...] mimo na jeden var dříví neskládal [...] Místa se k tomu ukazují [...] V jiných ulicích ani v domích [...] pivovarského ani jiného dříví žádnej aby neskládal. Při tom artykuli co se dotýče dříví k palivu, tu se spatruje, kderak mnozí [...] je v místech těsných, nepřiležitých k stavení a gruntům jiných sousedův na škodu a ublížení jim skládají [...] Určeno, aby také řád dobrý zachován byl, kdož toho potřebují, [...] díl sobě při domě bez ublížení jiného nechati, ostatek za město v místa napřed oznámená aneb do zahrady své vyvézti.“⁷¹

Spotřeba stavebního dříví stoupala např. při postupné obnově obcí po třicetileté válce, nebo nárazově po větších požárech (např. v Brandýse r. 1551, 1615, 11. března 1659; v Čelákovících r. 1719).

Některé záznamy dokládají, že na Brandýsku se samozřejmě spotřebovávalo, byť asi zpravidla nešlo o cílenou těžbu, dřevo z místních velkých lesů na pravém břehu Labe, ať už patřících brandýskému panství,⁷² nebo i staroboleslavské kapitule. Např.

⁷⁰ Děkanský úřad Brandýs nad Labem, kronika, fol. 33r–v, nedokončený opis smlouvy, ale zachován též její originál v AMB; srov. PRÁŠEK. *Brandejs*, I., s. 8.

⁷¹ SOKA Praha-východ, AMB, pamětní kniha 2., fol. 4r–6v; ed. Karel LÁBLER. *Český lid*, IX, 1900, s. 108–112. Lze citovat starší zápis podobného typu v jiném smyslu: „L. P. 1538, v pondělí den sv. Panny Kateřiny stalo se svolení vši obce, aby všichni sousedé, komuž by koliv co z dobytkův umřelo, aby těch všech jinam netahali, než na Polabí pod sv. Vavřinec za haltýř Pacholíkův a za strouhu.“ AMB, pamětní kniha 1., fol. 19v.

⁷² Např. hejtman Kostřáb 9. ledna 1653 odpovídal na komorní nařízení k vyčištění císařských lesů od vyvráceného dříví, jaká opatření provádí; mimo jiné dal po zamrzlém Labi vozit dříví k přerovskému pivovaru, čelákovickým jezům a toušeňskému mostu, též poddaní si mohli brát dříví zdarma. NA, Nová manipulace (NM), sign. B 37/17.

v roce 1566 prodala kapitula pěti brandýským měšťanům dříví za 9 kop 15 g. č.⁷³ Přes množství dřeva v okolních převážně vrchnostenských lesích se zachovala řada záznamů o jeho nedostatku a plavení.

Dne 21. června 1603 již zmíněný hejtman Měsíček sděloval komoře, že „od plavcův na rok tento 1603 čtyry kopy kmenův dříví, ano i jistej počet šindele zamluvil, kteréžto dříví na horách Trutnovských na díle podvrácené, na díle vylyzené a vyznamenané pozůstává. Že pak pan forštmistr trutnovský takového dříví dotčenému plavci na vodu dodávati zbraňuje, [...] prosím, že tu věc fedrovati [...] poručení učiniti a co nejdřív možné, pokudž časové k plavbě příhodný jsou, odeslati ráčíte.“⁷⁴

Prerovský hejtman Berbisdorf psal 9. května 1606 mimo jiné o dříví na Labi: „A poněvadž pak nyní peněz žádných v důchodích [...] nejní, [...] nadto vejše dříví u pivovaru žádného nezůstává, aniž se ho co, poněvadž žádný bez závdavku jednoho neb dvou set kop v trhu o dříví šarholce, šindel a latí státi nechťel, skoupiti mohlo [...] kteréž na Labi zůstává a plavec k žádosti mé tu čeká.“⁷⁵

Zajímavě osvětluje poválečné poměry následující zápis z čelákovického radního manuálu: „Vejpis psaní od p. hejtmána [Matyáše J. Kostřába Čelákovickým] v příčině vození dříví na Čakovice. [...] president J. M. C. sl[avné] Komory české majíce tu ku potřebě své přes 12 kop šarholců a přes 1 ½ kopy stěnovního dříví od Nymburka sem splaveného, takové dříví jsouce z vody vytaženo [...], abych vás na místě J. Excel. [...] ke svožení téhož dříví až tam o fúry, ne abyste to z nějaké povinnosti, nýbrž proti záplatě J. Excel. k zalíbení učinili, požádal, při mě mil. naříditi ráčil. Z té příčiny toto psaní činíce, vás na místě J. Excel. žádám a při tom také se k vám přátelsky přimlouvám, abyste co tak koliv for v městečku vašem shledati můžete, z téhož dříví asi 3 kopy šarholců a ½ kopy stěnovního a vše suchého dříví tam do Čakoviček svézti dali a to k zalíbení J. Ex. vám budoucně k dobrému sloužití může, prokázali [...] Act[um] 4. Juni 1659.“⁷⁶ Též v Brandýse byla při obecním shromáždění 5. června čtena podobná hejtmanova žádost, „aby odsud od vody proti jisté záplatě 5 kop šarholců a ½ kopy stěnovného dříví od Nymburka splaveného a již z vody vytaženého a suchého do Čakoviček odvézti [...], přivoleno, však ne z povinnosti, ale

⁷³ NA, Arcibiskupský archiv, APA I. 35/4, inv. č. 3867, sign. (162/1), Záležitosti kolegiátní kapituly ve Staré Boleslavi 1566–1790, karton 2316, registra příjmů a vydání 1566–1568. Edice Miroslav KRATOCHVÍL. Kolegiátní kapitula ve Staré Boleslavi: hospodářské poměry v raném novověku, diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, 2014, s. 51n.

⁷⁴ NA, SM, B 94/60.

⁷⁵ NA, SM, B 94/41.

⁷⁶ SOkA Praha-východ, AMČ, radní manuál 1659–1663, fol. 1. Prezidentem České komory byl hrabě Aleš Vratislav z Mitrovic, jenž držel v Čakovicích[!] jeden ze dvorů.

z lásky.⁷⁷ Možná i pomoc prezidentu komory pak pomohla při obraně Čelákovických před zmíněným tlakem na zvyšování robotních povinností.

Naopak v další záležitosti, též související s plavením dříví, už Čelákovičtí tak neuspěli. V březnu 1666 podali další „memoriál“ České komoře proti záměru zřídit v nedávno k panství přikoupeném dvoře (tvrzi) Hradištko „hospodu pro lidi po vodě plavící“ s tím, že pokud by chtěla obec dodávat tam své pivo, má připlácat zvláštní posudné. Výčep cizího piva by byl sice proti privilegiím městečka,⁷⁸ na druhou stranu zdejší šenk zvyšoval odbyt čelákovického piva. V dubnu 1668 čelákovická obec psala hejtmanovi již pouze o přimluvu ke komoře, aby posudné zůstalo ve výši 7 kr. z každého tam vyšenkovaného sudu čelákovického piva.⁷⁹ Zda podobná plavecká hospoda existovala též v Brandýse, není známo.

V lednu 1690 komora vyzývala brandýského hejtmana Mezleckého (a královská města Kolín a Nymburk), aby zbytečně nezdržovali plavce dříví; konkrétně brandýské panství a města Brandýs a Čelákovice tehdy koupily dříví, šindele, prkna a žlaby z panství Borohrádek a Kostelec nad Orlicí.⁸⁰

Z roku 1707 pocházejí dvě zprávy z protokolů brandýské městské rady k tématu plavení: po březnovém jednání na zámku, „za příčinou dříví, co tak od obce zdejší pohořalým do Mstětic a Záp zapůjčeno bylo, [...] pan sirotčí [písař], když plavci připlavají, že se to bude mít na paměti“, následoval 6. června zápis, „za příčinou dříví, co se pohořalým císařským poddaným zapůjčilo, poněvadž plavci dříví připlavali, aby se k panu sirotčímu vzkázalo o splacení“⁸¹

Též sami Brandýští byli v obchodu s dřívím aktivní. Jiřík Kára z Nového Města pražského popisoval 7. února 1591 vrchnímu hejtmanu komorních panství Zejdlivci: „když jsem v Brandejse za souseda drahně let byl, některé věci od dříví [...] dal jsem k pile tu při Brandejse, [...] ale že pak téhož času znamenité stavení při zámku Brandejským i také Hlavenci bylo, takže [...] to jesti mi k potřebám císařským vzato, o čemž pilař a Viktoryn Hauser, mlynář, dobrou vědomost mají, nebo když sem pana hejtmana v té příčině napomínal, jesti mi k témuž Viktorynovi mlynáři ukázal [...] nepochybuji, že takový rejstřík až posavad za sebou má [...] až posavad sem nic nedostal, protož se k V. M. utíkám, [...] aby mi to mohlo zase vynahrazeno

⁷⁷ SOkA Praha-východ, AMB, radní manuál 1658–1660, fol. 65v.

⁷⁸ SOkA Praha-východ, AMČ, radní manuál 1663–1666, fol. 190; PRÁŠEK. *Brandejs*, III., s. 244.

⁷⁹ SOkA Praha-východ, AMČ, radní manuál 1666–1671, fol. 40. Též NA, NM, B 37/29: hejtman 27. září 1667 uvedl, že od 12. června 1666 tam bylo vyšenkováno 71 sudů čelákovického piva.

⁸⁰ SOkA Praha-východ, AMB, pamětní kniha 3., fol. 234.

⁸¹ SOkA Praha-východ, AMB, radní manuál 1706–1712, fol. 45v, 54r.

bejti, poněvadž k takovému dříví dosti pracně, jakž toho při Brandejse velký nedostatek jesti, sem přišel [...] sobě toho pokládám 10 ss g. č.“ Přiložil též podrobnější přehled:

„Léta [15]81 koupil sem nějaké kratiny od nějakého plavce za 2 ss. Ty jsou mi vzaty k zámku [...] Po 30 g. ty dva vûrky.

Léta 83 dal jsem k pile dovéztí 6 velkých dlouhých dubů na rozmetání[?] k potřebě okolo stodoly [...] taky mi vzaty sou [...] na Hlavenec. Za 1 ss g.

Léta 83 v postě dal sem dovéztí k pile dvě klády borový na prkna k vratům, taky mi vzaty jsou. Za 30 g. č.

[...] Léta 88 dal sem velkou kládu topolovou k pile dovéztí. Také jesti k potřebám císařským na zámek vzata. Shnila.⁸²

V r. 1716 odprodalo město tehdejšímu vrchnímu lesmistrovi Baltazaru Ottovi z Ottenfeldu „ohrazenou louku“ na plavené dříví, koupenu rok předtím s celým dvorem od hraběte Pavla Morzina.⁸³

Nejvíce zpráv v tomto smyslu se zachovalo o aktivitách brandýského měšťana, původně mydláře Václava Jana Keglera (též Kögler, asi 1693–1763), jenž provozoval nejpozději na jaře 1724 výslovně obchod s dřívím, pro něž si najal kus obecní půdy: „Zápis pana Václava Keglera na kus obecní půdy na Polabí [...] Jakož jest v létu 1724 dne 30. Martii [...] svého handle dřevěného, kterýž že víc k zvelebení obce a chudého sousedstva pomoci než vlastnímu užitku provozuje, takového místa by před zvodněním Labe a zlým člověkem zaopatřenější zkrácení netrpěl.“⁸⁴

Rovněž v brandýské děkanské kronice se nacházejí zápisy o plavení dříví, v souvislosti s obnovou špitálu po třicetileté válce: „Za dříví k stavení: Anno 1657, d. 12. Maji, za 6 vorů předáků plavcům pardubským dáno 5 zl. 15 kr. 22. Julii zase za 8 takových vorků v přítomnosti p. Noska smluveného dáno 8 zl. [...]

Za šarholtze: Anno 1658, 24. Julii, plavcům pardubským za 2 kopy šarholtzů na podlahy, za jeden každý po 4 kr. 4 den. [...] za ty šarholce se klade toliko 7 zl. 24 kr. Od forování zaplaceno [...] Mimo pak učinili jsou pomoc [...] P. Matěj Zámecký potahem svým dal dříví plavecké od vody voziti. [...] Adam Kostelecký dříví plavecké od pily dal voziti se 4 kusy 3 dny.“⁸⁵

Brandýské matriky zemřelých uchovaly jména některých utonulých v Labi. Jeden případ z 27. května 1738, se týká dokonce přímo plavce: „nalezen v Labi při Toušimi

⁸² NA, SM, B 94/53-1. Kára byl brandýským radním v letech 1584–1589.

⁸³ SOkA Praha-východ, AMB, gruntovní kniha „VIII.“, fol. 889–891; srov. PRÁŠEK. *Brandejse*, I., s. 97, II., s. 407.

⁸⁴ SOkA Praha-východ, AMB, gruntovní kniha „VIII.“, fol. 783.

⁸⁵ SOkA Praha-východ, Děkanský úřad Brandýs nad Labem, kronika, fol. 92, 94v–95v.

plavec dříví, katolický křesťan, jménem Jan Uhlíř, v kraji Kralohradeckým obytný v Nové Vsi, stáří okolo 35 let, při chrámu Páně [...] pohřbený.“⁸⁶

Rybářství

Četní „rybáři“, ve smyslu nejen rybolovu, ale i obchodu s rybami,⁸⁷ bydlící především v Rybářské ulici, byli od 16. století doloženi mezi členy čelákovické městské rady. Řehoř Bena (Bína), jako primas doložený v letech 1557–1560, a jeho vdova se dokonce obchodem s rybami zadlužili na panství Poděbrady vysokou částkou přes 100 kop g. č., takže jejich syn Jiřík musel grunt r. 1575 prodat.⁸⁸

Labský tok byl v rámci brandýského panství rozdělen na 27 částí, které se za patřičný nájem pronajímaly rybářům.⁸⁹ U Brandýsa patrně patřila část Labe městu a část ke dvoru „Morzinovskému“, jenž byl městem zakoupen r. 1715; jiná část patřila čelákovickému záduší. Podobně se pronajímalo po částech Labe v úseku přerovského (jižní břeh), resp. lyského panství.

Zmíněný hejtman Dejm doporučil 29. května 1638: „tři kusy vod na Labi blízko zámku J. M. C. Brandejsa Janovi Divišovi, rybáři podbrandejskému, pod plat pronajaté, z kderýžto ze všech platí ročně nájmu 58 f. 20 kr., že dva kusy, totiž jeden, jenž sluje Šulka, a druhý kus Staré Labe, [...] v místech nejlepších, velice hrubě již zanesené rákosem a travami vodními zarostlé jsou, takže do Šulky, by i vody zvejšené byly, ryby přicházeti volně nemohou. Na druhém pak, Starém Labi, jsouce mělké a zarostlé, místy ani s lodí a s vazbami užívati se ho nemůže, očitě spatřil. A tak s oficíry to vynacházím, že témuž rybáři možné nejní [...] ten plat [...] platiti. Mé zdání [...] jest, aby se témuž rybáři na hořejším kusu, kderýž Šulka sluje, 7 f., a na Starém Labi 13 f., všeho na jedné sumě 20 Rejnských zlatých slevilo [...] a od času sv. Havla nyní pominulého ze všech tří kusů 38 f. 20 kr. ouroku platil.“ Zpráva vrchního hejtmana Jozue Kořenského, jenž (nedochovanou) Divišovu supliku Dejmovi postoupil a sám Labe 28. května prohlédl, doporučení potvrdila.⁹⁰

⁸⁶ SOA v Praze, Sbirka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj, Brandýs nad Labem 2, s. 646.

⁸⁷ Kromě zmíněného Bíny dlužili v r. 1613 jiní dva měšťané za ryby 55 kop g. č. na panství Kumburk. AMČ, pamětní kniha (1562), fol. 164v; jinde byl doložen dluh za ryby na Kopidlno.

⁸⁸ SOkA Praha-východ, AMČ, gruntovní kniha (1561–1587), fol. 82–85, a pamětní kniha (1562), fol. 89n.

⁸⁹ SOA v Praze, Vs Brandýs, urbář (1651), i. č. 5931; srov. PRÁŠEK. *Brandejs*, I., s. 321.

⁹⁰ NA, SM, B 94/16.

Mezi rybáři docházelo často ke sporům. V r. 1561 tak byly provedeny v městečku Brandýse hned dva zápisy: „Očista právní Jana Rybáře z Toušeně. Já, Jan Rybář, na onen čas jsou ve službě z rozkazu hospodáře svého, n. Vaňka, rybáře v Toušeni, vršku ve strouze, blíž jezu toušenského, vyzdvihl a to že jsem z poručení hospodáře svého učinil, prokázati mohl, což se mi nyní za zlodějství počítá a což jsem nikdá právem přemožen nebyl [...] přísahám [...] že jsem toho svévolně neučinil [...] Stalo se v radě 1561, v pátek den sv. Valentina [14. února], při přítomnosti všech sousedův a obyvatelův toušenských.“ Snad stejného rybáře se týká i další záznam: „Odprošení Jana Rybáře. Já, Adam, syn Chudé z Toušeně, kdež jsem tebe Jene Rybáři nařekl, že bys mihule krásti měl a toho na tě nedovedl, protož se [...] přiznávám, že jsem v hrdlo lhal [...] prosím tebe, odpusť mi to. Actum v pondělí po sv. Ondřeji A. 1561. [1. prosince].“⁹¹

Jiné zajímavé podrobnosti o vztazích mezi brandýskými rybáři přibližuje radní manuál z doby třicetileté války. „Léta Páně 1630 v pondělí po památce sv. Tří králův. Jiřík Rybář při vstoupení prohlášení své učinil, že od Labe najatého peníze složitě chce; nicméně zase aby jemu najaté od [...] obce bylo, šetrně žádal. Neštěstí a příhoda den sv. Tomáše, která se mu na vodě přihodila, že by se byl (když se loď potopila) utopil. Jan Brožek, rybář, kterému z lásky křesťanské Labe půl pustil, vida to, an mu vzkázáno bylo, aby k němu jsouce na vodě s lodí přijel a pomohl, nechtěl; že mu vícejí takové lásky nechce prokázati a jemu Labe zanechati, za to P. P. P. uctivě, aby mu odňato bylo, žádal. P. P. P. na místě obce žádost jednu i druhou naplniti ráčí, však mezitím, pokudž jaký nedostatek v rybách dle obyčeje p. purkmistru dáváním každého týhodne se u něho spatřoval, aby se v tom opravil.“⁹²

Zápisem z 8. března 1646 se Matěj Prášil, rybář a „soused“ z Toušeně, přiznal ke krádeži ryb svých „kolegů“ Jakuba Hrušky a Ondřeje Rybáře, provedené v noci 22. února, a zavázal se zaplatit polovinu z celkové škody 4 zl. 40 kr.; Ondřej mu svou polovinu odpustil.⁹³

V září 1698 Vratislav Nosek žádal brandýskou městskou radu o nájem obecního Labe, přičemž se odvolával na svůj dřívější nájem. V posledních letech jej přeplatil „z pouhé závisti“ Jakub Hájek, který prý ale na rozdíl od Noska měl možnost jiné obživy. Zajímavé je obecnější doplnění, že „ryb proti někdejšími časům velmi málo všudy v Labích řekách se vynachází“ a že „všichni rybáři [na panství] slevuňku z vod při J. M. C. panu hejtmantu zdejšími pohledávají“. O pět let později si týž Nosek stěžoval městské radě na brandýské rychtářské právo, následně hejtmanovi na samotnou radu. V r. 1702 totiž Nosek pronajal své dva haltýře šenkýři z boleslavské

⁹¹ SOkA Praha-východ, AMB, pamětní kniha 1., fol. 161/156, 176/169.

⁹² SOkA Praha-východ, AMB, radní manuál 1624–1630, fol. 289v.

⁹³ SOA v Praze, Vs Brandýs, i. č. 2, pamětní kniha (1669–1797), list mezi fol. 77v/78r.

kapitulní hospody, „jeden pro kapry a druhý pro štiky, že pak skrze silný mrazy měsíce ounora [1703], také příčinou jízku Jakuba Hájka trouba u haltýře mého zamrzla, takže voda přeže všechny víka na haltýřích mých se zdula, takže by tudy nadepsanému šenkýři 8 štik [...] k maření přišly, kterýchž sem já neviděl, poněvadž haus knecht jeho haltýře oba zamčený měl, i obžalující mě při právě rychtářským zdejším, na mě sobě takové štiky k vynahrazení postíhal, k čemuž sem přistoupiti nechtěl, až on hauzknecht to juramentem při právě stvrdí, že takové štiky v tom haltýři k zmaření přišly“. Rychtářské právo však Noska odsoudilo k požadované náhradě.⁹⁴ Dne 26. září 1718 brandýský rybář Jiří Zvolský obeslal jircháře Jana Ratha, že mu poškodil ryby vyléváním louhu.⁹⁵

Rovněž v Čelákovcích jsou zaznamenány podobné rozepře, např. smlouva mezi Divišem Rybářem a Lukášem z 25. listopadu 1578, „jakož se jest nevole zběhla a nářek o Labe Macha Pečenkového stal, že by měl Lukeš nočně na jeho Labi i za otce jeho ryby loviti.“⁹⁶ O necelé tři roky maší [6. června 1581] je „smlouva ubrman ská o nářek cti zlodějství“ mezi Lukášem Rybářem a Matějem Pečenkou, „že jest se ten nářek z hněvu pro odjaté Labe nevinně stal a protož sou takový nářek z téhož Lukáše Rybáře sňali [...] A on Matěj Pečenka k němu tuto náhradu, podadouc ruky, aby učinil.“⁹⁷

Labe mohlo sloužit i jako místo neřesti. Zajímavou trestní kauzou je případ, jehož hlavním účastníkem je Václav Černý, poddaný ze Semic na přerovském panství, ženatý s jistou Kateřinou, což mu nebránilo navázat milostný poměr se svou děvečkou Evou Čepičkovou, jejíž *examen* z června 1710 celou kauzu otevírá. Eva doznává, že s Václavem smilnila „třikrát, když s ním chodila v noci na Labe loviti.“⁹⁸ Dále uvedla: „Když mě jeho žena vždycky k tomu měla, abych s ním tam šla na Labe.“ Z pozdější výpovědi Václavovy manželky Kateřiny vyplývá, co bylo jedním z důvodů její tolerance k manželovým záletům: „Já jsem se bála, když je vopilý, aby sme se neskoupali oba dva, jako se tu utopil Bodlák i s Bodlačkou.“⁹⁹

⁹⁴ SOkA Praha-východ, AMB, neinventarizované spisy, kt. prozatímní číslo 102.

⁹⁵ SOkA Praha-východ, AMB, RM 1713–1722, fol. 260v.

⁹⁶ SOkA Praha-východ, AMČ, pamětní kniha 1562, fol. 92v.

⁹⁷ SOkA Praha-východ, AMČ, pamětní kniha 1562, fol. 98r.

⁹⁸ SOkA Praha-východ, AMB, Criminalia 1700–1725, č. kt. 120.

⁹⁹ Tamtéž.

Závěr

Materiálový příspěvek, místy až komentovaná edice pramenů převážně městské a komorní provenience, přináší řadu neznámých detailů procesu raně novověkých staveb mostů, mlýnů a jezů na Labi, též přibližuje provozování živností s Labem spojených, jako mlynářů, rybářů nebo plavců, včetně sporů mezi nimi. Řada dokladů potvrzuje převažující zásobování dřívím jeho plavením od Borohrádku, „od Pardubic“ nebo z trutnovských lesů. Dále poskytují dílčí informace o povodních na Labi a jejich důsledcích nebo upřesňují topografii některých lokalit. V neposlední řadě citované archivní záznamy přispívají k objasnění dobové odborné terminologie – vodohospodářské, vodoprávní, mlynářské, rybářské nebo i lesnické.

Summary

The commented edition of the sources of urban and chamber provenance brings a number of unknown details of the early modern construction of bridges, mills and weirs on the Elbe, as well as the practice of trades with Elbe, such as millers or fishermen, including disputes between them. Several documents confirm the predominant supply of timber by his rafting. They also provide partial information on the Elbe floods and their consequences, or specify the topography of certain locations. Last but not least, the quoted archival records contribute to the clarification of the period professional terminology (water engineering, milling, fishing or forestry).

Author's address:

SOA v Praze – Státní okresní archiv Praha-východ
Přemýšlení 220 (areál ATRIA)
250 66 Zdiby

Josef Říman, František Houdek. *Od pluhu >do senátu< a zpátky. Praha, Galén, 2017, 350 s. ISBN 978-80-7492-309-8*

Nakladatelství Galén nabízí tuto publikaci v kategoriích: životopisy, významní učen- ci, medicína, věda. Ve všech těchto kategoriích jde o skvělé čtení, s faktografií pře- kvapující bohatstvím převážně velmi závažných nebo zajímavých informací. (Často jde o fakta málo známá nebo i dosud neznámá.) To vše podáno s brilantní vyprávěč- skou elegancí a svého druhu noblesou. Není účelem této anotace řešit, jak velký je autorský podíl F. Houdka; patří mu copyright¹ stejně jako profesorovi Římanovi. Vy- pravěčem, neselhávajícím pamětníkem a nositelem děje je MUDr. Josef Říman.

Narodil se 30. ledna 1925, úspěšně vystudoval lékařskou fakultu University Kar- lovy. Pomineme-li drobná zastavení v počátcích kariéry, můžeme konstatovat, že jeho celý profesní život je spjat s Československou akademií věd. Začínal jako aspi- rant, stal se vědeckým pracovníkem, ředitelem ústavu, vědeckým tajemníkem ČSAV, pak jejím místopředsedou a v letech 1986–1989 byl jejím předsedou. (To byla jeho cesta „od pluhu k senátu.“) Nutno ještě dodat podstatnou informaci, že r. 1976 založil a 15 let vedl Ústav molekulární genetiky ČSAV.

Jako jeho „cestu od senátu k pluhu“² lze pak nazvat jeho další (a úspěšné) pokračování ve vědecké práci (při zařazení jako „běžný“ vědecký pracovník). A konec konců sem patří i dlouhé hodiny u psacího stroje, kdy psal definitivní verzi své knihy.

Její první část, v podstatě důkladný úvod k vlastní biografii, se jmenuje *Kořeny*. Pojednává o širší i vlastní rodině na Těšínsku, kde autor prožil své mládí. Sleduje osudy strýce legionáře, báňského inženýra, a samozřejmě kariéru i propady svého otce Aloise Římana, vynikajícího vědce v oblasti montánních věd.³ Nechybí ani struč- né zaznamenání krutostí, které provázely polskou okupaci Těšínska.

Více než sto stran je věnováno kapitole *K vědě*. Mladý absolvent protektorátního chemického absolventského kurzu se hlásil k studiu medicíny hned koncem kvě- tna 1945, ale jako ročník 1925 byl odkázán na počátek řádného studia v září. Za složitých poválečných podmínek se podle možností od počátku intenzivně věno- val studiu, a to dosti všestranně. „Fiškusoval“ v Ostravské nemocnici, navštěvoval přednášky chemie na Přírodovědecké fakultě UK. Byl volentérem v Anatomickém ústavu profesora Borovanského, pak demonstrátorem v II. ústavu lékařské chemie

¹ Ing. F. Houdek píše o sobě a spolupráci s profesorem Římanem hned v úvodu knihy – prologu.

² Jde o připomínku „klasických“ návratů římských senátorů, kteří se po vypršení mandátu vraceli ke své původní práci – „k pluhu“.

³ Prodělal i nespravedlivé pronásledování, ale posléze jako profesor Vysoké školy báňské v Ostravě se stal již r. 1952 členem korespondentem ČSAV.

a biochemie u profesora A. F. Richtera. Odtud odešel a stal se vědeckou pomocnou silou v biochemické laboratoři u profesora Švejcara a po promoci se stal u něho sekundářem. Zde se seznámil s tehdy mladým profesorem Františkem Šormem a přijal jeho pozvání ke spolupráci v rámci VŠCHT a brzy na to v Ústředním ústavu chemickém – jedním z šesti „předchůdcovských“ ústavů budoucí Československé akademie věd, tehdy vrcholné vědecké instituce státu.

Vzniku či zakládání ČSAV věnuje Říman pozornost a již od těchto stránek hájí ideu pracovní „purkyňovské“ akademie (s pracovišti). V ČSAV pak po celý svůj profesní život působil. O tomto působení, bojích, objevech a často nesnadném rozhodování pojednává poslední a nejdelší kapitola stručně nazvaná *Vědou*.

Shrnout obsah této kapitoly, aniž by bylo opomenuto něco podstatného, je prakticky nemožné. Ale asi tučným písmem by tu měly být zdůrazněny objevy Josefa Římana v oblasti výzkumu retrovirů a buněčného genového inženýrství vůbec a fakt, že se stal r. 1976 zakladatelem a po dalších patnáct let byl ředitelem Ústavu molekulární genetiky ČSAV.

Jaksi „před závorku“ by se mělo vytknout několik věcí: Zlé věci autor *sine ira et studio* jen konstatuje, špatně se chovající osoby nejmenuje; naopak dobré zkušenosti s kýmkoli neváhá uvést i jménem; je výborný latiník (často užívá latinských citátů), ale dokáže vhodně citovat stejně tak i Švejka i Goetha, má smysl pro příznačný či pro dobu typický detail.

Jmenný rejstřík Římanovy knihy obsahuje víc než osm set slavných a známých, zapomenutých i neprávem zapomínaných jmen. A nejen to – autor mnohdy dokáže v několika větách napsat jakýsi miniaturní „medailonek“ s dokonalou charakteristikou a leckdy i překvapujícími fakty.⁴ Jen zcela namátkou vybírám jména Petr Bezruč, Jaroslav Heyrovský, Vilém Laufberger, Ivan Málek, Jaroslav Seifert (otec a syn), František Šorm, Otto Wichterle ... Víc než zmínění jsou také zahraniční nositelé Nobelových cen (a problematika Nobelových cen i dalších vysokých poct vůbec).

I když byl autor „plně vytížen“ vědeckou prací, jeho práce a později vysoké funkce jej nutně konfrontovaly s naší politickou realitou, méně s „Pražským jarem“ (byl mimo republiku a spíš se po návratu musel vyrovnávat s „normalizací“). Prožíval jako předseda Akademie (a také jako člen ÚVKŠČ) naši „sametovou revoluci“ a jako první, po gigantické manifestaci na Letné, požádal Milouše Jakeše, aby odstoupil. Pro historiky našich mladých dějin je tu víc než dost závažných informací – při pohledu z trochu jiné strany.

⁴ Příklad za mnohé: Magnát Robert Maxwell se původně jmenoval Šlom Lein-Hoch, byl rodák „od Užhorodu“ a s Gustávem Husákem se tudíž mohl bavit bez tlumočnicka. Při této příležitosti dodám ještě dvě „hesla“: Baťa – výzkum a Pugwashské konference – mezinárodní styky s Východem i Západem.

*Donec eris felix, multos numerabis amicos,*⁵ právem cituje autor. Nepochybuji, že po přečtení jeho knihy se vytvoří nový okruh přátel – čtenářů.

JINDŘICH SCHWIPPEL

Paul Weindling (ed.). *From Clinic to Concentration Camp. Reassessing Nazi Medical and Racial Research, 1933–1945. London and New York, Routledge, 2017. ISBN 978-1-4724-8461-1, 376 stran.* Vyšlo v řadě „The History of Medicine in Context“ (Andrew Cunningham a Ole Peter Grell eds.).

Sborník, podpořený čtyřmi granty (za všechny jmenujme Welcome Trust), reprezentuje v celkem šestnácti příspěvcích novou vlnu výzkumu nacistických experimentů na lidech, respektive obecněji výzkumu bez souhlasu jeho subjektů. Příhodně vychází v období, kdy jsme vzpomínali na výročí 70 let, jež uplynuly od následného norimberského procesu s lékaři 1946–1947.

Texty posouvají dosud převažující úzké zaměření na pokusy v koncentračních táborech pod egidou SS na novou kvalitativní úroveň. Ukazují totiž, že šlo jen o špičku ledovce. Nehumánní medicína byla ukotvena mnohem širěji i hlouběji v nacistické vědě své doby, v jejím myšlení i dramatickém etickém vykojení. Nešlo o izolované excesy vyšinutých jedinců, ale o systematickou činnost, jež vycházela vstříc válečným potřebám i potřebám lékařské vědy, zbavené všech zábran a vedené čistě technokraticky a utilitárně. V oné zlé době se takový přístup stal novou a akceptovanou normou, již mnozí velmi iniciativně využívali, neustále posouvající hranice možného; ostatní se jako obvykle přizpůsobili. Příležitosti, které skýtalo nevídané masové násilí na lidech, k expanzi odborných aktivit a budování rychlých vědeckých kariér odolal málokdo.

Tehdy i později respektovaní odborníci a renomovaná univerzitní pracoviště byli nepochybně v různé míře do systému zapojeni. Minimálně předstírali, že nevědí, odkud pochází jejich studijní „materiál“, mnohdy sloužící německé (a rakouské) vědě až donedávna, v krajním případě šlo o hrůzné týrání a zabití na objednávku, tedy organizovaný zločin.

Druhým znakem nového přístupu ke starému tématu je soustředění pozornosti nikoli pouze na velké dějiny ve smyslu analýzy nacismu, jeho institucí a pachatelů, ale přímo na samotné oběti. Jejich identifikace, respektive identifikace jejich částí,

⁵ *Donec eris felix, multos numerabis amicos. Tempora si fuerint nubila, solus eris* – Dokud budeš šťastný, budeš mít mnoho přátel; pokud se časy zamračí, budeš sám (Ovidius, *Tristia* I.9.5).

orgánů a tkání, rozkrytí individuálních osudů a způsobů, jak oběti děsivou a bezprecedentní situaci prožívaly, i jak se s ní později vyrovnávali přeživší – to vše bylo dosud poměrně zanedbávaným aspektem. Nikoli jen čísla, statistiky a hromadné památníky, ale konkrétní lidé v maximálním možném rozsahu poznatelnosti – to je to, oč tu dnes i *pro futuro* běží. V tomto ohledu donedávna panovala jistá zdrženlivost až neochota, ať již byla dána problematikou odškodňování, či špatným svědomím příliš mnoha jedinců a institucí s minulostí. Tichá dohoda, že odsouzením několika hlavních pachatelů v Norimberku je vše definitivně vyřízeno, fungovala. Podmínky studené války a rozdělení Německa byly další okolností, která rozhodně nepřála poznání a publikaci faktů.

Lékařská a vědecká obec, podpořena mnoha právníky, zaujala kruhovou obranu s tím, že šlo o nacistickou „pavědu“, která nemá se skutečnou lékařskou vědou nic společného. Více než zjevná byla snaha minimalizovat škody a omezit vnímání celé záležitosti na malý okruh pachatelů tak, aby pověst poválečné mainstreamové medicíny zůstala panensky neposkrvrněná. Opak byl ovšem pravdou. Ostatně vysvětlit systémová selhání establishmentu teorií několika „osamělých šilenců“ je prastarý, avšak stále dokonale funkční politický manévř.

Na přelomu 80. a 90. let 20. století se dosavadní narativ stal neudržitelný a propukl veřejný skandál, jehož spouštěčem byl německý autor Götz Aly. V tom okamžiku se postoj vědeckých institucí velmi rychle přesmykl od popírání k neprodlené likvidaci všech materiálů kriminálního či nejistého původu, pokud možno bez dalšího zkoumání, identifikace a dokumentace. Prioritou bylo co nejrychlejší ukončení této překerní záležitosti, vnímané jako kompromitující pro univerzity i vědu jako takovou. Zájem obětí a trvalého historického poučení hájil zprvu málokdo.

Téma je rozděleno do čtyř okruhů, jednotlivé studie jsou opřeny o rozsáhlé prameny a bibliografii a pocházejí z pera 18 renomovaných autorů. Pokrývá etiku vědeckého výzkumu, nacistickou „eutanázii“ duševně nemocných, pokusy na těhotných a embryích, zdroje těl a preparátů pro výuku, temnou minulost antropologických sbírek, pokusy na dětech, pokusy s tuberkulózní infekcí na věznicích, ženy z Ravensbrücku či lékaře-vězně jako svědky i nucené účastníky, abychom uvedli alespoň hlavní témata. Nejde však o pouhou deskripci. Dominantním rysem díla je bohatá kontextualizace, jíž se ve dvou příspěvcích, úvodním a závěrečném, ujal sám editor jako odborník nejpovolnější.

Sborník nemůže minout nikdo, kdo se blíže zajímá o nacistickou medicínu a její hluboké, systémové ukotvení jak v lékařské vědě, tak v podstatě nacistické ideologie i v praktických potřebách režimu.

MILAN NOVÁK

Pochopit vteřinu. Prožívání času v české kultuře 19. století

Mezioborové sympozium k problematice 19. století, již 38. ročník pořádaný Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., a Národní galerií v Praze ve spolupráci se Západočeským muzeem a Západočeskou galerií v Plzni, probíhalo ve dnech od 22. do 24. února 2018.

Když Pánbůh tvořil čas, udělal ho dost, říká se. Po tři dny se o čas dělili a z různých aspektů jej nahlíželi účastníci každoročního sympozia vztahujícího se k dějinám především kulturně-historicky. V prostorách Západočeského muzea je po roce opět slavnostně uvítali ředitel muzea František Frýda s kolegou Janem Merglem, ředitelka festivalu Smetanovské dny Lenka Kavalová za Plzeňskou filharmonii a zástupce krajského úřadu Pavel Suk, jenž relativitu vteřiny ilustroval vzpomínkou na svatby, jimž jako starosta šestnáct let úřadoval: žádný z těch ženichů, kteří prohlašovali, že vydrží mlčet 10 vteřin, nedokázal otálet se svým „ano“ před ztichlým publikem déle než nekonečné 2–3 sekundy. Chřipková epidemie pak ovlivnila program po svém, několik ohlášených referujících se muselo omluvit, nicméně uvolněný čas byl plně využit k diskusním příspěvkům.

První blok odborných příspěvků zahájil Jiří Štaif referátem *Čas, prostor a osvojený svět v názorech předbřežnových písmáků mezi kontinuitou a diskontinuitou*. Mapoval mentální mapu několika autorů ze „zlaté doby písmáků“, první poloviny 19. století, podle jejich zápisů, konkrétně ševce Víta Ješuty z Bystrice u Benešova, sedláka a rychtáře Josefa Dlaska z Doláněk, mladoboleslavského mlynáře Františka Dědiny a dalšího rychtáře Václava Jana Maška z Vodokrt. Na frekvenci jejich záznamů doložil, že

cyklický rok je pro venkovské a maloměstské obyvatelstvo v této době autentičtější než lineární čas novin; evropské revoluce a povstání 30. let jsou jim vzdálené a až rok 1848 přináší pomalu „nový jazyk“ do každodennosti jejich „osvojeného světa“, což souvisí s novou správou a podílem sedláků na občanské společnosti. Navázal Václav Smyčka, jenž pojmenoval svůj příspěvek *Produkce modernity a časový hiát*, a tezi o nutném protikladu cyklického vs. lineárního času zpochybnil. Ptal se, co se stalo s časem v 19. století ve chvíli mezi starým režimem a modernitou. Uvedl tím téma obecné platnosti teze historika Reinharta Kosellecka o „zčasování“ a teze sociologa Niklase Luhmannna o „hiátu“, přechodném času, a následující diskuse se k němu často obracely. Epocha Francouzské revoluce, napoleonských a koaličních válek, vnímaná jako labilní přítomnost, byla chápána i jako brána k nové epoše, trhlina táhnoucí se přítomností. Ke komodifikaci a modernizaci se vztahoval i příspěvek Lenky Řezníkové *‘Deadline’ a ‘timing’*. *Sociální čas a jeho reprezentace ve výkonové společnosti 19. století*. Pojednával o liberální ideologii s heslem *time is money*, rovnici, v níž se ekvivalentem času staly peníze a profit, o době, kdy i náhoda/štěstěna byla sekularizována tím, jak člověk přebírá iniciativu. Příspěvek zmínil i reakci dekadentních hrdinů nekompatibilních s duchem kapitalismu, programově rezignujících na sociální vzestup svou koncepcí nepodnikavosti. Neboť „čas na začátku 19. století začíná požírat svého stvořitele“. Následovala dlouhá diskuse, kde mj. padla námitka, že racionalizace času po půlstoletí narážela na to, že většina obyvatel neměla hodinky, hodiny jako časový úsek hrály větší roli jen pro cestující.

Druhý blok sympozia započal Ladislav Futtera s referátem *Prorocství v kultuře českého*

osvícenství a romantismu přítomné seznámil s vývojem žánru prorocství (nejproslulejší byli Sibyla a slepý mládenec) a s metodami, jakými byl realizován v dobách po nástupu osvícenství, kdy bylo prorocství konfrontováno se snahou předvídat budoucnost vědeckými metodami i s národní ideou (Libuše, blaničtí rytíři). Ani Josefu II. nebylo cizí prezentovat se formou prorocství. David Franta představil *Aorist a imperfektum jako příznak „minulejšího“ času v českojazyčné beletrii 19. století*, starobylé slovesné tvary oživené Hankou i Erbenem. Po diskuzi o poptávce po prorocství a jejich potenciálu aktualizace, o Dobrovském a jeho pojetí gramatiky a o akceptaci Blaníku českými Němci, na závěr dopoledního jednání, ve třetím bloku sympozia, přišlo „překvapení“ (namísto příspěvků onemocnělých kolegů): Jan Mergl, vedoucí Uměleckoprůmyslového oddělení Západočeského muzea po čas(opis)sběrném dokumentu *Cestování v muzejním čase* o zakládání muzea v Plzni doprovodil účastníky na stálou výstavu Umělecké řemeslo/Užité umění, nově otevřenou po 40 letech. Bylo tu instalováno dva a půl tisíce exponátů v původních mobiliářích (cca 1/10 ze sbírek v držení muzea), sledujících vývoj uměleckých řemesel od starověku do 20. století. Expozice je pozoruhodná nejen obsahem, ale i inspirativním způsobem vystavení.

Odpoledne zahájila moderátorka Lenka Řezníková grafem demonstrujícím, jak často se vyskytuje slovo sekunda v odborné a krásné literatuře mezi lety 1800–1870. Tím uvedla čtvrtý blok, literárně orientovaný. Alice Jedličková a Kateřina Piorecká nazvaly svůj referát *„Čas nestojí, kamaráde...“ Vyprávěný a žitý čas v próze Terézy Novákové*. Plasticky představily autorku Děti čistého živého, obrazu z duchovního života východních Čech, jako skutečně originální

spisovatelku, která právě časovou konstrukcí své knihy předběhla své současníky a způsobem, jak s vyprávěním zachází, napsala v podstatě román o úloze času pro různé postavy tohoto výjimečného díla, román o individuálním čase. Karel Kolařík v referátu *Jiná doba. Úsilí Jiřího Karáska ze Lvovic o jinou přítomnost* popsal, jak Karásek utvářel sám obraz svého života: stylizoval se do cizince v celém světě. Život jako nekonečná krize, defilé vzestupů a pádů definuje a člení jeho čas. Okamžik jako úzkost, krásou naplňovaná přítomnost se stane jen jednou za život a soustředí v sobě vše minulé i budoucí. Pomíjivosti odolává pouze umění. Poslední odpolední referát byl věnován rovněž literatuře a vzpouřám ztracených existencí. Lucie Kořínková jej pojmenovala *„Á... mladý pán už vstal“ (k otázce flámů)*. Navázala na sociální čas a etické souvislosti odkazem na dílo Františka Gellnera. Proti ctnostnému dennímu i nočnímu rozvrhu, proti časové disciplinaci je flám ukázkovým fenoménem vybočení z řádného nočního a následně i denního provozu. Na závěr v diskuzi diskutující porovnávali čas prózy Terézy Novákové s časem dějů v opeře.

Večer věnovali účastníci sympozia návštěvě vernisáže výstavy *Čas, čas, čas...* v umění 19. století, zahájené v Západočeské galerii, výstavní síni „13“. Uvedli ji oba autoři výstavy, Eva Bendová a Vít Vlnas.

Páteční dopolední, pátý blok začal referátem Kataríny Beňové *Album kresieb zo života rodiny Odescalchi*. Album půlstovky kreseb, malovaných členem prešpurské aristokracie, je svého druhu časosběrným záznamem čtyř roků života mladých šlechticů od zábav po podíl na historických událostech v letech 1847 až 1850, záznamem plynutí času v klidných i vyhrcovaných okamžicích. Jiným, stejně barvitým

pramenem mohou být vzpomínky, deníky a korespondence z cest. Jan Pezda v referátu *Čas, prostor a pohyb v cestovních denících, éry zrychlování* na jejich podkladě boural sociologickou konstrukci venkova jako zdroje zaostalosti a nemodernosti v kontextu modernity (Anthony Giddens, Zygmunt Bauman), neboť „egodokumenty venkovanů“ z let 1820–1860 dokazují opak. K určování času na venkově nebylo potřeba mechanických hodinek, leckterí venkované je však vlastnili a na hodiny se často odvolávali.

Opíral se o dokumenty „venkovanů“, kteří se z různých důvodů vydali na cesty, a tím se vyvázali ze svých sociálně prostorových poměrů (školní pomocník Věnceslav Metelka, syn mlynáře Josef Antonín Günther, obchodník s přízí František Slavotěch Jerie). Pezda uzavřel, že individuální zkušenost nelze paušalizovat, ale rovněž není třeba ji označit za atypickou, je třeba kriticky stále přehodnocovat dostupný materiál a pátrat po dalších pramenech ve venkovském prostoru. Z měst jich máme mnohem více.

O tomto prostředí referovala Marie Fiřtová v pojednání *Pojďme se projít po pokoji! Feno-mén Zimmerreise a prožívání času měšťanem*. Ve 40. letech 19. století si pohodlným cestováním po malbami vyzdobeném interiéru svého příbytku rozšiřovala obzory nejen aristokracie, ale i někteří měšťané, jak dokumentovala na příkladu pražské mlynářské rodiny Michaloviců, jimž roku 1847 stěny vyzdobil malbami cizích krajín rodinný přítel Josef Navrátil. V protikladu k této módě je prototyp žánru, román Xaviera de Maistre *Voyage autour de ma chambre*, kdy nucený pobyt v jednom pokoji autor pojal jako parodii na dobové cestopisy a jako cestu ke svobodě, sondou do duše, během níž ztrácíme pojem o prostoru a času. O vynálezu volného času a jeho zobrazování hovořila Markéta Dlábková v příspěvku *Dolce far niente*.

Nicnedělání jako motiv salonní malby a jeho odraz v ilustrovaných časopisech poslední třetiny 19. století. Žánrové ilustrace zachycovaly zpravidla hrdinku nejčastěji se zábavnou knihou, časopisem (na rozdíl od muže s novinami), lenošící v různých polohách, zřetelně si vědomou toho, že je objektem pozorování, a byly hojně publikovány i v časopisech, které jalovost a klišé celé kompozice kritizovaly. Tyto lelkující ženy byly ovšem v historických kostýmech šlechticů, orientálek, jižních krásek; nicnedělání totiž nebylo nic pro řádné moderní ženy. Následovala opět bohatá diskuze, zvláště se probíraly různé časoměrné přístroje od vězních, kostelních a radničních, přes interiérové až po osobní, k nimž patřily i jednoduché sluneční, sestavené z dvou destiček a provázku, s naznačenými deklinacemi evropských měst, přenosné v kapse. Švýcaři zmenšili a zlevnili kapesní hodinky až v polovině 60. let, tehdy byl čas „demokratizován“. Ale ani funkce hodinek zdobit majitele jako šperk není zanedbatelná. Sám pojem „hodina“ je a byl často používán velmi nepřesně, jako hyperbola (na Hromnice o hodinu více, trvá ti to hodinu). A subjektivní prožívání času už vůbec nelze hodinami změřit. Otázka hodin se také může stát politickou záležitostí, jak dnes můžeme sledovat v dohadách o zimní/letní čas.

Následně ředitel Západočeské galerie Roman Musil pozval účastníky na výstavu k výstavě *Trauma, tíseň, extáze, prázdnota*, jež probíhala do května v Masných krámech.

Odpolední jednání, šestý blok, zahájil referát Milana Hlavačky *Čas píchacích hodin*. Popsal prostředky, jakými se vyvíjela kontrola pracovního času, napřed pracovní doby úřednictva či policie; s nástupem industrializace se předmětem disciplinace stalo tovární dělnictvo. Nedochovilnost byla novodobým hříchem, nejnovější přístroje

americké provenience efektivně sledovaly pohyb dělníků, kteří se tak proměnili v čísla a známky. Nadvláda toho, kdo vládne hodinami, přetrvává, jakkoliv píchačky v současnosti postupně mizí. Marie Macková v referátu *Pracovní doba a úřední hodiny státní správy v Čechách 19. století* dosvědčuje: kontrolou dochvilnosti byl přítomen i nepřítomný šéf. Postupně se upevňoval pojem „pracovní doba“, čas strávený na pracovišti státními úředníky; na rozdíl od nich obchodníci a řemeslníci pracovali i doma a pracovní dobu neměli. Délku pracovní doby až do 1. světové války stanovoval šéf úřadu (Vídeň). Naopak pravidelné úřední hodiny pro veřejnost byly vypisovány až od 60. let 19. století, a to různě, podle místních zvyklostí. V diskuzi se potom připomenulo, že i měření času ve sportu je přípravou na pracovní proces ve volném čase, stopky byly vynalezeny už roku 1865. Pobyt na pracovišti se začíná formalizovat, živnostníkům se z pracovního času ubírá proti jejich vůli (neděle), kdežto zaměstnanci chtějí uzákonit volno (dovolená).

V osmém bloku po přestávce Berenika Zemanová Urbanová hovořila o pracovní době herců: *„Po dobu solárního roku...“ Čas a divadelní provoz v 19. století*. Vedle roku fiskálního, vojenského, církevního, školního atd. existoval rok solární, na jehož dobu trvání se povolovaly koncese divadelních provozovatelů, až pak se stavěla aréna, a následovalo-li špatné počasí, mohlo to snadno vést k finančnímu krachu. Smlouvy s herci měly různou podobu, pokuty za pozdní příchody na zkoušky i představení nutily herce trávit neplodně čas čekáním na vlastní výstup, čas herecké kariéry byl závislý na typu např. naivka-milovnice-matka, stále angažmá bylo většinou krátké, prostě nejistá divadelní existence byla různými druhy času stále otrásána. Stáří u divadla bývalo

neradostné. Jan Kachlík ve svém příspěvku *Lidé, přístroje a manipulace s časem v hudbě 19. století* předvedl u klavíru, jak funguje tempo a rychlost v hudbě, a vysvětlil, jak se stanovovalo tepem srdce v baroku, později slovním označením (které ovšem postrádá objektivitu), až si roku 1815 nechal Johann Nepomuk Mälzel patentovat metronom. Rychlost skladby ovlivnil i novější vynález gramofonové desky: zprvu se do limitu 5 minut musela vejít delší skladba nebo se naopak opera vydala ve 40 deskách. Interpreti se nejednou museli přizpůsobit technice. U hudby zůstal i Milan Pospíšil s referátem *Struktura operního času aneb Proč Dalibor neutekl*, v němž vysvětloval, co se rozumí dějem v opeře. Mezilidské střety se předvádějí ve formách hudebních – árie, duety, sbory (čas se natahuje, vážne), recitativy se blíží času reálného dialogu. Opera má tedy nerovnoměrný, přetržitý čas oproti kontinuálnímu času činohry. To musí akceptovat i libretista, i návštěvník divadla, pokud zabloudiv na operu (typ, který charakterizoval Pospíšil anekdotou: – Jaké bylo včera představení? – No jaké, ve tři čtvrtě na dvanáct se podívám na hodinky, a ono bylo devět). Marta Ottlová a Martin Šochman navázali referátem *Dvě drobnosti k Wagnerovu pojmu znějící mlčení*, kterým Pospíšilův referát doplnili principy, jimiž se liší dramaturgie dialogové struktury činohry od disociace času v opeře a ilustrovali to na filmovém a operním ztvárnění Othella a Paní Bovaryové. V obou případech zaznělo „znějící mlčení“ (velikost básníka je v tom, co zamlčí, hudebník to rozezná hudbou). Ještě zmínili hudební podmalbu němých filmů a leitmotiv spojený s vizuální expozicí, což je vlastně působení minulosti na současné dění. V následující diskuzi uvedli, proč se němý film zdánlivě paradoxně chopil ztvárnění opery nebo jak úspěšný byl pokus

rekonstruovat renesanční tempo analogií s tempem zpěvu ptáků. Také se zmínila policejní hodina, která podstatně ovlivňovala délku divadelních představení.

Následně měli účastníci symposia příležitost zhlédnout vernisáž výstavy Západočeského muzea Všeho do času... (1788–1918), jež se snaží zachytit víceúrovňové vnímání času (individuálního a obecného) v Plzni a okolí. Výstavu lze navštívit do září 2018.

Sobota byla už tradičně věnována výtvarné kultuře. Osmý blok uvedl moderující Roman Prahls vsuvkou o nároku modernistů přijít se svou alternativou (Umění své době, doba svému umění). Petr Šámal v referátu *Grafika 19. století – pohotově, nebo zdlohavě médium?* hovořil o dataci na grafických listech a její ceně pro určení aktuálnosti zpodobené události. Zajímavá je různá rychlost reakce grafiků, resp. vydavatelů na některé politické události a na často zobrazované katastrofy a důvody některých odkladů nezpůsobených technickými překážkami, ale jistou vypočítavostí či autocenzurou nakladatele. Naopak grafické listy zobrazující katastrofy byly uveřejněny pohotově, neboť fond z prodeje šel na podporu poškozených. Petra Trnková pojmenovala své téma *Fotografie a oka mžik. O zrychlování a zpomalování fotografického záběru*. Světlo a čas podléhají recipročnímu fyzikálnímu zákonu. Ve fotografii se to projevuje na expoziční době, a délka expozice se – nikoliv přímo úměrně – zkracovala s pokrokem techniky. Ale ne vždy je ostrost záběru prioritou fotografa. V diskuzi zazněl komentář k limitovanému významu grafických listů jako pramene: občas byly zobrazovány události, které se teprve

měly stát. Zato pro dokumentační hodnotu jsou cenné sbírky daguerrotypií, fotografií a diapositivů zachované v mnohých knihovnách aristokratů, výtvarníků, muzeí aj.

Poslední, devátý blok byl podle moderátorky Kateřiny Piorecké „teoretickým salto mortale“, teoretickým shrnutím dosud nasvíceného materiálu. První měl „trochu experimentální příspěvek“ Tomáš Winter pod názvem *Montáž a čas ve vizuální alegorii*. Pracoval s iluzionistickým obrazem Čas a věčnost amerického malíře Johna Habermle z přelomu 19. a 20. století a interpretoval ho výkladem alegorie a symbolu v teorii modernity a postmoderního umění. Filip Vostl nahlédl téma ze sociologického hlediska v referátu *Zrychlená vteřina rané modernity*. Směřoval k tezi „dynamické stabilizace modernity“, tj. že v moderní společnosti založené na růstu a akceleraci (a v hlubších společenských strukturách se nemění) musí dynamizace běžet, aby byl zachován status quo, čímž ztrácí svůj moderní étos. Chronický stres, „spěchavá nemoc“ zachvacuje stále širší okruh lidí, a s tím roste poptávka po knihách o zpomalení. Koneckonců už ve 40. letech 19. století se zrychlování bránilo tzv. „flanérií“ a brali si na procházku želvu, ale postavit se takto času si nemohl a nemůže dovolit každý, pomalý čas je komodita poměrně drahá.

Nakonec se Radim Vondráček ujal závěrečného shrnutí. Připomněl, že vyjde sborník z tohoto symposia, jenž bude obsahovat i příspěvky kolegů, kteří pro nemoc nemohli přijet, a ohlásil téma příštího symposia, jímž bude „Lid“.

HANA MÁŠOVÁ

František Wald: *Essay 1891–1929*. K. Ruthenberg (ed.). Prague, Wald Press, 2009, 232 s., obr. ISBN 978-80-903931-6-5

František Wald (1861–1930) byl 25 let zaměstnán v kladenských železárnách jako šéfcemik. Od roku 1908 byl profesorem metalurgie a teoretické a fyzikální chemie. Uváděnou knihu *Essays* nikdy nenapsal, ani nevydal, přesto je jejím autorem. Jeho obdivovatel z lovaňské univerzity použil Waldovy časopisecké články z let 1891–1929, zasvěceně je uvedl a seřadil do 14 kapitol. Základem každé kapitoly je Waldův článek. Pokud byl publikován v češtině, byl přeložen do angličtiny, která je běžně dostupná vědecké obci.

K jednotlivým kapitolám: 1. kapitola se nazývá Hypotéza a disociace elektrolytu, článek se objevil v *Listech chemických* (LCh) v roce 1891. 2. kapitola je překlad Waldova článku o směru samočinných lučebných reakcí otištěném také v LCh o dva roky později. 3. kapitola se věnuje Gibbsovu pravidlu, text vyšel roku 1896 opět v LCh. 4. kapitola obsahuje Waldův text článku *Elementare chemische Betrachtungen*, publikovaný v *Zeitschrift für physikalische Chemie* v roce 1897. 5. kapitola je Waldova odpověď na vlastní otázku, co je chemické individuum. Vyšla rovněž v *Zeitschrift für physikalische Chemie*, v roce 1899. 6. kapitola obsahuje překlad Waldova článku *Idealism a materialism v přírodní vědě* (časopis *Nová doba*,

1901). 7. kapitola je zaměřena na Waldovo pojetí cyklických reakcí (LCh 1901, původní název *O kruzích reakčních*). 8. kapitola shrnuje Waldův názor o poměru přírodních věd k filosofii v cizině a u nás (časopis *Přehled* 1905). 9. a 10. kapitola jsou v podstatě nekrology na D. I. Mendělejeva a M. P. E. Berthelota. Oba nekrology vyšly v roce jejich úmrtí 1907 v periodiku *Přehled*. 11. kapitola je věnována Waldovu názoru na poměr chemie k matematice (*Chemické listy*, dále ChL, 1909). 12. kapitolu tvoří přednáška o experimentu a teorii v chemii, kterou Wald přednesl před Královskou českou společností nauk a která byla otištěna v ChL v roce 1909. Ve 13. kapitole je Waldův návrh na novou soustavu chemických vědomostí, otištěný v roce 1916 v ChL a přednesený na schůzi České chemické společnosti. 14. kapitola je podle Ruthenberga nepublikovaný Waldův rukopis *Grundzüge einer Theorie chemischer Operationen*. Text však vyšel v češtině v *Rozpravách II. třídy ČAVU* v roce 1929.

Být editorem Waldových esejů, zvolil bych zásadněji Waldovy články, než to učinil Ruthenberg, tedy články tematicky věnované filosofii chemie. Ale i tak je kniha dobrý počín. V době panování marxisticko-leninské ideologie u nás byl F. Wald starší zatracován, takže uváděná kniha splňuje částečně podtitul knihy – *Philosophy of Chemistry*.

J. JINDRA

DVT Dějiny věd a techniky History of Sciences and Technology

ročník / volume LI – 2018

číslo / number 2

- Vedoucí redaktor
Editor-in-chief Tomáš Hermann (PřF UK, ÚSD AV ČR)
- Výkonná redaktorka
Executive editor Lucie Čermáková
- Jazyková redaktorka
Language editor Hana Barvíková
- Redakční rada
Editorial board Martin Dinges (Stuttgart, BRD), Pavel Drábek (Roztoky u Prahy), Helena Durnová (MU, Brno), Petr Hadrava (AV ČR, Praha), Ivan Jakubec (UK, Praha), Jan Janko (Praha), Milena Josefovičová (AV ČR, Praha), Jiřina Kalendovská (MU, Brno), Vladimír Karpenko (UK, Praha), Stanislav Komárek (UK, Praha), Ladislav Kvasz (UK, Praha), Christoph Meinel (Regensburg, BRD), Milada Sekyrková (UK, Praha), Jan Surman (Uni-Erfurt, BRD), Petr Svobodný (UK, Praha), Michal Šimůnek (AV ČR, Praha), Martin Šolc (UK, Praha), Zdeněk Tempír (Praha)
- Adresa redakce
Editorial address: Viničná 7, 128 00 Praha 2, [+420] 605440966
dvt.redakce@gmail.com, lucie.cermakova@gmail.com
- DTP Nakladatelství Pavel Mervart
- Tisk / Print Powerprint, s. r. o., Praha
- Distribuce Informace o předplatném (CZ, SK) podá a objednávky přijímá redakce. Rozesílá DUPRESS.
Please send all foreign orders to: MYRIS TRADE Ltd., P. O. Box 2, V Štíhlách 1311/3, 142 00 Prague 4, Czech Republic, e-mail: myris@myris.cz
- Adresa Společnosti pro dějiny věd a techniky
Address of the Society for the History of Sciences and Technology (Prague)
Ústav dějin UK a Archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1
[+420] 224491475, 224491468, roman.elner@ruk.cuni.cz
- Bližší informace o časopisu a SDVT / More information on the journal and Society
Web <http://sdvt.cz>

© Společnost pro dějiny věd a techniky, Praha 2018

ISSN 0300-4414

Časopis vychází s finanční podporou Akademie věd ČR.

DVT Dějiny věd a techniky History of Sciences and Technology

ročník / volume LI – 2018

číslo / number 2

DĚJINY VĚD A TECHNIKY jsou vědecký recenzovaný časopis zaměřený na původní články z dějin přírodních a exaktních věd, techniky a věd příbuzných. Vítána jsou také témata o aplikacích těchto věd (dějiny architektury, medicíny a umění, vztah vědy a společnosti, vědní politika atd.) i jejich přesazích ke společenským vědám, resp. statě o jednotlivých disciplínách v rámci teorie, filosofie a sociologie vědy, obecných, kulturních a intelektuálních dějin, dějin vzdělanosti, dějin idejí apod.

Časopis je vydáván od roku 1968. Vychází čtvrtletně jako členský časopis Společnosti pro dějiny věd a techniky (založena 1965) s finanční podporou Rady vědeckých společností ČR. Časopis byl zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR (schváleném Radou pro výzkum a vývoj 20. června 2008) a je v několika prestižních akademických databázích (ERIH, CEJSH ad.). Evidenční číslo v databázi Ministerstva kultury ČR je E 4961 (evidováno 1. 1. 1970).

Časopis uveřejňuje nejnovější výsledky původního výzkumu v podobě *článků*, zařazuje i *diskusní příspěvky* z této tematiky a *materiálová sdělení*, doplňuje je o *recenze* vyšších prací nebo jejich stručné anotace v rubrice *Zprávy z literatury* a v rubrice *Kronika* informuje o nedávných akcích z oboru. Přijímány jsou příspěvky v češtině i světových jazycích (angličtina, francouzština, němčina).

HISTORY OF SCIENCES AND TECHNOLOGY is a scientific peer-reviewed journal whose aim is to present original articles on topics from history of natural and exact sciences, technology, and related sciences. It also welcomes contributions on various applications of these sciences (history of architecture, medicine and arts, relations between science and society, science policy, and the like), their interface with social sciences and humanities, and articles on particular scientific disciplines within the conceptual framework of theory, philosophy, and sociology of science, eventually also general history, history of culture, history of ideas, education, etc.

The journal appears since 1968. It is published quarterly as a membership journal of the Society of the History of Sciences and Technology, which was founded in 1965, with the financial support of the Council of Scientific Societies of the Czech Republic. The journal is included in prestigious academic databases (ERIH, CEJSH, etc.) and registered in the database of the Ministry of Culture of the Czech Republic under the number E 4961 (filed on January 1, 1970).

This journal publishes the most recent results of original research in the form of *articles*, includes *discussions* on relevant topics and *material communications*, and complements the published material by *reviews* of publications or their brief abstracts in the section *Reports from Literature*. The *Chronicle* section informs our readership about recent events (e.g. conferences, exhibitions) in relevant fields. Contributions can be submitted in Czech or world languages (English, French, German).

M · C · V · K

1518

